ВІД АВТОРА

Доля забажала, щоб я народився в сім'ї інженерно-технічного працівника, на самому початку другої половини нашого століття. Це була дружна трудова родина. Я був останньою дитиною в цій родині. Першою дитиною був мій старший брат Костя. Всього, виходить, було нас двоє. Тепер уже Костю важко назвати дитиною, бо він голиться і вчиться в університеті. Батьки наші зуміли дати своїм дітям добру освіту: Костя, як я вже сказав, студент, а я вчуся в шостому класі.

Ми з братом були зовсім різні на вдачу. Ми й тепер абсолютно різні, але я пишу "були", бо передмови "від автора" завжди пишуться в минулому часі, як спогади. Брат захоплювався технікою, а я полюбляв читати детективні повісті й романи. Ставши дорослішим, я раптом відчув потяг до творчості.

У мене не було старої няні, яка розповідала б мені в дитинстві казки і отак, потроху, привчила б мене любити літературу. Мама сама вела господарство, тому няні, та й хатньої робітниці у нас не було. Зате на мене, як на майбутнього автора детективних творів, величезний вплив мали мої батьки.

Коли я ще був у другому чи в третьому класі, мама вишила на торбинці для галош моє прізвище: "Деткин".

Це була звичайнісінька торбинка, але вона відіграла в моєму житті незвичайну роль! Доля забажала, щоб останні три літери стерлися, зникли: нитки подерлися чи то від часу, чи то через те, що торбинка правила мені за вірну зброю в коротких, але рішучих сутичках, що спалахували час од часу в роздягальні. Так чи інак, але від мого прізвища залишились тільки три перші літери: "ДЕТ..."

— Галоші ДЕТектива! — вигукнув один старшокласник.

З цього й почалося: мене прозвали Детективом. А коли б мама не вишила тих літер на моїй синій торбинці?..

Але позитивний вплив батьків був не тільки в цьому. Мама й тато часто забирали в мене засмальцьовані пригодницькі повісті й романи. "Шкода марнувати на це час!" — вигукували вони. А потім я знаходив свою книжку під подушкою у мами або ненароком помічав її в татковому портфелі. Таким чином я з їх допомогою зрозумів, що всі нормальні люди люблять читати детективні книжки, але багато хто любить таємно. А таємна любов, як відомо, найцікавіша й найсильніша!

Отже, я почав творити!.. Батьки були проти: "Шкода марнувати на це час!" Тоді я згадував усі відомі мені випадки, коли батьки виганяли з дому й навіть позбавляли спадщини майбутніх великих артистів, композиторів і письменників. Ці приклади вилинули на тата і маму.

— Гаразд, — сказав тато, — коли тобі не шкода часу, який можна було б витратити на вивчення іноземної мови, на читання корисних книжок або, скажімо, на спорт, нехай буде по-твоєму! Але дозволь і мені звернутися до класичних прикладів...

Він дістав перший том зібрання творів Лермонтова, прочитав уголос два вірші й сказав:

— Ці вірші написав Михайло Юрійович, а точніше сказати, Миша в чотирнадцятирічному віці. Ти лише на півтора року молодший. Тільки на півтора! А коли врахувати, що діти тепер дорослішають значно раніше, то можна вважати, що ви — одного віку!

— Ну то й що? — спитав я.

— А те, — відповів мені тато, — що не можна виссати повість із пальця. Перш ніж сісти за стіл, треба вивчити людську вдачу. А сюжет? Його повинно підказати тобі саме життя!

Я почав вивчати вдачу своїх приятелів, сусідів, учителів. Але сюжету життя мені підказувати не хотіло. І раптом трапилось таке!.. Ніколи б я не зміг придумати історії, страшнішої за ту, яка сталася насправді і яку я всю розплутав від початку й до кінця, довівши, що Детективом мене прозивали не даремно!..

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

що в ньому ми знайомимося з героями повісті, не всі з яких будуть героями

Коли минулого року у нашому класі взялися створювати літературний гурток, ніхто й не уявляв, що може трапитися через це! Яка таємнича, моторошна подія станеться!..

Але я розповім про все по порядку, не забігаючи наперед, хоч мені й дуже кортить забігти. Ви легко зрозумієте мене, коли дочитаєте до кінця...

Отже, все почалося рік тому під час звичайнісінького уроку, в звичайнісінькому класі. Це була кімната з чотирма стінами, що виходила двома своїми скляними вікнами просто у двір, а одним вікном — просто на вулицю.

Наш новий класний керівник Святослав Миколайович сказав:

— Всюди, де я був класним керівником, обов'язково працював літературний гурток. Тим більше повинен бути тут, у цьому класі, де вчиться Гліб Бородаєв!

Ми всі обернулися й подивились на останню парту в середньому ряді: там, нахилившись, сидів тихий Гліб.

Це була людина років дванадцяти. Ніжна, оксамитова шкіра його обличчя часто спалахувала рум'янцем. На зріст він був невисокий, учився посередньо й дуже любив собак. Кишені його звичайно м'ятих штанів завжди відстовбурчувалися. Досвідчене око завжди могло майже безпомилково визначити, що там — шматок ковбаси, або окраєць хліба, або сосиска. Гліб від кожного свого сніданку залишав що-небудь для собак. І собаки платили йому такою ж любов'ю.

Ми теж любили Гліба. Він був добрий не тільки до собак, а й до людей. Особливо якщо їх спіткає лихо. Наприклад, коли хтось падав і розбивав коліно, Гліб одразу підбігав і говорив:

— Як це воно... Але ти не дуже... Я зараз постараюся...

Він, коли хвилювався, не договорював фразу до кінця. Фрази його несподівано обривалися, як звуки несправного мотора, що глухне і знову починає працювати, глухне і знову починає... Але ми, вже знали, що за хвилину-дві Гліб принесе з лікарського кабінету, з першого поверху, йод, а з убиральні, з нашого поверху, хусточку, намочену холодною водою.

У його грудях билося скромне, благородне серце!

— Звичайно, Гліб такий самий учень, як ви всі, — сказав Святослав Миколайович. — Не його заслуга, що він онук Бородаєва, письменника, який творив у другій чверті цього століття у нашому з вами рідному місті. І все-таки я радий, що Гліб вчиться саме тут! Я думаю, що пильна цікавість до творчості одного письменника поглибить вашу цікавість до літератури в цілому. І тут Гліб може подати нам неоціненну допомогу!..

Усі знову обернулися до Гліба... Коли на нього дивився хтось один, він і тоді нахилявся від ніяковості, а тут уже зовсім ліг на парту.

— Якось усе це... — тихо промовив він, не договорюючи фрази, наче хтось поряд розбив коліно.

Ми знали, що в місті жив колись письменник Гл. Бородаєв: портрет Гл. Бородаєва висів у шкільній залі, на дошці "Наші знатні земляки".

І враз у мене майнула думка: "І його теж, напевне, звали Глібом!"

Ми не знали, що той Гліб — рідний дідусь нашого Гліба. Наш Гліб ніколи нікому цього не казав.

Але класний керівник Святослав Миколайович розкрив його таємницю... Це був чоловік років п'ятдесяти дев'яти (він казав, що коли ми рішуче не змінимося, то він через рік утече від усіх нас на пенсію).

Він був невисокий на зріст. Очі його дивилися втомлено, про втому свідчила також блідість його не завжди чисто виголених щік.

Але зовнішність Святослава Миколайовича була обманлива. Енергія в ньому аж клекотіла!

— Ми надамо нашому гурткові ім'я Гліба Бородаєва! — вигукнув він. І в очах його зникла втома.

— Якось усе це... — тихо озвався Гліб із своєї задньої парти. — Адже мене також звуть... Дехто може подумати... Хтось із інших класів...

Він не договорював до кінця жодної фрази: виходить, він хвилювався як ніколи!

— Адже є інші теж... — говорив він далі. — Чому обов'язково дідуся?.. От хоча б Гоголь...

— Але ж онук Гоголя не вчиться в нашому класі, — заперечив Святослав Миколайович. — А онук Бородаєва вчиться!

З того самого дня до Гліба прилипло прізвисько: Онук Бородаєва.

Всюди діти люблять придумувати прізвиська. Та в нас у школі це, як казали вчителі, "стало небезпечною пошестю". А що тут небезпечного? На мою думку, прізвисько може сказати про людину значно більше, ніж ім'я. Ім'я взагалі ні про що певне не говорить. Адже прізвисько придумують в залежності від вдачі. А ім'я дають тоді, коли людина не має ще ніякої вдачі. Ось коли мене покличуть просто на ймення — Алик! — що про мене можна буде взнати? А коли на прізвисько — Детектив! — одразу буде зрозуміло, на кого я схожий.

Шкода тільки, що дехто плутає і замість "Детектив" кричить; "Дефектив!" Але я в таких випадках не відповідаю.

— Заняття гуртка ні в якому разі не повинні бути схожими на наші уроки. Ніхто там не буде вчитися! — заявив Святослав Миколайович. І всім ураз закортіло вступити до цього гуртка. Але на шляху виникли несподівані перешкоди.

— Творча спрямованість буде обличчям гуртка, — сказав Святослав Миколайович. — А рекомендацією буде літературний хист!

Виявилося, що такої рекомендації немає майже ні в кого у нашому класі. Тільки Андрій Круглов, на прізвисько "Принц Датський", та ще Генка Рижиков, на прізвисько "Покійник", складали вірші.

Прізвиська їхні на перший погляд могли видатися трохи дивними, але це тільки на перший, легковажний погляд!

Круглова прозвали не просто Принцом, а саме Датським, тому що він полюбляв складати вірші на відзнаку всяких шкільних дат, і навіть

родинних: до початку навчального року і до закінчення навчального року, до днів народження і якщо хтось умирав. Коли нашій школі минуло десять років, він написав:

В день оцей, коли ми відзначаєм

Школи незабутній ювілей,

Ми із хвилюванням помічаєм.

Що на серці веселіш стає!

Одного разу, першого вересня, піонервожата прочитала нам на лінійці вірші Принца:

В день оцей, коли ми починаєм

Свій похід до верховин наук.

Ми із хвилюванням помічаєм,

Ніби стало сонячніш навкруг!

А напередодні літніх канікул у стінгазеті з'явився такий вірш Принца Датського:

В день оцей, коли ми завєршаєм

Наш навчальний, нелегкий наш рік.

Ми із хвилюванням відчуваєм,

Ніби сльози капають з повік…

Ні!

Навіщо сумувать без тями?

Хай ми й не повернемось сюди.

Все одно залишимось серцями

Біля парти й дошки назавжди!

Святослав Миколайович сказав якось, що справжній поет "залишається вірний собі". Принц Датський завжди залишався вірний собі!

Це була людина років тринадцяти. На зріст він був високий, плечі мав широкі. Якщо Принц Датський дізнавався, що в когось дома відбувається важлива подія, він хапав папір і олівець, ішов кудись, щоб побути на самоті, а потім повертався й говорив:

— Ось… Спало на думку кілька рядків. Може, тобі буде приємно?

Він тицяв у руки папірець з віршами й зникав. Велика фізична сила поєднувалася в ньому з дитячою сором'язливістю.

Якось, пам'ятаю мов зараз, він дізнався, що мої батьки святкують річницю свого весілля. Принц Датський підійшов до мене на перерві, тицьнув у руку аркуш паперу і сказав:

— Ось… Спало на думку… Може, тобі буде приємно… І зник.

На аркушику було написано:

В день оцей, вітавши тата й маму,

Ти усе тверезо оціни:

Це ж яка була б для тебе драма,

Якби не зустрілися вони!

Якби тато твій не оженився,

Ти б ніколи, хлопче, не вродився!..

У його грудях билося добре, благородне серце! Я читав, що поети часто приятелювали між собою: Пушкін із Дельвігом, Шіллер із Гете… А Принц Датський приятелював з Генкою Покійником.

Покійник писав вірші про кохання. Це була людина років тринадцяти. На зріст він був невисокий, плечі мав нешироκі, лице його вкривала мертвотна блідість. І взагалі він дуже хотів умерти.

Жить не варт,

Не витримують нерви!

Серце в муках згоріло дотла,

Коли ти на великій перерві

З старшокласником враз відійшла…

Над цим віршем стояли дві літери: А. Я.

А в поемі, перше читання якої відбулося у нас у вбиральні на другому поверсі, були такі рядки:

Вмерти, вмерти, умерти скоріш!

Стати прахом, згоріть до останку,

Щоб ніколи не бачити більш.

Як ти з іншим ідеш в роздягалку…

Під назвою поеми також стояли дві літери: Б. Ю.

Нам дуже кортіло довідатись, через кого Покійник так жахливо страждав. Ми перевірили за класним журналом; дівчаток із такими ініціалами у нашому класі не було.

— Може, з іншої школи?.. — висловив хтось припущення.

І раптом мені спало на думку:

Ні! Вони обидві з нашої школи: інакше б він не бачив, як А. Я. на великій перерві підійшла до старшокласника і як Б. Ю. спустилася з іншим до гардероба!

— Це правильно!.. Справжній тобі Детектив: яка сила логічного мислення! — захоплювалися всі.

Тільки Принц Датський сказав:

— Не чіпайте Покійника!.. Хто його зачепить, той матиме справу зі мною.

І хоч велика фізична сила поєднувалася в ньому з дитячою сором'язливістю, всі знали: Покійника він не дасть скривдити. Він поважав його, бо сам не вмів писати віршів про кохання.

— А тільки це і є справжня поезія! — вигукнув якось Принц Датський. — Усі класики з раннього дитинства писали про кохання. Таланти треба берегти!

Це було його яскравою особливістю: захоплюватися іншими.

— Чому ж ти сам пишеш вірші до різних дат? — спитав я в Принца.

— Людям приємно, коли їх поздоровляють… Особливо в риму! — відповів він.

— А ти пиши так само про кохання!

— Щоб писати про нього, треба його пережити, — відповів Принц Датський. — Покійник уже зазнав цього щастя, а я ще ні!

Покійник зазнавав цього щастя уже втретє.

Взагалі життя у нього було легке. Всі свої останні вірші він присвячував якійсь В. Ш. Вона ще не спускалася з іншим до гардероба. Але Покійник все одно жити не хотів:

Серце вмерти моє забажало,

В грудях вибухнути, мов набій,

За одне твоє слово ласкаве,

За погляд довірливий твій.

Я наважився й запитав:

— Скажи: хто вона… В. Ш.?

— Хіба це було б не жахливо?

— Що… жахливо?

— Хіба я можу розголосити її ім'я?

— А чому ж?

— Ти не розумієш?

Це було його яскравою особливістю: відповідати на запитання запитанням.

— Але чому ж? — наполягав я.

— Хіба мужчина має на це право?

У його кволих грудях билося благородне серце!

Принца з Покійником одразу ж прийняли в гурток. Попросилася до гуртка і Валя Миронова.

Це було біляве створіння років дванадцяти з половиною. Тобто минулого року, коли організувався гурток, усі ми були на рік молодші… Але в тій страшній історії, яку я хочу розповісти, це не відіграє істотної ролі.

Миронова була найбілявішим і найстараннішим створінням у нашому класі. Вона, здавалося, завжди була заклопотана одним: як би їй у чомусь перевиконати норму!

Якщо вчителька загадувала розв'язати вдома сім арифметичних прикладів, Миронова піднімала руку й питала:

— А вісім можна?

Якщо інша вчителька просила подати домашній твір через чотири дні, Миронова піднімала руку й питала:

— А через три можна?

Думаючи про людину, завжди в уяві бачиш її у найхарактернішій для неї позі. Ну, наприклад: Гліб Бородаєв дістає із своїх відстовбурчених кишень бутерброд з ковбасою і годує собаку; Принц Датський, попри свій велетенський зріст і свою силу, соромливо простягає аркушик паперу із віршами, які хтось з приємністю має прочитати; Покійник ходить по коридору з блідим обличчям і мріє загинути… А Миронову я завжди уявляю собі з піднесеною рукою: вона хоче, щоб їй дозволили перевиконати норму.

Якщо лікар у поліклініці скаже: "Тобі треба зробити десять уколів!", Миронова, я гадаю, неодмінно спитає: "А одинадцять можна?"

Щойно Святослав Миколайович оголосив про гурток, Миронова одразу підняла руку й сказала:

— Можна мені записатися?

— А що ти будеш творити?

— Що ви скажете… — відповіла Миронова.

Це було її яскравою особливістю: виконувати накази!

— Поезія, — сказав Святослав Миколайович, — це сфера почуттів, там конкретність не обов'язкова. Проза — інша річ. У прозі кожен має писати про те, що він знає найкраще. А з чим ти, Миронова, стикаєшся

щодня? З школою, з уроками, з домашніми завданнями, із своїми сусідами й однокласниками. Ось про це й напиши. Почни, наприклад, з літературних начерків: "Мій ранок", "Мій вечір..."

Миронова підняла руку й спитала:

— А можна — "Мій день"? Адже це буде і ранок, і полудень, і вечір — усе одразу!

— Будь ласка, — сказав Святослав Миколайович. — Якщо тебе приваблює саме така тема, не заперечую. Навіщо ж ставати на горло власній пісні? Але якнайбільше конкретних деталей, подробиць. Нехай гостра спостережливість підкаже тобі все це. Принеси начерк днів через п'ять.

— А можна через чотири? Або через три дні, — спитала Миронова, перед тим піднявши руку. За звичкою, вона, як на уроці, підносила руку, навіть коли розмовляла з кимсь у коридорі чи на вулиці.

Через три дні вона принесла начерк "Мій день". Починала Миронова так:

"Я прокинулася о сьомій годині десять хвилин за місцевим часом. Був ранок. Я умилася на кухні, бо у ванній кімнаті мився сусід. На кухні у нас стоять два столи, бо в квартирі мешкають дві родини: у кожної по одному столу. На кухні двоє вікон: одне виходить лицем на вулицю, друге — лицем у двір. О сьомій годині тридцять хвилин за місцевим часом я з'їла одне яйце некруто, один бутерброд із сиром і випила одну склянку чаю з цукром. Так почався мій трудовий день..."

Святослав Миколайович похвалив Миронову:

— Багато конкретних, тільки тобі відомих деталей!..

Миронову прийняли до літературного гуртка.

— Ну, а над чим ти працюватимеш далі? — спитав Святослав Миколайович.

— Над чим скажете…

У її грудях билося слухняне жіноче серце!

Трьох уже прийняли. Але цього було мало. І тоді Святослав Миколайович запропонував вступити до гуртка Наташі Кулагіній.

Це було найчудесніше створіння в нашому класі. І в усій школі. І в усьому місті!

На зріст вона була така, як треба… Та що тут казати!

Від самого дня народження я ніколи не був легковажним. І ніколи не жив без турбот.

Навпаки, вірність була моєю яскравою особливістю: Наташа подобалась мені з першого класу.

Вона була сповнена жіночої привабливості! На перервах дівчатка липли до неї з усіх боків: кожній кортіло походити з нею по коридору попідручки. Це мене влаштовувало: коли вже не зі мною, то хай краще з ними!

Наташа часто занотовувала щось до товстого загального зошита. Коли Святослав Миколайович запросив її до гуртка, вона сказала:

— Я не пишу, а просто занотовую думки. Так, для себе. Про фільми, про книжки…

— Це, мабуть, цікаво, — поважно виголосив Покійник. — Адже ти і класні твори завжди пишеш оригінально, по-своєму.

— Старик Покійник нас помітив й конаючи благословив! — сказав я з погано прихованим роздратуванням.

Мені не подобалося, що Покійник хвалив Наташу. Бракувало тільки, щоб над новим його віршем з'явилися нові літери: Н. К.!

— Про книжки, про фільми?.. — перепитав Святослав Миколайович. — Виходить, у тебе критичний напрямок мислення! От і чудово. Нам потрібні різні жанри. Поезія і проза вже представлені. А тепер ось і критик! Будеш оцінювати твори членів гуртка. Якщо гостра спостережливість підкаже тобі вади товаришів...

— Але ж я просто занотовую свої думки... Що ж, я буду висловлювати їх голосно?

— А ти висловлюй не свої, — порадила Миронова. — Поговори з Святославом Миколайовичем, іще з ким-небудь. Підручники почитай.

Наташа мовби й не чула її слів.

— Ні, я не можу оцінювати чужі твори, — сказала Наташа. — На самоті можу. А так, у врочистій обстановці... Я не можу собі цього дозволити.

— Для початку послухай! — сказав Святослав Миколайович. — А потім творчий потік захопить тебе, потягне в своє русло!

Вона могла б дозволити собі все, що завгодно, бо її вважали найвродливішою в класі. Але вона не дозволяла: в її грудях билося прекрасне серце!

Через десять хвилин я попросився до літературного гуртка.

— Ти також пробуєш сили в літературній творчості? — здивовано запитав Святослав Миколайович.

— Я хочу писати детективні повісті…

— Стрибаєш через східці?

— Тобто як?

— Треба поступово: спершу начерки, потім оповідання, а потім уже повісті. А втім, не хочу ставати на горло твоїй пісні. Ти вже щось написав?

— Передмову. І ще деякі начерки.

Все це я показав спершу татові, а потім Святославу Миколайовичу.

Тоді я ще не знав, яка страшна історія станеться незабаром, і у передмові про це нічого написано не було.

— Твої портретні характеристики трохи одноманітні, — сказав тато, — а епітети, я гадаю, крикливі. Часом ти наслідуєш високі, але застарілі зразки. Так уже нині не пишуть. Це не модно.

— Але ж люди змінюються, — заперечив мій брат Костя. — Колись носили довгі піджаки, потім почали шити короткі, а тепер знову довгі…

На піджаках Костя знався добре — у нас вдома його вважали піжоном.

— Авжеж, я згоден, — сказав тато. — Мода — річ мінлива. І потім — перша спроба… Перший млинець!

Святославу Миколайовичу мій перший "млинець" дуже сподобався.

— Подекуди ти продовжуєш благородні традиції рицарських романів. Щодо стилю, звичайно, — відзначив він. — Можу сказати, що це не сучасно…

— Мода — річ мінлива! — вигукнув я.

— Безумовно. До того ж я не хочу ставати на горло жодній вашій пісні! Гостра спостережливість тобі багато що підказала. І ще підкаже! Отже… Тепер у гуртку вже…

— П'ять чоловік! — швидко піднявши руку, підказала Миронова.

Це було її яскравою особливістю: вона любила підказувати вчителям.

— Ні, в гуртку буде шість членів, — поправив її Святослав Миколайович. — П'ять звичайних і один почесний: онук Бородаєва!

Радість освітила стомлені очі Святослава Миколайовича і його бліде, не завжди чисто виголене обличчя. Він не знав, до яких жахливих подій це все спричиниться!..

І в мене на душі не було навіть легенької тіні тривоги. Навіть неясне передчуття чогось поганого не в'явилося, не торкнулося мене тієї хвилини.

Я радів, як малий, що буду в одному гуртку з Наташею Кулагіною! Я веселився, як дитина!..

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому ми невблаганно наближаємося до страшної історії, хоч цього можна й не помітити

О, які легковажні, поквапливі висновки ми часом робимо!..

Я завжди гадав, що почесний учасник будь-чого — це такий учасник, який, на відміну від звичайних учасників, може абсолютно ні в чому не брати участі. Але це була прикра помилка! Саме Глібові доручили організувати в нашому класі "Куточок Бородаєва".

— Мені якось... Самому... Це якось не дуже... — не договорюючи фраз, почав відмовлятися Гліб.

— Хибний погляд! — вигукнув Святослав Миколайович. — Неправильне розуміння... Діти та онуки видатних людей завжди пишуть мемуари, спогади, відкривають і закривають виставки. Одне слово, вшановують пам'ять! Кому ж і шанувати, якщо не їм?

Гостра спостережливість підказала мені, що Гліб писати мемуари не мав наміру і взагалі йому було якось не по собі.

Проте наступного ж дня він усе-таки приніс фотографію, на якій його дідусь був зображений на повен зріст.

Це був чоловік років шістдесяти або сімдесяти. Гостра спостережливість давно підказала мені, що замолоду люди змінюються кожного року, а у старих людей важко визначити вік. На зріст він був невисокий, плечі мав неширокі.

— Майже всі визначні люди виглядають хирлявими й дрібними, — пояснив Святослав Миколайович. — Природа спрямовує свою увагу або на м'язи, або на звивини мозку. На те і друге їй бракує сил!

Бородаєв не мав бороди. Він носив вуса.

— З огляду на своє прізвище, письменник міг би відпустити бороду, — сказав Святослав Миколайович. — Але він пішов шляхом найменшого опору! Звідси ми робимо висновок, що він не надавав значення зовнішнім факторам, а тільки внутрішнім, тобто дивився в суть, у глиб, у корінь подій.

"Куточок Бородаєва" розмістився між класною дошкою й дверима. Здоровило Принц Датський самотужки приволік величезний фанерний стенд.

У центрі вмістили фотографію письменника, під якою зазначено рік народження і через рисочку рік смерті. Рисочка була коротка, а життя Гл. Бородаєва дуже довге: він помер на вісімдесят третьому році життя.

На стенді розмістили улюблені книжки покійного письменника, які Гліб також приніс з дому. На кожній обкладинці стояв бузковий штамп: "З особистої бібліотеки Гл. Бородаєва".

Виявилося, що письменник полюбляв детективи. Я одразу зрозумів, що у його грудях билося чесне, благородне серце.

Були тут і книжки самого Гл. Бородаєва. На них теж стояли бузкові штампи. Досвідчене око могло б одразу визначити, що найчастіше в письменника брали почитати його повість під назвою, яка примусила мене здригнутися: "Таємниця старої дачі". Вона була найбільш пошарпана.

— Детектив? — пошепки запитав я в Гліба.

Він ствердно хитнув головою.

— Дай почитати…

— Але ж це експонат! — втрутився Покійник, що стояв поруч.

І ліниво кивнув на плакат, вивішений Мироновою: "Руками не чіпати!"

— Тебе не питають! — відповів я Покійникові з погано прихованим роздратуванням. І знову повернувся до Гліба, — Тільки на одну ніч!

— Гаразд, візьми, — промовив Гліб голосно й чітко, як майже ніколи досі не говорив.

Мені здалося, йому було приємно, що він може дозволити, а міг би й заборонити. Але потім я подумав: "Ні, він такий гордий просто через те, що я хочу почитати книжку його дідуся. Я б також пишався. Це цілком природно!"

Повість справила на мене величезне враження! У передмові було сказано, що "вона належить до пізнього періоду творчої діяльності Гл. Бородаєва". Виходить, на старості літ він раптом полюбив детективи. А мої батьки запевняли, що захоплення детективами — "це хлоп'яцтво". О, які легковажні, поквапливі висновки ми часом робимо!..

Так, "Таємниця старої дачі" мене просто вразила. Там було все, що я так цінував у художній літературі: убивство й розслідування... Взимку на дачі зникла людина. Щезла, випарувалася, наче і не було її! Це сталося вночі. Просто під Новий рік! Усі вікна й двері були замкнені зсередини. Вранці на снігу не знайшли ніяких слідів. Протягом трьохсот двадцяти трьох з половиною сторінок зниклого шукали слідчі, собаки н родичі. Але даремно... Це був єдиний детектив з усіх, які я читав, де злочинців не впіймали.

У післямові було написано: "Отже, злочинців не виявили... Та зате виявила себе творча індивідуальність автора! Він не пішов второваною дорогою. У повісті не знайдеш "чужих слідів", як не було їх біля старої

дачі після таємничого зникнення... "Таємниця старої дачі" так і залишилася таємницею. Зате читач має над чим поміркувати!"

Я міркував кілька днів.

Гліб сказав, що дідусь змалював дачу, на якій минули останні роки його життя.

— Детективний період? — спитав я.

— Ні, він тільки одну цю книжку... Більше він жодної... Це була остання...

— Лебедина пісня! — вигукнув Покійник, що опинився поруч. Він любив устрявати в чужу розмову.

— От якби побувати на цій дачі! — сказав я.

— Тільки одна година... Якщо електричкою... — відповів Гліб.

— Екскурсія на місце подій? — усміхнувся Покійник. Убивства Покійника не хвилювали. Він звик думати про смерть.

Святослав Миколайович сказав, що "Куточок Бородаєва" слід прикрасити сімейними фотографіями.

Наступного дня Гліб приніс давню фотокартку, на якій вуса у Гл. Бородаєва майже зовсім вицвіли, обличчя пожовкло. Він сидів у центрі, а поруч стояли якісь люди. Святослав Миколайович спитав у Гліба, ким вони доводяться письменникові. Гліб не знав.

— От наш гурток і прилучиться до пошуку, до літературного дослідження! — вигукнув Святослав Миколайович. — Довідайся дома: хто зафіксований фотографом на цій сімейній реліквії!

Коли через три дні фотографію вмістили на стенді, під нею стояв підпис: "Письменник Гл. Бородаєв у колі близьких. Зліва направо: сусіда письменника, сусідка (дружина сусіди), брат дружини письменника, дружина брата дружини, друг дитинства письменника, дружина друга дитинства (друга), дочка друга дитинства, син друга дитинства, син сина друга дитинства..." Це були наслідки дослідження, проведеного Глібом.

— А де ж ти сам? — спитала в Гліба Миронова, якій доручили робити підписи під сімейними реліквіями. У неї був найчіткіший і найкрасивіший почерк.

— Я з дідусем ніколи... Я був ще маленький... — відповів Гліб.

— Ну, що-о ж ти? — сумовито протягла Миронова. — Я-як же ти так!

Наступного дня Гліб приніс фотографію, де він сидів у гамаку поруч з якимсь чоловіком. Досвідчене око могло б помітити подібність між чоловіком і Глібом.

— Це тато, — пояснив Гліб. — А оце я...

Під фотографією зробили підпис: "Зліва направо: син письменника, син сина письменника".

Потім Гліб приніс іще три сімейні реліквії: він був сфотографований з дядьком і тіткою, з сестрою і братом, з двоюрідним братом і двоюрідною сестрою. Усі його одразу впізнавали на фотографіях:

— Ось він! Ну, як же... Ось він, присів навпочіпки! Майже не змінився.

Миронова цікавилася, ким саме родичі, зображені на фотографіях, доводяться Гл. Бородаєву, і робила підписи. Часто до нас почали забігати учні з інших класів.

— Хто тут у вас онук письменника? — питали вони.

Ми вказували на Гліба. Спершу він нахилявся до парти, немовби хотів залізти в неї від ніяковості. Але потім потроху почав випростовуватися, уже не ховався, а простягав руку й казав:

— Дуже приємно. Давайте знайомитися!..

Одного разу, на якійсь конференції старшокласників Гліба обрали до президії. І оголосили, з якого він класу. Почуття законної гордості виникло в наших серцях! Коли хтось тепер говорив, що не знає Гл. Бородаєва, не читав його книжок, ми обурювались: "Це ганьба! Кожна культурна людина знає..."

На різних шкільних зборах нас почали ставити за приклад іншим:

— У цьому класі вміють шанувати пам'ять знатного земляка! В цьому класі люблять літературу!..

— Кожний клас, як і людина, повинен мати своє обличчя, свою індивідуальність, — пояснив Святослав Миколайович. — Досі в нас цієї індивідуальності не було. Тепер вона у нас є!

— Ти помітив, що Гліб почав говорити не гірше, ніж ми з тобою? — спитала мене якось Наташа Кулагіна.

"… Ми з тобою", — сказала вона. Серце в мене закалатало. Я дивився на неї з погано прихованою ніжністю.

— Тепер він усі фрази дотягує до кінця. Ти помітив?

Коли вона зверталася до мене, я завжди хотів сказати їй у відповідь щось розумне. Та нічого розумного мені на думку в такі хвилини не спадало. І я відповідав: "О, ти, як завжди, маєш рацію! Я думаю те саме!.."

— О, ти, як завжди, маєш рацію, — відповів я їй і цього разу. — Гліб почав говорити так само прекрасно, як ми в тобою. Я теж помітив.

— Слава, виявляється, виліковує людину від сором'язливості, від несміливості, — сказала Наташа.

А я подумав: "Це вона неодмінно запише до свого зошита! Вона рада, що Гліб вилікувався: адже хвороба — це погано, а одужання — завжди добре!"

— Він, як і колись, підгодовує собак? — спитала Наташа.

— Я не стежив… Але я дізнаюся! Присягаюсь: я з'ясую для тебе! — вигукнув я з погано прихованим хвилюванням, бо давно мріяв зробити щось для неї, виконати її завдання або прохання.

— Не треба дізнаватись, — сказала Наташа. — Може, йому зараз ніколи?

— О, звичайно! Адже його навіть на загальношкільні конференції запрошують! — вигукнув я.

І одразу ж пожалкував, що так вигукнув. "Чому вона так цікавиться Глібом? Жінки люблять знаменитостей. Я десь читав про це. Може, і вона?.." Я аж похолов від цієї думки. Але тільки на мить. "Ні, вона не така!.. — сказав я собі. — Просто вона патріотка нашого класу. А Гліб приніс класу славу — от вона й цікавиться". Ревнощі, що ось-ось мали із страшною силою спалахнути в моїх грудях, поступилися місцем довірі.

Якось на уроці літератури, коли до дзвінка залишалося хвилин із п'ятнадцять, Святослав Миколайович сказав:

— Сьогодні Гліб на моє прохання приготував для всіх невеликий сюрприз: він прочитає кілька листів свого дідуся. Вони адресовані рідним і близьким письменника. Ці матеріали із сімейного архіву є великою цінністю: перед нами розкриється коло інтересів письменника, ми зазирнемо в світ його симпатій, у світ його захоплень.

Гліб, який раніше страшенно ніяковів, коли його викликали до дошки, цього разу твердим упевненим кроком пройшов між партами й сів за учительським столиком: Святослав Миколайович поступився йому своїм місцем.

Про кожний лист Святослав Миколайович говорив, що він "надзвичайно показовий". Якщо лист був довгий, він вигукував:

— Як це показово! Незважаючи на свою зайнятість, письменник знаходив час вникати в найдрібніші проблеми побуту. Звідси ми можемо зрозуміти, що він ніколи не відривався од життя, яке живило його творчість.

Якщо ж лист був коротенький, нагадував записку, Святослав Миколайович вигукував:

— Як це показово! Стислість, жодного зайвого слова. Звідси ми можемо зрозуміти, який зайнятий був письменник, яка дорога була йому кожна хвилина!

Іншим разом, наприкінці уроку літератури, Святослав Миколайович сказав:

— Давайте попросимо Гліба Бородаєва пригадати які-небудь історії з життя його дідуся.

Гліб знову пройшов між партами своєю новою впевненою ходою, знову сів за учительський столик. Але нічого пригадати не міг. Цілий урок я боявся, що Святослав Миколайович викличе мене до дошки, і тому закричав:

— Поду-умай, Глібе! Пригадай що-небудь!.. Це так цікаво. Так важливо!

— Пригада-ай! — заблагали й інші, які також боялися, що їх викличуть відповідати.

— Ось бачиш, як цікавляться біографією твого дідуся, а значить, літературою, — сказав Святослав Миколайович.

Гліб пригадав, що одного разу він ходив з дідусем у крамницю. До дзвінка лишалося ще хвилин десять.

— А що ви там купували? — закричав я. — Це ж так показово!

Гліб пригадував далі...

Наступного разу ми з товаришами самі почали прохати на уроці літератури:

— Нехай Гліб згадає іще що-небудь... Хай він розповість!..

— Виникає жваве спілкування з образом письменника! — сказав Святослав Миколайович.

Гліб згадував одну історію за одною. У його грудях і далі билося чесне, благородне серце, готове стати на допомогу товаришам.

Цінність творчості Гл. Бородаєва зростала в наших очах з кожною годиною!.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому ми робимо ще кілька кроків назустріч страшній історії

Усе, про що ви прочитали в перших двох розділах, було моїм далеким спогадом: це трапилося минулого року.

А цього року Святослав Миколайович нас залишив.

Раніше, коли ми робили щось не так, як хотілося б йому, Святослав Миколайович попереджав:

— Я утечу на пенсію, якщо ви рішуче не змінитеся!

А прощаючись з нами, він не міг стримати хвилювання. Сльози душили його і мало не задушили зовсім. Миронова підняла руку й запитала:

— Вам недобре?..

— Мені добре! — відповів Святослав Миколайович. — Добре тому, що я усвідомив почуття, які маю до вас. Я знав вас тільки рік, але не забуду

ніколи... Ніколи! Кажуть, перша любов — найсильніша, а я гадаю, що остання!..

Ми були його останньою любов'ю! Почуття законної гордості виникло в наших серцях.

Замість Святослава Миколайовича до нас прийшла Нінель Федорівна.

Це було струнке створіння років двадцяти п'яти. Може, про вчительку так казати не можна? Але ж вона була зовсім не схожа на вчительку. І коли йшла на перерві по коридору, цілком можна було подумати, що це учениця десятого або навіть дев'ятого класу. Вираз обличчя в неї був такий, що здавалося, вона ось-ось засміється. Я ніколи не зустрічав на обличчях учителів такого чудового виразу.

Позаочі її ніхто не називав по батькові, а всі називали просто й коротко: Нінель. Коли Нінель Федорівна прийшла до нас уперше, вона одразу звернула увагу на стенд, що стояв між підвіконням і класною дошкою. Побачила величезну фотографію й запитала:

— А хто це такий Гл. Бородаєв?

Ми просто похололи й заклякли на своїх лавках. Тільки Миронова не розгубилася. Вона любила підказувати вчителям. І тут теж підняла руку, встала й пояснила:

— Бородаєв — наш знатний земляк. Він творив у другій чверті цього століття.

— А що саме він творив? — спитала Нінель Федорівна.

— Різні твори, — відповіла Миронова. — У нас є літературний гурток його імені.

— Імені Бородаєва?! — Нінель Федорівна засміялася. Вона була з іншого міста, до якого слава нашого знатного земляка поки що не докотилася.

Миронова підняла руку й пояснила:

— У нашому класі вчиться онук письменника Бородаєва. Він сидить на останній парті в середньому ряду. Він — почесний член нашого літгуртка.

— Почесний? Навіщо такий гучний титул?

Нінель Федорівна зазирнула в журнал.

— Хай Гліб вибачить мені. Я не читала книжок його дідуся. Це моя вина. Коли виставка закриється, — вона показала на стенд, — тоді я візьму всі ці книжки й прочитаю. Отже ти, Глібе, мені вибач.

Ми ще дужче похололи. По-перше, жодна учителька ніколи не вибачалася перед нами. А по-друге, вона мала намір закрити "куточок Бородаєва..."

Мені зробилося сумно: "Невже старшокласники не будуть більше забігати до нас? І ніхто більше не скаже: "В шостому "В" уміють шанувати... В шостому "В" люблять літературу!" Ми станемо найзвичайнісіньким класом. Як усі..."

Інші теж засумували. Я відчував це: всі наче завмерли, навіть зошити не шелестіли.

Миронова знову підняла руку:

— А ми готуємо спеціальні збори гуртка, присвячені творчості знатного земляка…

Вона дуже хотіла допомогти новій учительці якнайшвидше в усьому розібратися.

— У якій чверті нашого століття творив Бородаєв? — перепитала Нінель Федорівна.

Миронова швидко підняла руку й випалила:

— У другій!

Вона любила підказувати вчителям.

— А ми давайте почнемо з першої чверті минулого століття. З Пушкіна, наприклад… Потім підемо далі, й отак поступово дійдемо до Бородаєва.

— У нашого гуртка творче спрямування, — сказав Покійник. — Ми самі пишемо.

— Я теж пишу вірші, — повідомила Нінель Федорівна. — Колись вам почитаю. Якщо наберуся відваги. Що вам іще хочеться знати про мене? Я неодружена. Граю в теніс. Учителі ніколи не розповідають про своє особисте життя. А знати цікаво! Це я по собі знаю. Пам'ятаю…

Вона починала мені подобатись. Досвідчене око могло майже безпомилково визначити, що й інші діти пожвавішали: вони засовалися, заворушилися.

— У цьому місті, — сказала вона, — у мене немає ні родичів, ні знайомих, ні близьких. Тепер ось ви будете… Якщо вийде.

Раніше, коли лунав дзвінок, усі одразу ж вискакували з класу. А тут почали повільно підводитись, наче обважніли від різних думок і сумнівів.

Я підійшов до Нінель Федорівни й сказав:

— Знаєте, у Бородаєва є повість "Таємниця старої дачі"… Ох, який детектив! Увесь наш гурток хотів з'їздити на цю дачу. Походити місцями подій… Це недалеко: лише година, якщо електричкою.

— Він писав детективи? — пошепки спитала Нінель Федорівна, і кивнула на фотографію Бородаєва.

— А ви любите їх?! — вигукнув я з погано прихованим хвилюванням.

— Усі люблять. Тільки дехто не признається.

"У нас абсолютна близькість душ! — подумав я. — Вона вгадує мої думки!.."

Учні почали виходити в коридор. Тільки Гліб залишився сидіти на своєму місці, нахилившись до парти. Поруч стояв Принц Датський.

Нінель Федорівна підійшла до них. І я підійшов.

— Ми вирішили поїхати на стару дачу, — сказала вона. — Якоїсь найближчої неділі. Поки ще осінь… Ти, Глібе, будеш нам за провідника?

— Я охоче… Якщо, звичайно, ви… А я з охотою… — Він знову перестав договорювати фрази.

Коли Нінель відійшла, Принц Датський пообіцяв Глібові:

— Я напишу вірш про цей день! Може, тобі буде приємно?..

І погладив Гліба по голові.

Гостра спостережливість давно підказала мені, що фізична сила поєднувалася в Принцові з дитячою сором'язливістю й добротою.

В коридорі мене зупинила Наташа Кулагіна. Це бувало так рідко, що я буквально затремтів.

— На твоєму місці я б у неї закохалася, — сказала Наташа. І так пильно подивилася, що в мене враз майнула думка: "Випробовує! Ревнує!.."

О, як часто ми беремо бажане за справжнє!

— Закохатися? — голосно перепитав я. — Ну, що ти? Які на те підстави?..

— Виходить, ти не маєш смаку. Вона чарівна!

"Невже і справді хоче, щоб я закохався? Невже це їй байдуже?" — з цією прикрою думкою я тинявся по коридору всю перерву.

Десь через тиждень Нінель Федорівна сказала:

— Я готуюся до змагань з теніса. На першість міста... Хто хоче, може прийти на тренування. Я вас там зустріну, на стадіоні. Щоправда, це на кінці міста. Але ви доберетеся: тролейбус, потім трамвай, знаєте?

Приїхали майже всі. Вона бігала по корту в білій майці і в білих трусах. Не багато класних керівників наважилися б бігати перед своїми учнями в такому вигляді. А вона наважилась. Бо вона була молода й чарівна!

Усі ми, висловлюючи почуття, що охопили нас, вигукували: "Нінель Федорівна! Нінель Федорівна!.."

— Ніколи ще не чув, щоб болільники називали своїх улюбленців на ім'я й по батькові, — сказав літній чоловік у капелюсі, що сидів поперед мене.

Через кілька днів скликали батьківські збори. Мама й тато були того вечора зайняті. Пішов мій старший брат Костя. Він уже не вперше ходив на такі збори.

Я не лягав спати, аж поки діждався Костю: він завжди докладно переказував мені, що говорили батьки, а що вчителі. Це було так цікаво!

Коли Костя повернувся, мама з татом були вже вдома.

— Ну, що?! — накинувся я на брата.

— Захищав вашу Нінель!

— На неї нападали?

— Ще й як!

— Хто посмів?!

— Ваші батьки... Не всі, звичайно. Але деякі.

— Що вони казали?

— По-перше, вона відібрала у вашого класу його обличчя, його індивідуальність. По-друге...

— По-друге, йому вже давно спати треба! — сказав тато. Він уважав, що не можна в моїй присутності підривати авторитет дорослих, особливо ж учителів.

Костя махнув рукою:

— Загалом, я її захищав.

— Адже вона тобі сподобалася? — спитав тато, тоном своїм немовби підказуючи братові відповідь. — Сподобалася, правда?

— Авжеж, дуже гарненька! — відповів Костя.

Гостра спостережливість давно підказала мені, що люди у важку хвилину хапаються за те, що в них болить: хто за голову, хто за серце. Тато схопився за бік.

— А що ж такого? — спитав Костя.

І пішов спати.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому ми вирушаємо на стару дачу

Наступного дня досвідчене око могло б майже безпомилково визначити: ніхто в класі, крім мене, не знав про те, що на зборах лаяли Нінель.

"Все-таки краще, коли на батьківські збори ходять не батьки, а брати, — думав я. — Якби тато не зупинив Костю, я б знав усе до кінця!"

Ранком я перепинив брата у ванній:

— Скажи, за що вони накинулися на неї?

— Мабуть, старий має рацію: ти роздзвониш про це в класі. А вона така гарненька! Гарна, я хотів сказати...

— Ніхто не знатиме! Ніхто!

— Знаю тебе!

Костя поліз під душ.

Перед уроками до мене підійшла Наташа Кулагіна. "Цього тижня вона підходить уже не вперше! — подумав я з погано прихованою радістю. — Це, виходить, уже не випадковість!.."

О, як часто ми беремо бажане за справжнє!

— Мама вчора не була на зборах, — сказала Наташа. — Цікаво, про що там говорили.

Її бажання було для мене законом. І я сказав:

— Там лаяли Нінель.

— Хто лаяв?

— Батьки. Не всі, звичайно. А деякі...

Губи її затремтіли. Наташа промовила голосно і обурено:

— А інші мовчали?

— Мій брат не мовчав. Він став на захист Нінелі. Вона йому подобається.

— Виходить, у нього смак кращий, ніж у тебе.

О, якби в цю хвилину вона могла глянути в дзеркало, вона б зрозуміла, який у мене чудовий смак!

— Мама хвора… — сказала Наташа. — Вона б зуміла їм пояснити.

— Що з твоєю мамою?! — вигукнув я. — Може, треба допомогти? Накажи мені, скажи тільки одне слово — і я зроблю все.

Наташа злякано подивилася на мене. І навіть відступила на крок.

— А чи ти сам здоровий?

— О, не смійся! — вигукнув я з погано прихованою гіркотою і образою. — Може, треба дістати ліки? Моя тітка працює в аптеці і завжди дістає…

— Мамі приписано тільки одні ліки: не хвилюватися, цілковитий спокій! Цих ліків твоя тітка дістати не зможе. Їх у нашому столітті просто не виробляють. Не виробляють!

Я подумав, що це вона неодмінно повинна записати до зошита!

"Якою наша Нінель прийде сьогодні в клас? — міркував я. — Мабуть, уже нікому не буде здаватися, що вона ось-ось засміється. Вона буде схвильована. Що нам тоді робити? Заспокоювати її? Ні, не можна. А що, коли вона буде спокійна, як ніколи?.."

Нінель Федорівна була точнісінько така, як раніш.

— Ми з вами маємо порадитися. Якось пізніше... — сказала вона. — Може, я в чомусь помилялася. До речі, і про стару дачу треба вже подумати. Я вам обіцяла. Подихаємо, погуляємо в осінньому лісі; Гліб буде нашим провідником.

"Ми поїдемо на стару дачу! Походимо по кімнатах, які описано в повісті... Я побачу стіл, за яким працював Гл. Бородаєв. Це так цікаво: адже ми з ним, можна сказати, колеги", — радісно думав я, не підозріваючи в ті щасливі хвилини, що страшна історія була вже зовсім близько, майже поряд...

"Куточка Бородаєва" в нашому класі вже не було. На стенді, що його приволік Принц Датський, влаштували виставку, присвячену Пушкіну: ми саме проходили його вірші. Вірніше, вивчали... Нінель каже, що "проходити" можна тільки повз що-небудь...

Гліб приніс мені з дому повість Гл. Бородаєва. І я прочитав її ще раз. А півсторінки просто-таки вивчив напам'ять:

"Ніхто не знав його ймення, ні, тим більше, по батькові й прізвища. Всі звали його просто Дачником. Це прізвисько якнайкраще відповідало його становищу тієї зими: він найняв наріжну кімнату на другому поверсі старої дачі, що єдиним вікном своїм виходила просто в сад. Дачник майже ніколи не залишав цієї кімнати.

А природа тим часом жила своїм особливим, але прекрасним життям! Спершу вона явно загравала з Дачником; кокетувала сліпучим промінням, проникала до нього в кімнату студеним вітром, постукувала по шибках голими гілками... Та він не звертав на неї уваги, і вона озлилася: завіяла, засвистіла, загукала. Озлилися й сусіди по дачі: він не виявляв бажання розважити їх розмовою в монотонні зимові дні. Ніхто не бачив, що він їсть, що він п'є. Перед сном він прогулювався хвилин п'ятнадцять, не більше. Востаннє він прогулявся напередодні Нового року. Чули, як опівночі він піднявся в кімнату буркотливо-рипучими

сходами. А вранці його не стало… Двері, що виходили просто на сходи, були замкнені зсередини. Вікно, що виходило просто в сад, було зачинено. На снігу — ніяких слідів. Дачник зник".

Так починалася повість. Потім, як я уже говорив, протягом трьохсот двадцяти трьох з половиною сторінок Дачника шукали слідчі, собаки й родичі, яких у нього виявилося страшенно багато.

Саме від них він, як з'ясувалося, й ховався на дачі: вони заважали йому щось винайти… "Він шукав спокою, — було сказано в повісті, — але не того, який знайшов. Хоча… Досі нічого не відомо. Пошуки тривають".

— Дідусь хотів далі… Продовження… Але він… Розумієш? — пояснив мені Гліб.

І ось ми мали вирушити на місце загадкової події. Авжеж, усе, про що розповідалося в повісті, виявляється, не було вигадкою, а сталося насправді. Про це сказав мені тієї самої неділі онук письменника. Він приховував це досі: думав, що ми не наважимося їхати просто на місце вчиненого злочину.

— Щодо тебе… я знав, що ти не… — сказав Гліб. — Ти — Детектив! А інші?..

— Іншим — ні слова! — сказав я.

Потім Гліб переказав мені ще новину, і вона на якийсь час збентежила мене: Нінель Федорівна захворіла.

— Нервовий розлад, — сказав я. — Довели!

— Ні-і — почав пояснювати Гліб. — Їй кімнату в новому будинку… Переїздила… І ось! Простуда… Зрештою, Нінель пообіцяла, що поїде за

місто іншим разом; узимку, на лижах. Однаково усім одразу на дачу приходити незручно: все-таки там не музей. Адже там люди живуть…

Ми розмовляли в шкільній канцелярії, де всі члени літературного гуртка домовилися зібратися.

Я прийшов хвилин на тридцять раніше: мене брала нетерплячка. А гліб іще раніше.

— Чергова переказала… Ще вчора ввечері… Я заходив… — пояснив Гліб. — Нінель Федорівна їй… По телефону…

— А чому ж ти вчора не повідомив нас? Або хоча б мене одного?

— Боявся, що ви той… Не поїдете… Може, ми самі? Без неї? Га?.. Як ти гадаєш? Чи ні?.. Там можна дорозслідувати… Розкрити… Розумієш? Адже ти в нас Детектив!

Я поринув у роздуми. І в цьому стані перебував досить-таки довго. Доти, поки прийшли Наташа Кулагіна, Принц Датський з Покійником і Миронова.

Принц Датський просто з дверей повідомив:

— Сьогодні вранці спали на думку кілька рядків. Може, вам буде приємно?

Він простягнув аркуш із зошита Покійникові. Принц ніколи не читав своїх віршів сам: він соромився. Покійник голосно, співуче, наслідуючи справжніх поетів, продекламував:

День оцей для нас приніс удачу:

Ми ж давно хотіли бачить дачу!

І хоч хмари закривають небо,

Друзів Гліб веде, куди їм треба!

Через плач доїду і вітру сміх

Він везе до діда нас усіх!..

Добрий Принц урахував, що вже давно ніхто не прохав Гліба пригадати щось із життя його дідуся, читати листи. Давно вже ніхто не розглядав фотографій із сімейного архіву Бородаєвих.

Прослухавши вірші, Гліб якось ніби споважнів, обличчя його проясніло. Досвідчене око могло майже безпомилково визначити, що Гліб згадав ті дні, коли ним цікавилася вся школа.

Добрий Принц запропонував йому керувати нами, і Гліб одразу заговорив голосніше і впевненіше, ніж звичайно.

— Невідомо, чи ми поїдемо, — сказав він. — Нінель Федорівна захворіла.

— Що з нею? — спитала Наташа Кулагіна.

— Переїздила в новин будинок… І ось… Застудилася, — пояснив Гліб.

— Може, треба допомогти?

— Де ота вулиця? Де отой дім? — ліниво проспівав Покійник.

— Адреса?.. Її, мабуть, ніхто… — сказав Гліб. І додав твердо: — Не знає!

Він старався дотягати фрази до кінця: адже Принц назвав його нашим керівником.

— Поїдемо на дачу самі! — твердо сказав я, звертаючись одразу до всіх.

Поки не було Наташі Кулагіної, мене півгодини мучили сумніви. Та як тільки вона з'явилася, рішучість одразу опанувала мене:

"Не їхати не можна! Коли ще я зможу бути цілий день поруч неї? Сама доля буквально підсовує мені цю щасливу нагоду! Чи можу я відмовитися? А що, як я в її присутності і справді щось дорозслідую, розплутаю щось таке, чого недорозплутали слідчі й родичі? Вона зрозуміє, що своїм прізвиськом я завдячую не синій торбинці з галошами, а значно поважнішим причинам. І нарешті оцінить!.."

— Люблю грозу у раннім травні! — сказав Покійник. — Але в двадцятих числах вересня…

І він мляво кивнув на вікно.

— І ще невідомо, як Нівель Федорівна поставиться, — сказала Миронова. — Вона хотіла сама особисто погуляти з нами в лісі. Подихати!

— Нас там дуже… Я вчора ввечері по телефону… по міжміському… — сказав Гліб. І рішуче дотягнув: —… попередив, що ми сьогодні приїдемо!

— О-о, їхати чи ні — ось у чім питання! — вигукнув Принц Датський.

Тут пролунав телефонний дзвінок.

Гліб усе ще відчував себе нашим керівником і тому схопив трубку.

— Слухаю! Хто? Це ви, Нінель Федорівно? — Ніжна, оксамитова шкіра його обличчя вкрилася рум'янцем. — Так… Ми всі… Ось тільки не знаємо, їхати… — І він рішуче дотягнув: —… чи без вас не їздити?

І раптом Глібові очі спалахнули невимовною радістю. Гостра спостережливість підказала мені, що Нінель каже йому щось приємне.

І незабаром я зрозумів, що саме.

— Так, розумію… Гаразд, ми поїдемо. Якщо ви дозволяєте… Передати трубку Алику?

Я вихопив трубку. Вона була трошки вологою: так Гліб хвилювався.

— Слухаю вас, Нінель Федорівно! Ах, ангіна? Добре, я поможу Глібові. Обіцяю вам! Спасибі, що довіряєте!

Мені хотілося, щоб Наташа Кулагіна з моїх відповідей зрозуміла: Нінель Федорівна саме мене попрохала допомогти Глібові, саме мені сказала, що довіряє. Почуття законної гордості сповнило моє серце!

— Яка у вас температура? — крикнув я весело: у мене був чудовий настрій. Але одразу ж схаменувся і з тривогою додав: — Сподіваюсь, що невисока?

— Тридцять вісім і п'ять, — сказала вона й повісила трубку.

— Ми повинні виправдати довіру, — промовив Гліб чітко й голосно.

— Га? Ти гадаєш? — пробурмотів Покійник.

— Тепер уже треба їхати, — сказала Миронова. — Якщо вона сама подзвонила!..

— Слухайте всі уважно! — скомандував Гліб. — Електричка йде о дев'ятій п'ятнадцять. Усі — за мною, щоб не загубитися. Не відставайте! Куди я, туди і ви!..

— Ти сказала якось, що слава виліковує від несміливості й сором'язливості, — прошепотів я Наташі уже у вестибюлі. — Правильна думка! Гліб знову вилікувався!..

— Дуже шкода, — сказала Наташа.

Ми вийшли на вулицю.

А природа тим часом жила своїм особливим, але прекрасним життям!..

Погода була чудова! Лив дощ, вітер шмагав обличчя, земля розкисла й хлюпала під йогами… "Це створює потрібний настрій! — думав я. — Адже ми їдемо не розважатися, а на місце загадкового злочину!"

— Пушкін любив осінь, — сказав змоклий Покійник. — Дозвольте запитати: за що?..

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

який ставить нас буквально на поріг страшної історії

Поки ми їхали електричкою, погода зіпсувалася. Визирнуло сонце. Природа явно загравала з нами: вона кокетувала осіннім промінням,

забивалася до нас під пальта свіжим вітерцем, махала нам голими гілками... Хіба можна в таку погоду як слід настроїтися на думку про злочин?!

Але я все-таки настроївся... Напередодні я почув по радіо, що коли композитор Бородін умер, друзі з "Могутньої кучки" закінчили за нього оперу "Князь Ігор".

Це було для. мене абсолютним відкриттям! Воно наштовхнуло мене на ідею. І навіть на кілька ідей одразу... Може, мені пощастить закінчити повість Гл. Бородаєва! А що, коли я зумію розгадати таємницю: куди подівся той чоловік! Я напишу другу частину "Старої дачі". І Наташа занотує до зошита яку-небудь дуже цікаву нову думку. "Звичайно, його не можна порівняти ні з Покійником, — напише вона, — ба навіть з Принцом. І взагалі ні з ким!.."

Я не знав, не міг навіть припустити, що того дня, тієї звичайнісінької неділі... проте не буду забігати наперед, хоч мені й дуже кортить забігти...

Блідий Покійник ожив під сонячним промінням і виголосив;

— "Нехай живе сонце!" — сказав якось Пушкін. І в цьому я з ним згоден.

Коли ми зійшли з поїзда на дощану платформу маленької дачної станції, Наташа почала озиратися.

— Кого ти шукаєш? — спитав я з тривогою.

— Он розклад... Я мушу бути вдома о шостій або сьомій годині. Не пізніше! Щоб мама не хвилювалася.

— Вона все ще лежить?

— Так, — сказала Наташа. — Серце…

Я кинувся до розкладу. Мені здавалося, що хтось хоче мене випередити. Так завжди буває, завжди: коли якесь створіння стає тобі небайдужим, думаєш, що воно подобається усім кругом і всі відчувають те саме, що ти. Ця думка не дає спокою!

— Є електричка о сімнадцятій нуль-нуль! — доповів я. — А потім — о двадцятій нуль-нуль.

— Нам треба о сімнадцятій! Ми встигнемо?

"Нам… ми…" — я ладен був слухати ці слова без кінця!

— Ходімо! — скомандував Гліб.

Від станції ішли хвилин із сорок, не більше. Але й не менше, бо я стежив за годинником. Навмисне взяв у Кості годинника, наче наперед знав, що він сьогодні… Ні, забігати я не буду. Не буду!

— За мною! За мною! — командував Гліб. Йому подобалося бути начальником. — Тільки не відставати.

Я його просто не впізнавав.

Доля забажала, щоб дорога до дачі була дуже заплутана. Це мені подобалося: ми йшли наче лабіринтом: то звертали в ліс, то петляли між дачними парканами, то кружляли навколо якихось сараїв, то знову заглиблювалися в ліс… Здавалося, тікаючи від когось, ми намагалися заплутати сліди.

Я подумав, що без Гліба ми нізащо не дістанемося назад на станцію.

— За мною! За мною! — квапив Гліб.

І знову кудись звертав… Нарешті, він зупинився. І ми теж.

— Прийшли! — сказав Гліб.

Я глянув і побачив її. Вона виходила одним боком просто на дорогу, а другим — просто в ліс. Мене одразу вразило те, що стара дача зовсім не була старою.

— Її пофарбували, чи що? — спитав я Гліба.

— Ні, вона завжди була така.

— "Таємниця старої дачі" — це звучить? — спитав мене Покійник.

— Звучить.

— А "Таємниця нової дачі"?

— Не дуже.

— Тепер уторопав? Знаєш, що то таке — авторський домисел?

Принц Датський дивився на Покійника з повагою.

А я особисто страшенно не любив, коли Покійник починав оперувати "запитаннями", немовби влаштовуючи комусь іспит.

— Чому не видно дошки? — сказав він.

— Якої? — спитав Гліб.

— Меморіальної, звичайно: "Тут жив і помер..."

— А він не тут...

— Тоді інакше: "Тут жив і не помер письменник Гл. Бородаєв!"

"Може, Покійник все-таки має намір поставити над своїм черговим віршем літери Н. К.? — подумав я. — Чого це він раптом так старається перед Наташею?"

А Принц весь час дивився на нього з повагою.

Я вирішив негайно перехопити ініціативу!

— Більше я не можу мовчати. Ви маєте взнати дещо важливе, — сказав я. — Те, що написано в повісті Гл. Бородаєва, — це не авторський домисел. Тут, на оцій от дачі, зникла людина... Мовби її і не було! Ми з вами підемо не слідами повісті, а слідами злочину...

Покійник угамувався.

— На дачі є хто-небудь? — спитав я Гліба.

— Дачники всі виїхали.

— Всі до одного?.. — прошепотів Покійник.

— Ну звичайно, це ж помітно! — бадьоро відповів я. — В селищі зараз ні душі. Кричи не кричи, ніхто не почує.

— А навіщо нам кричати? — спитала Наташа.

— О, не бійся! — вигукнув я. — Звичайно, всяке може статися. Але я, тобто ми, тут, поруч. Все-таки зникла людина...

"Якби мені трапилася нагода від чогось її оборонити!" — подумав я тоді.

Миронова підняла руку:

— Нінель Федорівна сказала: "Подихаємо, погуляємо в осінньому лісі!"

Гостра спостережливість підказала мені, що Миронова не боїться: вона просто й на відстані корилася класному керівникові. Таку вона мала вдачу.

— Спершу подихаємо повітрям, яким дихав Гл. Бородаєв! — відповів я їй.

— А як ми туди попадемо, в ту дачу? — спокійно спитав Принц Датський.

— Двері не замкнені, — сказав Гліб. — Я ж попередив, що будемо. Вчора з міжміської...

— Ходімо! — крикнув я. — Не бійтеся!

І перший зайшов у дачу.

Там було тихо. Тільки згори долинало якесь бурмотіння. Всі заклякли. Я теж здригнувся... Але навіть досвідчене око не помітило б цього: я здригнувся внутрішньо, про себе.

— Це племінник хазяйки, Григорій, — повідомив Гліб чомусь не зразу. — Він стереже всі дачі в селищі. Він чекає на нас... І все нам розповість.

"Ті самі сходи! — подумав я. — "Буркотливо-рипучі", як написано в повісті. Ними новорічної ночі йшов Дачник після своєї останньої прогулянки. Більше він не гуляв!.."

Ми почали підніматися "буркотливо-рипучими" сходами. Вони не рипіли. "Зрозуміло: авторський домисел!" — сказав я собі.

З кімнати нагорі чітко долинули слова:

— Ви так?.. А ми вас — лусь по потилиці! Ви все-таки пручаєтеся? А ми вас — по карку торох!..

Покійник зупинився. А за ним і всі інші. Згори лунало:

— Ах, ви ще живі? То ось маєте! І ще, і ще, і ще!

— Що там діється? — спитав Покійник.

— Може, треба допомогти? — вигукнув я. Кинув прощальний погляд на Наташу й побіг нагору.

Двері наріжної кімнати були прочинені. Племінник Григорій грав сам із собою "в дурня". Він "ходив" і за себе, і за противника, якого не було.

— Ах, ви ще дихаєте? Ось вам! Ось вам іще!

Він почав підкидати "королів".

— Сюди! Сміливіше сюди!.. — крикнув я, наче видерся на гірський шпиль, а інші були ще десь на схилі.

Миронова рушила перша: вона підкорялася командам.

Гліб також вибіг нагору. Піднялася й Наташа. Принц Датський прикривав собою Покійника.

Племінник Григорій повернув голову до нас і погасив цигарку просто об стіл, на якому лежали карти.

Це було величезне створіння років двадцяти п'яти, не більше.

— Він виріс на руках у дідуся, — сказав Гліб.

Я часто намагаюсь уявити собі дорослих людей дітьми, якими вони були колись... Григорія я чомусь уявити собі дитиною не зміг. Гостра спостережливість давно підказала мені, що майже в кожній людині на все життя залишається щось дитяче: або погляд, або сміх, або якийсь порух. У Григорія нічого дитячого не залишилось... І я не міг уявити собі, як Гл. Бородаєв носив його на руках.

Я вже казав, що прізвиська стали у нас у школі пошестю: майже нікого не називали на ймення. Я так звик до цього, що знайомлячись з кимось, одразу давав йому прізвисько. Григорія про себе я назвав Племінником. Надто вже не пасувало йому це миле сімейне слово — от я його й прозвав: ми часто давали прізвиська мовби глузуючи. Низькорослому кричали: "Гей, Паганелю!", а довготелесому: "Нахилися ти, ліліпуте!" Племінник підвівся з стільця.

Можна було подумати, що йому від народження дісталася не своя голова: вона була дуже маленька. І на обличчі було так мало місця, що на ньому не уміщалося нічого, крім усмішки... Усміхався Племінник весь час.

— Ну, що вам показувати?

— Нам усе цікаво! — сказала Миронова.

— У цій кімнаті той самий дивак жив, котрий пропав. Заліз сюди під Новин рік — і амба. Провалився, мовби й мати рідна не народила. Кумекаєте?

Миронова одразу взялася записувати. Вона на всяких доповідях, лекціях чи творчих зустрічах записувала буквально кожне слово. Скаже доповідач: "Здрастуйте" — вона починає писати. Скаже він: "До побачення!" — вона теж запише й згорне зошит.

"Туго, мов струни, напнені дроти мало не торкалися вікна його кімнати..." — пригадав я рядки з повісті. Дроти і справді "мало не торкалися". Тут не було домислу.

"Час уже, нарешті, по-справжньому виправдати своє прізвисько!" — вирішив я. І сказав:

— Я пригадую, в повісті сказано: "Опівночі на дачі погасло світло. Поринуло в темряву і все дачне селище..."

— Слухай, хло', ти не вискакуй!.. — Племінник відмахнувся, наче на тому місці, де я стояв, раптом задзижчав комар. У слові "хлопче" він чомусь випустив половину.

Я дуже любив, щоб на мене в присутності Наташі Кулагіної поглядали дівчатка і щоб вона це помічала. Я був щасливий, коли в її присутності мене просили допомогти, щось пояснити: задачки чи там теорему... Та коли в її присутності до мене ставилися зневажливо, я дуже страждав.

— Розумієте, — почав я пояснювати всім одразу, — напрошується такий здогад: якщо струму не було, Дачник міг вилізти у вікно, схопитися за дроти (вони були тої хвилини безпечні!), потім міг долізти, чіпляючись за них, мов циркач, до першого стовпа, а потім спуститися на землю. І назавжди сховатися від родичів! Тому й слідів на дачній ділянці не було. Це, як кажуть, гіпотеза… Тобто припущення.

— Вікно було замкнене зсередини, — сказав Гліб.

— Тоді гіпотеза відпадає!

— Якщо ти, хло'… — погрозливо почав Племінник.

Слово "хлопче" він уперто скорочував на три літери, і слово звучало зневажливо. Серце моє стислося від болю: адже поруч була Наташа.

— Гіпотеза відпадає! — голосно повторив я, здригаючись від думки про те, що він може зовсім принизити мене в її присутності. І я не зможу вимагати сатисфакції: все-таки він був удвоє довший за мене.

Він знову махнув ручиськом, наче відганяв комара. Але все-таки образливі слова не зірвалися з його насмішкуватих губ.

Ми спустилися "буркотливо-рипучими" сходами, які не рипіли.

Племінник відчинив якісь двері, нахилився й зайшов до кімнати. Ми теж зайшли. Кімната переходила просто в терасу, а тераса виходила просто у двір.

— Хороший був письменник, — сказав Племінник. — Він у тітки дачу одразу на півроку, а бувало, й на рік наймав. І гроші наперед платив. Хороший письменник!

— У цій кімнаті він творив свою "Стару дачу?" — спитав я.

— Слухай, хло', якщо ти будеш вискакувати… Якщо ти будеш…

— Розумію! Розумію! — перебив я. — Я порушую ваш план? Повірте, дуже вже не терпиться!

Знову він не встиг принизити мене в її присутності.

— Письменник тут не писав, — повідомив нас Племінник. — Він про Дачника в підвалі писав. У підземеллі…

Миронова все записувала.

— Тут є підземелля? — пошепки спитав я.

— Він уранці залізе туди — і капець. До обіду не видно, мовби й мати рідна не народила… Кумекаєте?

— Філософ Діоген творив у бочці, — ліниво виголосив Покійник. — А цей, виходить, у підвалі?

— Він там страху на себе наганяв, — пояснив нам Племінник. — Там вогко, темно…

— Зрозуміло: входив у настрій! — знову вихопився Покійник.

Племінник Григорій чомусь не крикнув йому: "Слухай, хло'!" — а вів далі:

— Я там папери якісь знайшов, аркушики… Хотів був викинути, а тітка каже: "Віднеси краще в музей!" Я й відніс. Є у нас музей на сусідній станції.

— Мабуть, краєзнавчий, — висловив припущення Покійник.

Племінник і тут не цитькнув на нього, а спокійно сказав:

— Еге ж, цей самий. Мені подяку в письмовому вигляді видали! Папірці ті під склом розіклали й написали: "Знайдені й приставлені Григорієм Шавкіним". Тепер усі читають. Екскурсантам про мене розповідають!.. Кумекаєте?

— Ще б пак: рукописи, чернетки! — знову втрутився Покійник.

— Авжеж, вони! — погодився Племінник.

Я давно помітив, що типи, подібні до Племінника, як правило, обирають одну якусь людину й починають до неї чіплятися: "Ну, чого дивишся? Чого вирячився? Чого тут стоїш? Чого тут сидиш?" Хоч усі інші теж дивляться, теж стоять і теж сидять. — Але типи, подібні до Племінника, вибирають когось одного, і, як правило, найсимпатичнішу, найінтелігентнішу людину. Племінник вибрав мене...

— Слухай, хло', чого в підлогу втупився? Слухати не хочеш?

— Він, мабуть, замислився, — сказав Покійник.

Усі вдячно подивилися на нього: він немовби став мені на захист. Це було нестерпно!

— Швидше туди! — гукнув я. — У підземелля!.. До робочого місця письменника!

— Коли не дрейфите, то гайда! — сказав Племінник.

Ця моя пропозиція чомусь його не розізлила. Пізніш я довідався чому! Але в ту хвилину… здогад не схотів мене попередити, хоч взагалі він робив це дуже охоче.

Блідни Покійник тупцював на місці.

— Боїшся? — спитав я пошепки, але так, щоб почула Наташа Кулагіна. Я мусив розкрити їй очі!

Ми почали спускатися східцями, по яких ковзала нога: може, це через вогкість, а може, навіть через плісняву… Я відчув хвилювання: ось такими східцями спускалися в підземелля справжні детективи. Вони спускалися, знаючи, що можуть уже ніколи не піднятися!..

"О, якби на нас чигала там якась небезпека! — мріяв я. — Налякана Наташа кинулася б не до Покійника, а до мене, і я б знайшов вихід із становища. Я врятував би її! Та, на жаль… Якщо туди кожного дня залазив Гл. Бородаєв, виходить, нічого небезпечного там бути не може. І я не зможу довести їй…"

— Слухай, хло', знову ти той… поперед батька в підвал лізеш! Я світло увімкну.

Він крутнув вимикач. І з прочинених дверей, оббитих, як і належить, іржавим залізом, виповзла смужка тьмяного світла, В повісті Гл. Бородаєва світло завжди "виповзало" з прочинених дверей або "похмуро вихоплювало" щось з мороку, а потім, коли двері зачинялися, воно "відповзало" назад. Це я добре пам'ятав.

Племінник з видимим зусиллям відчинив двері навстіж. Вони завищали на погано змащених завісах. У повісті Гл. Бородаєва усі дверні завіси були обов'язково погано змащені й вищали. Це я також пам'ятав.

Отже, все було чудово: як у найсправжнісіньких детективних творах!

— Катайте! — сказав Племінник.

Миронова випередила всіх: вона любила виконувати накази. Племінник пропустив нас у підвал. Останній зайшов Покійник… На мене приємно війнуло гнилизною і пліснявою. Я вдихав на повні груди!

Раптом двері з виском зачинилися. Потім залізо заскреготіло по залізу: це племінник засунув клямку. Він залишився по той бік дверей, що, як мені здалося, зачинилися назавжди!..

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

з якого стає зрозуміло, що мені нічого не зрозуміло

Страх мимоволі охопив мене. Та тільки на мить! А вже наступної миті я відігнав його. Точніше сказати, відкинув геть!

Тим більше, що Наташа ступила крок у мій бік. Зовсім маленький крок, але я його добре помітив. Точніше сказати, відчув. Взагалі, коли є створіння, яке тобі подобається, дивишся тільки на нього й говориш для нього, хоч і удаєш, ніби для всіх. І спостерігаєш, як воно на все реагує. І підраховуєш, скільки разів це створіння на тебе глянуло. Той, хто кохав, легко зрозуміє мене!

"Цієї небезпечної хвилини вона хоче бути поруч мене! — вирішив я. — Хоче, щоб я оборонив її, заступив собою!"

О, як часто ми беремо бажане за справжнє!..

— Я мушу поїхати електричкою, що о сімнадцятій нуль-нуль! — сказала Наташа.

"Мусить поїхати..." Навіть не сказала, що "ми мусимо". "Турбується про свою маму", — подумав я. І ось що дивно: тієї хвилини я позаздрив її мамі, хоч у неї було дуже хворе серце, а у мене серце було абсолютно здорове, і коли як слід поміркувати, то її мама мала б заздрити мені. Але я зараз не зважав на здоровий глузд!

— Племінник Григорій жартує, — сказав я Наташі. — Невже ти не бачиш, що він пожартував?..

— То нехай відчинить, — сказала Наташа.

Її бажання було для мене законом! Але для Племінника воно законом не було.

— Відчиніть, будь ласка, — попрохав я його.

— Це ти, хло'? — почулося з-за дверей. — Знову тобі найбільше за всіх треба. Всі сидять тихо, мовби мати рідна не народила... А ти один комизишся!

Він тихо й огидно засміявся.

— Зараз же відчиніть! — звелів я йому. І глянув на Наташу. Вона стояла похнюплена. Обличчя її я не бачив, бо тьмяна лампочка, яку запалив Племінник, була десь далеко в глибині підземелля.

— Ти ж хотів знати, куди той Дачник подівся? — спитав Племінник. — Ось тепер і знатимеш!

— Що він хоче сказати? — я штовхнув Гліба в плече.

— Не знаю, — відповів Гліб.

І раптом ми почули за дверима кроки: Племінник піднімався нагору. Він ішов геть, залишаючи нас у підземеллі…

Страшна історія почалась!

— Зупиніться! — благально вигукнув Покійник.

Гучні кроки Племінника були йому відповіддю.

Я знову схопив Гліба за плече:

— Верни його! Затримай!..

— Хіба його затримаєш?

— Кричи! — пошепки, щоб не виказати внутрішнього хвилювання, сказав я Глібові. — Репетуй на всю дачу!

— Не почує… Адже він уже нагорі… Там ні слова… Адже двері залізні… Кричи не кричи…

— А ключа в тебе нема?

— Ні в кого… Загубили… Англійський замок: двері зачиняються — і все… Відчиняються з того боку… Адже він і на клямку…

— Поховані? — тихо спитав Покійник. — Живцем?..

Я згадав Аїду й Радамеса, яких замурували живцем. І знову глянув на Наташу. О, як мені хотілося, щоб і вона в думках порівняла нашу долю з їхньою долею! Але вона думала тільки про електричку. Мені це

було ясно. Та й чи можна було порівнювати? Адже Аїду й Радамеса замурували удвох, а нас аж шестеро.

— О, не тужи! — сказав я Наташі. — Я виведу вас звідси. Ви знову побачите сонце!

Вона глянула на мене трохи злякано. І тоді я додав:

— Усе буде гаразд!

Мені так хотілося, щоб небезпека зблизила нас. Проте Наташа ніяк не зближувалася: вона думала про електричку.

— Я мушу бути вдома не пізніше шостої.

— То будеш!

Я оглядівся…

Тьмяна лампочка похмуро вихоплювала з темряви окремі речі. Вона вихопила таємничий круглий стіл, який колись, у дні своєї молодості, я гадаю, звався садовим і стояв де-небудь у альтанці. Стіл мав три ноги, і він похмуро хилився на той бік, де колись була четверта. Лампочка вихоплювала з темряви і таємничий стілець, який також мав лише три ноги, щоб столу було не так гірко.

Таємнича жорстока сила люто розкидала по землі химерні ящики… До однієї із стінок загадково прихилився шмат фанери, з якого на нас усіх погрозливо дивилися зловісні слова: "Небезпечно! Не підходити!" А трохи нижче на фанері моторошно чорніли череп з кістками.

Проходячи повз фанеру, Наташа ненароком зачепила її, — і на пальті залишився чорний слід фарби, яка, очевидно, ніколи не висихала в цій могильній вогкості.

— Обережно! Не підходьте! — крикнув Гліб.

Усі здригнулися й пригнічено замовкли. Навіть не дуже досвідчене око могло безпомилково визначити, що настрій в усіх був жахливий.

Я для годиться пошептався з Глібом і голосно, весело оголосив:

— Ось Гліб каже, що Племінник Григорій часто отак жартує: спершу замкне, а потім відімкне.

— І через який же час він відмикає? — спитав Покійник.

— Через годину. Максимум через дві! — бадьоро повідомив я. — А поки що давайте оглянемо околиці! Познайомимося із вартими уваги речами в цьому підземеллі… Щоб потім, коли ми вийдемо нагору, було що розповісти!

— А ми вийдемо? — спитав Покійник.

— Атож! Коли ми побачимо рідних і близьких, вони спитають нас…

— А ми їх побачимо?

Лампочка весь час вихоплювала з темряви обличчя Наташі Кулагіної. Вірніш, я весь час поглядав на Наташу.

— Кого ти найбільше любиш? — раптом спитала вона.

"Тебе!" — хотів я відповісти. Та вона б мені не повірила, бо це була неправда. Найбільше я все-таки любив маму й тата. Потім Костю… А вже потім її. Не міг же я про це сказати!

— Кого ти найбільше любиш? — повторила вона.

— Взагалі… Чи в нашому класі?

— Скажи ще: в нашій ланці! А ти кого?

— Маму.

— Я теж маму й тата.

— Ні, я не маму й тата, а саме маму. Я можу за неї вмерти. А ти можеш за когось умерти?

"Можу! За тебе!" — поривався вперед мій язик. Та щось йому заважало.

— Можеш? За маму?..

— Якось я над цим не замислювався…

— І правильно робив: найстрашніше для матері — пережити дітей своїх…

— Цю думку ти повинна занотувати!

— Яка ж це думка? Це істина. Оце і все… Тому я мушу виїхати на електричці о сімнадцятій нуль-нуль! Ти зрозумів?

— Так і буде! Я тобі обіцяю!..

Але як я виведу її з підвалу, — це було неясно. "О, коли б я щось придумав! — мріяв я. — Вона мене вважатиме визволителем, героєм, рятівником своєї мами, за яку вона ладна віддати навіть життя!"

— Те, що було тільки годину тому, здається зараз таким чудовим. Навіть прекрасним, — сказала Наташа. — Хороше по-справжньому цінуєш на тлі поганого. Ти помічав?

— Авжеж! Звичайно... Ще б пак! Скільки разів! Цю думку ти повинна занотувати!..

Наташа майже шепотіла. Але я схоплював кожне слово, бо коли вона до мене зверталася, слух мій ставав якимось особливим. Якби поряд у такі хвилини щось вибухало й гримотіло, я б цього не почув, а почув би тільки її голос.

"Дивна річ, — лізли мені в голову думки, — маму я люблю більше, але не думаю цілий день про те, що люблю її, А Наташу люблю менше, але думаю про це весь час. О, як багато в нашому житті незбагненного!"

Гостра спостережливість підказала мені, що Наташа розмовляла тільки зі мною. І це повернуло мені сили, які потроху починали вже вичерпуватись. Я знову готовий був жити, боротися, шукати виходу із становища. Точніше сказати, з підвалу!

Лампочка вихопила з темряви обличчя Покійника. Та краще б вона не вихоплювала: бліді губи його тремтіли.

Я вирішив оживити Покійника.

— Споряджаємо рятувальну експедицію, — проголосив я.

— Самі себе будемо рятувати? — пробелькотів Покійник.

— Так! І ти разом зі мною підеш попереду! Десь тут має бути вихід. На крайній випадок, ми будемо пробиватися крізь стінку. Як у "Графові Монте-Крісто". Ти пам'ятаєш, Покійнику? Едмон Дантес і абат Фаріа пробилися один до одного. А це ж було не на дачі, а в замку Ів: там мури міцніші!

— Їх обох годували. А ми помремо від голоду.

Принц Датський поклав руку на плече Покійникові. Гліб, здавалося, вивчав долівку, якої не було видно.

— Адже Алик сказав нам, що Племінник Григорій жартуватиме якусь годину чи дві, — пояснила Миронова.

Тільки вона, мені здавалося, зберігала абсолютний спокій. Тепер вона вбачала командира в мені, а команди хвилюватися я не давав: вона й не хвилювалась.

— Атож, Племінник відімкне двері. Ти маєш рацію, — сказав я Мироновій. — Але ми не повинні чекати на його допомогу. Звільнитися власними силами — ось у чому завдання!

Наташа усміхнулася — ледь-ледь, і, хоч навколо панувала півтемрява, я помітив її усмішку. Ну звичайно: я промовляв, як з трибуни. Але ж треба було підбадьорити, піднести дух!

— А може, краще кричати? — запропонував Покійник. — Хтось та почує…

— На дачі ж… І в селищі теж… — сказав Гліб. Він раптом знову перестав договорювати фрази.

— Ходімо! Вперед! — сказав я. Узяв Покійника за руку, і ми рушили. Мені хотілося взяти за руку й Наташу, але я не наважився.

Ми йшли підземеллям. Зверху падали крижані краплини. Ноги провалювались в підступні заглибини. Чорний морок оточував нас, як змовник. Непевне світло тьмяної лампочки лишилося в неясній, похмурій далині… Ядучий дух вогкості вже не радував мене, і мені не хотілося дихати на повні груди.

"Читати детективні історії — це зовсім не те, що брати в них участь, — міркував я. — Я хотів гратися в щось страшне, а тут справжнісіньке страхіття спіткало всіх нас Тільки я не повинен показувати, що теж хвилююсь… Чи прийде Племінник Григорій? Чи відімкне двері? І навіщо він їх замкнув? Навіщо?! А що означають його слова: "Ти ж хотів знати, куди той Дачник подівся? Ось тепер і знатимеш!"

— Покійник!! — скрикнув Покійник.

Він увесь тремтів. "Мабуть, збожеволів, — подумав я, — Нерви не витримали".

— Простягни… Ти одразу… Як я… — Верхні його зуби не попадали на нижні. І він, як Гліб, не дотягував фрази до кінця.

Я простягнув руку й намацав… скелет. Він стояв у темряві. Ребра й череп… Уже не намальовані, а найсправжнісінькі…

— Назад! — крикнув я.

Ми кинулися назад, на непевне світло тьмяної і похмурої лампочки. Але тепер вона здавалася нам цілим сонцем.

І враз у мене майнула думка: "То ось як загинув той Дачник! Ось куди він зник!.."

Невже і нас чекала та сама лиха доля?

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

у якому ми знову знайомимося з героями повісті, не всі з яких будуть героями

"Отже, доля забажала, щоб я збагнув і розгадав страшну таємницю старої дачі, але таємниця загине разом зі мною", — ця думка примусила мене похолонути. Але вже наступної хвилини я відігрівся, усвідомивши, що не маю права піддаватися страху ні на мить! Поряд була Наташа й інші… Я повинен був їх урятувати. А поки що піднести чи хоч трошки підтримати їхній дух!

Ніхто не довідався про мій здогад. Я лишився з ним сам на сам.

Приємно бути сам на сам з легкими думками. А от коли тебе обсідають важкі, хочеться навпаки, не залишатися з ними віч-на-віч, а з кимось порадитися, поділитися. Але порадитися я не міг!

Я мусив приховувати правду.

— Ніякого скелета не було! Покійникові здалося…

— Як то не було? — пробурмотів Покійник. — А ребра?..

— Галюцинації! І тільки.

— Які ж галюцинації… у темряві?

— Ти гадаєш, бувають тільки зорові галюцинації? О, який ти наївний! Бувають і слухові. І, як би це сказати… дотикові.

— Навіщо ж ти в такому разі крикнув "назад"?

— Щоб твої галюцинації не передалися іншим. Погані приклади, сам знаєш…

— Виходить, я що ж… збожеволів? — Губи в Покійника затремтіли.

Принц Датський обійняв його за плечі.

— Усі ненормальні вважають себе нормальними, — сказав Принц. — А нормальним часто здається, що вони ненормальні. Отже не хвилюйся. Ось послухай, мені спали на думку деякі рядки. Може, тобі буде приємно?

І він почав декламувати, хоча ніколи досі своїх віршів уголос не читав:

В день оцей,

Коли ми всі в підвалі,

Серед вогкості й серед пітьми,

Духом ми ніяк не занепали.

Навіть можем веселитись ми!

Так, хай навіть підземелля дике

Подарує радість нам велику!..

Принц Датський обвів усіх соромливим поглядом. Але ніхто не веселився. Ніхто, крім мене.

— Чудово! — вигукнув я. — Ти дуже вірно відобразив наш загальний настрій!

Слідом за мною усміхнулася Миронова. Інші не усміхалися.

— Які ж галюцинації? А ребра? — все ще сумнівався Покійник.

Я відвів його убік.

— Покійник, будь же людиною! З нами жінки. Подумай про них.

— Виходить, це той самий… Дачник?

— Скелет Дачника. Так я гадаю. Усе, що залишилось… Але ні слова про це… З нами жінки… Знайди в собі сили!

— Я пошукаю… — сказав блідий Покійник.

— Фактично ми з вами перебуваємо в кабінеті письменника! — вигукнув я, звертаючись одразу до всіх. — Покійник недавно повідомив нас, що якийсь грецький філософ творив у бочці. Ви чули? А Гліб Бородаєв творив у підвалі! Поки Племінник так по-дурному жартує, давайте влаштуємо виїзне засідання нашого літературного гуртка. Просто тут, біля робочого місця письменника. Біля його, так би мовити, верстата! — Я трохи підняв колишній садовий столик, потрусив ним у повітрі і поставив на місце. — Покійник, Принц і Миронова нехай що-небудь напишуть. На тему дня! Вони це швидко роблять.

Миронова підняла руку н сказала:

— Принц уже…

— Нічого, напише іще. Адже йому це недовго! А Гліб пригадає якусь історію з дідусевого життя.

У Наташі на руці був маленький годинник.

Інші школярі, які носять годинники, весь час про них пам'ятають, тільки те й роблять, що задирають руку, наче завжди кудись поспішають. А Наташа поглядала на свого годинника непомітно: просто опускала очі.

— Електричка — о сімнадцятій... — сказала вона. — Я покладаюсь на тебе, Алику!

Вона на мене покладалась. Не на Гліба. Не на Принца. Не на Покійника. А на мене! В цю хвилину я був вдячний Племінникові, який замкнув нас у підземеллі. Адже якби він не замкнув, я б ніколи не почув цих слів.

— Їх треба чимось зайняти, — сказав я Наташі. — Нехай вони творять і не заважають мені думати. Шукати!.. Повір: я виправдаю твої сподівання. Ми встигнемо на електричку!

Вона нічого не відповіла.

— Отже, починаємо засідання гуртка, — голосно сказав я. — Погляньте, кожен матиме своє робоче місце: точно п'ять ящиків.

Миронова підняла руку й сказала:

— Але ж нас шестеро.

— Я не сідатиму. Я буду ходити...

Я читав, що славнозвісні детективи мали різні звички, які допомагали їм міркувати й розплутувати злочини. Один, наприклад, обов'язково курив люльку. Це йому допомагало. А я мусив неодмінно ходити туди н сюди. І хоч і кажуть, що "в ногах правди нема", я дошукувався правди саме на ногах.

Заклавши руки за спину, я почав ходити по підвалу. А інші посідали на ящики.

Наташа просто відпочивала. Гліб нахилився, немовби сидів на своїй останній парті в середньому ряду і боявся, що його можуть викликати до дошки. Миронова одразу ж розгорнула зошита й заходилася писати. Я був певний, що вона робить черговий "начерк". Принц Датський ворушив губами, а довгі руки його рухалися немовби в такт словам, яких не було чути, які залишались десь усередині і там-таки складалися в римовані рядки.

Покійник був схожий на покійника. Я підійшов до нього.

— Усьому край... — сказав він.

— Значить, здійсниться твоя мрія!

— Яка?

— Адже ти давно хотів умерти.

— Пожити б ще трошки... — прошепотів він.

— Я шукатиму вихід із становища. А ти візьми себе в руки. Не думай! Напиши вірш оцій своїй В. Ш.

— Вона не прочитає його...

— Чому? Може, колись знайдуть наші скелети, і поряд з твоїм лежатиме вірш. Вона прочитає і тихенько зітхне...

— Вона не зітхне.

— Чому?

— Тому що її нема...

— Як то — нема?

— Отак... Не існує. Я не можу брехати тобі в ці останні години свого життя.

— А інша? А. Я.?.. Її теж нема?

— Теж.

— А Б. Ю.?

— І її...

— Ти що ж, брав перші-ліпші букви?

— Чому перші-ліпші? У мене була своя поетична система. Свій метод!

— Який метод? Скажи. Розкрий таємницю! Все одно нам небагато лишилось...

— Тому я й скажу... Так, був у мене свій принцип! Я брав першу літеру алфавіту і останню, потім другу від початку й другу від кінця, третю від початку й третю від кінця. Так і виходили: А. Я., Б. Ю., В. Ш. Розумієш?

— Ти здорово вивчив алфавіт! А кохання, виходить, не було?

— Чому ж? Я закохувався, хотів умерти, потім байдужів, повертався до життя й знову закохувався!

— В нікого?

О, скільки на світі несподіваного й незбагненного!

— Хіба це перший випадок у літературі? Хіба й інші поети не вигадували, не уявляли собі образи коханих? І хіба не поклонялися їм, наче живим людям? Хіба не поклонялися?

— Я про це не чув.

— І не здогадувався?

— Ні, не здогадувався.

— Ну, як же це ти? Хіба це не ясно?..

— Що?

— А те, що вигаданий образ майже завжди кращий за реальний?

— Ну, це вже вибачай…

— Хіба можу я вибачити, коли ти не розумієш елементарних речей?

Він знову заговорив у своїй улюбленій манері, запитаннями, чого я просто не терпів. Він увесь час дивувався: як це я не знаю, не чув, не читав!

— Слухай, Покійнику, хоч у ці останні години розмовляй по-людському, — сказав я з погано прихованим роздратуванням. — Коли хочеш, то поясни, а не хочеш…

— Чому б мені не хотіти?

— Знову ти…

— Зрозумій, кожній людині притаманний власний стиль розмови: це її індивідуальність. Хіба це…

Я рішуче ступив убік.

— Не йди! — Покійник схопив мене за руку. — Я хочу все пояснити тобі… Може, ти випадково врятуєшся і тоді відкриєш таємницю моїх "присвят"! Розумієш, живим людям завжди властиві якісь вади. А вигаданий образ може бути бездоганний. Так би мовити, ідеальний! Йому якось приємніше поклонятися. Як мрії! А люди завжди з вадами…

— Але ж зате вони живі!

— Хіба це істотно?

— А хіба ні?

Покійник глянув на мене з жалем:

— Колись ти зрозумієш. Загалом, якщо ти випадково… Тоді прокоментуй мої вірші, щоб не виникали запитання. Бо інакше почнуть шукати всіх отих А. Я. та В. Ш., когось не того…

— Покійнику, не будь такий похмурий. Твій погляд впливає на інших.

Він зобразив на обличчі "останню усмішку".

— Ось бачите, в якому доброму гуморі Покійник! — сказав я. — А ти, Принце? Що ти там написав?

Я у вогкому підвалі

Не журюся, зовсім ні!

Тут, в підвалі, ми дізнались.

Що прекрасні дні ясні!

Серце радощамн б'ється;

Порівнянням пізнається.

Принц Датський винувато розвів своїми величезними руками:

— Ось... Спало на думку. Може, вам буде приємно?

Фізична сила і далі уперто поєднувалася в ньому з дитячою сором'язливістю!

Добрий Принц хотів порадувати нас, але вірші його нікого особливо не радували, бо всі вже до них якось звикли. Здається, вперше в житті Принц відчув це і, сховавши за спиною свої руки (він завжди не знав, куди їх подіти), тихо сказав:

— Тоді вибачайте...

— За що? Ти дуже точно висловив наш загальний настрій! — вигукнув я з погано прихованим співчуттям.

Моє співчуття не сподобалося Принцу. Він раптом порвав вірші й викинув у темряву. В ту саму, яка допомогла йому оцінити світлої

— Хіба це не звичайна річ? — поставив своє чергове запитання Покійник.

— Що? — не зрозумів я.

— Те, що сталося. Хіба класики не знищували своїх творів? Не спалювали їх?

— Але ж на те завжди були причини, — заперечив я. — Їх не визнавали, не розуміли… А ми Принца завжди розуміємо. Ну, та нічого… Засідання гуртка триває!

Миронова підняла руку й сказала:

— Можна мені?

— Авжеж. Чим ти нас порадуєш, Миронова? Начерком?

Назви її начерків завжди починалися з слова "мій", "моя" або "моє": "Мій день", "Мій ранок", "Моя сестра", "Моя кімната…" Цей начерк мав назву "Моя неділя".

— Звичайно по неділях я встаю о 9 годині 30 хвилин за місцевим часом, щоб о 10 годиш послухати "Пионерскую зорьку". Але цієї неділі будильник задзвонив, як у звичайні дні, тобто рівно о 7 годині 10 хвилин. Умилася я швидко, як ніколи: у ванній кімнаті було порожньо, всі ще спали, ніхто не поспішав на роботу. О 7 годині 30 хвилин за місцевим часом я з'їла один бутерброд з ковбасою і яєчню…

"Її останній сніданок!" — подумав я.

Миронова читала далі:

— О 8 годині 30 хвилин я була в шкільній канцелярії. Там зібралися всі члени літературного гуртка, щоб їхати на стару дачу, де творив письменник, ім'я якого колись носив наш гурток. Гліб Бородаєв, онук письменника по татовій лійці, повідомив нас, що наш класний керівник Нінель Федорівна захворіла. Напередодні, тобто в суботу, вона переїздила в новий будинок і застудилася...

— Перечитай останнє речення! — голосно вигукнув я, бо доля забажала, щоб цієї хвилини в голові мені майнув один здогад.

Миронова перечитала.

— Що таке? — Покійник схопив мене за руку.

— Чекай, чекай! Здається, я починаю...

— Що?! — з надією запитав Принц Датський.

— Дайте час. Здається, я вхопився за кінчик мотузка... Тепер треба не випустити його!

— Хіба тобі важко пояснити? — заскиглив Покійник.

— А хіба тобі важко почекати? — Наслідуючи його, я відповів запитанням на запитання. — Читай, Миронова. Читай далі!..

Вона докладно повідомила всіх нас про те, як ми сіли на електричку, як зійшли з неї, як дісталися до дачі, як познайомилися з Племінником і як "об одинадцятій годині сорок хвилин за місцевим часом за нами замкнулися двері..."

— Багато конкретних, тільки тобі відомих деталей, — похвалив я Миронову.

Я був вдячний їй за її гідний подиву спокій (команди хвилюватися не було, вона й не хвилювалася!). А головне, за ту фразу, яка наштовхнула мене... Але не буду забігати наперед. Хоч мені й дуже кортить забігти.

— Засідання гуртка триває! — оголосив я.

— Хіба не краще нам помовчати? — спитав Покійник. — Я відчуваю, що твоя думка почала працювати. Ми помовчимо, щоб не заважати...

— І справді, Алику! Так, напевне, буде краще! — сказала Наташа.

Значить, вона й досі ще покладала на мене надії! Я знову похолов, але вже з радощів. "Тепер я мушу вчепитися за той кінчик мотузка, який, здається, у мене в руках!" — так я вирішив.

— О, не бійся сполохати мою думку! Всі ці деталі, спогади живлять її і зміцнюють... Нехай тепер Гліб розповість нам які-небудь вигадки з життя свого дідуся. Як це бувало колись...

— Отут, виходить, дідусь... "Таємницю старої дачі"... — розгублено почав Гліб. Він знову не дотягував фраз. — У цьому підвалі... Он там, на стільниці...

Він відокремив круглу стільницю від ніжок садового столика, переснованих соломою.

На зворотному боці, всередині чорної рамки, було щось написано. Гліб прочитав:

— "Тут, протягом одного року, трьох місяців і семи днів, була написана повість "Таємниця старої дачі".

— Меморіальна дошка, — сказав Покійник.

— Так, так, так… — мовив я задумливо.

Всі враз принишкли. Наташа Кулагіна, що стояла позаду, дивилася на мене з надією.

Я відчував її погляд потилицею й серцем. Він пік мене!

— Виходить, дідусь тут, у підвалі, створював собі відповідний настрій? — спитав я Гліба. — Не поспішай, спершу подумай…

— Так… створював.

— Він наганяв на себе страх, як повідомив нас Племінник Григорій? Подумай як слід, не поспішай.

— Так… наганяв.

— Залишайтеся на своїх місцях! — скомандував я.

І хоробро кинувся в темряву.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

у якому я нарешті… а втім, самі зрозумієте

Я міцно охопив скелет. І потягнув його крізь густий, непрозірний морок на тьмяне, непевне світло лампочки.

Йти було недалеко. Але ж довга дорога може видатися короткою і легкою, а коротка, навпаки, довгою і важкою. Все залежить від того, що ти несеш. Якщо нема нічого, крім веселих, радісних думок, тоді легко, а якщо в руках скелет…

О, скільки несподіваних і глибоких думок найшло на мене того дня! Деякі з них, я гадаю, заслуговували навіть на те, щоб потрапити в зошит Наташі Кулагіиої. "Може, коли-небудь її загальний зошит стане справді загальним (її і моїм), — мріяв я. — І ми будемо по черзі записувати до нього свої глибокі думки. А потім будемо читати… Не вголос, а кожний окремо, сам собі. І все знатимемо одне про одного! Хоча геть усе знати, звичайно, не обов'язково, а от найзаповітніші думки, що стосуються… чого стосуються? Поривань душі!" Ці останні слова я вичитав недавно в книжці. Вони мені дуже сподобались: "поривання душі!" Виявляється, душа може пориватися. Досі я цього не знав.

"О якби я знав, куди поривається її душа, я б обов'язково спрямував і свою в той самий бік. І наші душі зіткнулися б… "Точніше сказати, зустрілися б. Або торкнулися б одна одної!" — так мріяв я, притискаючись до скелета. Він чимось колов мені руку. А чим саме, я не міг добрати в темряві.

"Колись це була людина! — думав я. — Вона ходила в костюмі, думала, тікала з уроків, складала іспити… Може, навіть кохала. Як і я! Невже коли-небудь…"

Нараз переді мною виросло щось велике й темне. Я нахилився й глянув на цю постать крізь ребра, мов крізь штахетний паркану.

— Хто це? — запитав я ледве чутно: язик погано слухався.

Мені відповів Принц Датський:

— Алик! Як добре! Я боявся, що ти заблукаєш. Адже ти сам…

— Ми вдвох… із скелетом! — Його добрий голос повернув мені дар слова. — Щось тут колеться… Поможи! Але обережно: не поламай йому ребра.

За хвилину я вже пояснював Наташі Кулагіній, хоч не дивився на неї і вдавав, що кажу для всіх інших:

— Це не Дачник! Логічний аналіз переконав мене в тому, що скелет, як і підвал, як і взагалі вся ця мура, потрібні були Гл. Бородаєву для натхнення. Він спершу наганяв страх на себе, а потім уже на читачів. Отже, нема підстав думати, що нас замкнули для того, щоб… Щоб ми дійшли ось до цього стану!

Я вказав на скелет.

— Звідки така впевненість? — спитав Покійник.

Досвідчене око могло майже безпомилково визначити, що Покійник дуже боявся смерті. Ні, він не хотів принизити мене. Він хотів, щоб я його переконав, заспокоїв. Коли на тебе покладають надії, чекають від тебе захисту, заспокоєння, це дуже приємно. Але й важко!

Скільки несподіваних спостережень і висновків зробив я в тому підвалі!

— Чому ти певен, що це не Дачник? — знову спитав Покійник. І всі чекали, щоб я відповів на його запитання.

— Звідки впевненість? Ну, по-перше, логічний аналіз. А по-друге…

Тут я побачив те, що в темряві кололо мені руку.

— Дивіться! Дивіться усі! Бачите? Бирка з номером! І ось іще металева платівка. Тут щось написано… — Я наблизив платівку до очей і прочитав уголос: — "Улюбленому письменникові на подяку за виступ. Від біологічного кабінету підшефної школи". Це подарунок! — вигукнув я. — Він шефствував, виступав — і йому подарували. Може, в біологічному кабінеті було два скелети, І ось поділилися з письменником! Адже йому це було потрібно для натхнення. Тепер переконалися? Не міг же Дачник жити з биркою і планкою всередині! Та ще й з дротом, яким вони прикручені!

Всі дивилися на мене з вдячністю. Так мені здавалося… А може, навіть і з захопленням. У напівтемряві це важко було визначити.

Я теж радів, як дитина! Ще недавно я мріяв розкрити "таємницю старої дачі", а тепер був щасливий через те, що невірно розкрив її, що помилився, що скелет належав зовсім не Дачникові, а біологічному кабінету підшефної школи.

О, як часто життя змінює наші плани і настрої!

— Що то значить мати талант! — тихо, але із захватом сказав Принц Датський. — З цим треба народитися!

Він поважав чужі таланти.

— А я ось… — Принц простягнув уперед свої руки, наче докоряючи їм за те, що вони, такі довгі, нічим сьогодні не допомогли.

— Нічого, нічого… Вони ще придадуться! — Я став навшпиньки і поплескав Принца Датського по плечу.

— Але ж як ти здогадався? Ще до того, як побачив бирку й планку? — спитав Покійник.

— Коли Гліб перевернув стільницю…

Я підійшов до столика й теж перевернув. Фрази я не закінчив, бо помітив на зворотному боці стільниці… Я нічого нікому не сказав. Але подумав про те, що в цю мить долучився ще один важливий факт. Дуже важливий! І що я наближаюся до розгадки…

— Не тримай нас у невіданні, — вже бадьорішим голосом попрохав Покійник. — Чому тебе зацікавила незначуща фраза в "начерку" Миронової? Пригадуєш, ти сказав про мотузок, за який ухопився. А в тій фразі абсолютно не було за що хапатися!

— Як для кого! — сказав я. — Саме незначущі фрази іноді означають у розслідуванні все! А, здавалося б, значущі не мають ніякого значення.

Миронова підняла руку:

— Можна мені?

— Будь ласка.

— Я підкреслила цю фразу, — повідомила вона. — Авжеж, твоя фраза освітила нам шлях…

— До чого?! — гордо прошепотіла Миронова.

— До порятунку! — відловів я.

Усі затамували подих… Але я нічого більше не пояснив.

— Дайте час, — сказав я. — Мені треба вивчити факти. Оцінити ситуацію! Продумати, зважити… І узагальнити!

Усі тихо посідали на ящики. Усі корилися мені, покладали на мене надії. Давно я мріяв, щоб Наташа була поруч у якусь вигідну для мене хвилину. Але про таку хвилину я навіть і не мріяв. Вона навіть не могла мені приснитися.

О яка, виявляється, мудра приказка: "Не було б щастя, та нещастя помогло!" Тільки в темряві підвалу мої здібності могли спалахнути так яскраво. Світло взагалі вражає здебільшого тоді, коли раптово з'являється в темряві. Добре б записати цю думку до Наташиного зошита!

— Дайте мені час, — ще раз попрохав я.

— Але часу нема, — сказала Наташа.

— В якому розумінні?

— До електрички лишилося тільки півтори години.

— Я діятиму прискореним методом. Розслідування починається. Я мушу побути наодинці!..

Миронова підняла руку:

— З ким?

— З думками, з фактами.

Я сів на ящик, що стояв осторонь, і поринув у роздуми.

Я знав, що кожний справжній слідчий або детектив повинен мати помічника, благородну таку й наївну людину, яка говорить різні дурниці й сперечаючись з якою слідчий легше натрапляє на слід. Я не мав

наміру когось наслідувати. Але, звичайно, мені б хотілося, щоб Наташа була цим помічником і бачила, як я логічно міркую. Проте змушувати її навмисне говорити дурниці я не міг. Та в неї це й не вийшло б, коли б я навіть і схотів!..

Отже, я взявся аналізувати сам...

Мені було відомо, що славнозвісні детективи й слідчі, розкриваючи злочин, насамперед намагаються з'ясувати: кому він вигідний!

"Так, так, так... Я не піду звичайним шляхом! Діятиму за власним методом, — вирішив я. Піду від зворотного, як іноді доводять теореми. Авжеж, зроблю навпаки: зважу спершу, кому невигідно, щоб ми сиділи замкнені в підвалі.

Напевне, всім нам невигідно. А найбільше? Наташі! В неї тяжко хвора мама. І вона неодмінно повинна сісти на електричку о сімнадцятій нуль-нуль! Так, так, так... Тепер треба з'ясувати, кому вигідно, щоб Наташі було невигідно. Збиваюся на чужий метод... Та нічого не вдієш! Хто ж може мститися Наташі? І за що? Поміркуємо! Найімовірніше, хтось, не добившись взаємності, вирішив... Кохання часто спонукає людей до злочину! Про це і в п'єсах говорять, і в кінокартинах... Але хто ж мститься? Племінник Григорій? Він міг бути тільки знаряддям помсти! Так, так... Це ясно. Він не підходить: за віком і взагалі... Навряд чи він здатний на глибоке почуття. Але хто його зробив своїм знаряддям? Хто?! Покійник? Він полюбляє вигадані образи і взагалі вмирає від страху. Але перш як остаточно щось вирішити, я повинен усе брати під сумнів. А що, коли Покійник прикидається? Коли насправді він нічого не боїться? Та ні! Досить глянути на нього... Принц Датський? Він благородний. Фізична сила поєднується в ньому з дитячою сором'язливістю. Але я мушу все брати під сумнів! А що, коли він прикидається добрим?

Якось огидно всіх підозрювати! Але все-таки… Я повинен провести якнайдетальніше розслідування! Так, так, так… Отже, треба перевірити всіх. Крім Наташі… Може, Миронова? Припустімо, вона заздрить Наташі. Та ні, дурниці. Виключено! Вона заздрить лише тим, кого вчителі цінують більше, ніж її. А більше, ніж її, вони нікого не цінують. Виходить, методом виключення, який іноді застосовується під час розслідувань… Знову піду старим шляхом. Кажуть, "над друга старого нема в світі нікого". Може, це стосується не тільки друзів?

О, які мудрі народні приказки!

Отже, я добрався до Гліба… Він знову затинається на кожному другому слові. А більше — мовчить. Та не в цьому річ. Не через це він викликає в мене найбільшу підозру. Так, так, так… А через що? По-перше, він єдиний серед нас усіх був раніш знайомий з Племінником. Доказ номер один! А по-друге і по-третє… Мої спостереження, про які ніхто не знає! Ті два здогади… В них — ключ! Я певен… Але я мушу все брати під сумнів. Так. так, так… Треба все довести! Довести! Довести!..

Я озирнувся. Всі тихо сиділи на ящиках. І чекали… А Миронова задрімала. У неї була залізна вдача! Я всіх обвів поглядом і зупинився на Глібові.

Настав час допиту! Вестиму його обережно, аби можливий винуватець ні про що не здогадався. І щоб не образити його дочасно підозрою. Насамперед, додержувати законність! Про це часто пишуть. Я не повинен її порушувати. Повинен усе брати під сумнів, поки не буде доведено… І ніякого насильства! Ніякої брутальності! Так. так, так…

— Глібе, чи не хочеш підійти до мене? Коли тобі не хочеться, не підходь. Я тебе не силую. Я сам можу підійти. Але коли ти хочеш…

— Я… чому ж… — одразу озвався Гліб. — Я охоче…

Він не договорював фрази. Але це не було доказом: він і колись не дотягав їх до кінця. Авжеж, це й колись було його яскравою особливістю.

Проте гостра спостережливість підказала мені, що надто вже швидко він відгукнувся, немовби чекав, що я до нього звернуся. І надто вже швидко підбіг, наче боявся, що я спитаю його про щось голосно і почують усі інші.

— Що?.. Га?.. — майже прошепотів він, ніби пропонуючи й мені вести розмову так, щоб про неї знали тільки ми двоє. Моя гостра спостережливість ще дужче загострилася, наче її щойно нагострили.

— Хочеш знати, як я здогадався про скелет? Дуже просто. Коли ти перекинув "меморіальну стільницю" і прочитав, що саме тут була написана вся повість від початку й до кінця, мені одразу сяйнула думка: не тільки підвал, а й скелет потрібен був твоєму дідусеві для натхнення! Щоб наганяти на себе страх... Я кинувся в темряву, щоб перевірити свій здогад. Бирка і планка його підтвердили. Але це не все...

— А що ж іще?

— Глібе, якщо тобі не важко, переверни знову стільницю і прочитай, будь ласка, ще раз, що там написано, — сказав я з погано прихованою чемністю.

Мені хотілося, щоб Наташа бачила, як розумно й тонко я веду справу, як чимраз більше нагострюється моя спостережливість. Проте неможливо було зробити так, щоб Наташа чула нашу розмову, а всі інші не чули. А якби почули всі інші, у них би передчасно виникла підозра проти Гліба. "А коли він не винен? — міркував я. — А коли мої припущення — тільки лиш припущення? Ні, законність насамперед!" І вів далі розслідування пошепки:

— Там, при всіх, не треба перекидати стільницю. Принеси стіл сюди, якщо тобі не важко. Тут перекинь і тихенько мені прочитай. Бо в мене щось мигтить в очах. Певно, від мороку, що оточує вас! Допоможи мені, Глібе, коли можеш.

— Я, звичайно… перекину. Мені не важко…

Він підтяг стіл до ящика, сидячи на якому я аналізував події. Перекинув дошку й прочитав: "Тут, протягом одного року, трьох місяців і семи днів, була написана повість "Таємниця старої дачі".

"Так, так, так… — сказав я собі. — Він прочитав точнісінько так, як і першого разу. Виходить, це вже не випадковість".

— Глібе, чому ж ти проминув одне слово? — прошепотів я. — Поясни, будь ласка, якщо тобі не важко. Подумай як слід, не поспішай.

— Я?.. Слово?.. Яке?

— Тільки одне. Але дуже істотне!

Я узяв "меморіальну стільницю" в руки.

— Написано так: "Тут, протягом одного року, трьох місяців і семи днів, була вигадана й написана повість "Таємниця старої Дачі". А ти слово вигадана проминув. Чому? Зберися з думками. Не поспішай.

— Я не помітив… Не звернув…

— І тоді й зараз? Одне й те саме слово? Ти мусиш погодитись, любий: дивний збіг!

— Не звернув…

— Два рази?

— Два…

— А може, аж три?

— Ні… Тільки два…

— Вибач, любий: тебе зраджує пам'ять. Уперше ти не помітив цього слова ще там, у місті. Коли говорив мені, що все було насправді: вся історія з Дачником. А виявляється, Гл. Бородаєв її вигадав. Навіщо ж ти мені сказав, що Дачник тут справді жив і зник новорічної ночі? Не той, вигаданий твоїм дідусем, а якийсь справжній, живий, так би мовити, чоловік? Узяв і зник… Нащо ти це сказав? І Племінника намовив сказати те саме? Подумай як слід, не поспішай,

Гліб не поспішав. Він мовчав.

— Так, так, так… — сказав я вже з погано прихованою погрозою.

— Гаразд… Я тобі… Всю правду…

— Саме так: правду, саму тільки правду! Нічого, крім правди!

— Інакше б ти сюди… А так ти одразу… І всі поїхали…

— Давай дещо підсумуємо, — сказав я. — Виходить, ти дуже хотів, щоб ми сюди приїхали. І щоб зацікавити нас, сказав, ніби все сталося тут, на цій дачі, насправді, а не було вигадане дідусем.

— Авжеж…

— А чому тобі так дуже хотілося, щоб ми приїхали?

В цей час підійшла Наташа Кулагіна. І тихо промовила:

— Алику, лишилося зовсім мало часу.

— Вважай, що ти вже їдеш до своєї мами! — вигукнув я. — Скоро вона обніме тебе...

Покійник почув мої слова. І чи то з надією, чи то із сумнівом сказав:

— "Впадуть темниці — і свобода зустріне радо біля входу". Страх, значить, ще не забив йому памороки: він пам'ятав вірші Пушкіна. Не дуже точно, проте пам'ятав.

— Авжеж, зустріне! — підтвердив я, — Ще кілька хвилин — і я виведу вас звідси...

— Як Данко? — спитав Покійник.

Гостра спостережливість підказала мені, що він сумнівається. Захотілося скоріше ошелешити всіх своїми знахідками й відкриттями.

— Ти пам'ятаєш фразу із "начерку" Миронової? — спитав я Гліба.

— Яку?..

— У ній не було нічого особливого. Але вона дещо нагадала, й у мене тоді майнула одна думка! Я навіть запам'ятав її дослівно. Там було сказано про Нінель: "Напередодні, тобто в суботу, вона переїздила в новий будинок і застудилася..." Виходить, Нінель вселилася в зовсім новий будинок?

— Мені чергова в школі... А потім вона сама... По телефону...

Хіба в зовсім нових будинках бувають телефони? Їх ставлять уже потім, пізніше. Майже завжди так буває. Звідки ж вона телефонувала? І дозволила нам їхати сюди без неї? Чи, може, вона з температурою тридцять вісім і п'ять пішла в автомат?

— Я вам усе... Я зараз...

— Нема часу! Мотиви злочину поясниш потім. В електричці! А зараз дивись мені в очі. Кажи правду, саму тільки правду, нічого, крім правди: де вихід звідси? Або накажи Племінникові! Адже це ти його намовив?

— Я зараз... Я вас... Не турбуйтеся...

"Усе проаналізував я, а визволителем буде він?" — різонула мене прикра думка.

Гліб уже хотів був кинутись у темряву. Але доля забажала, щоб чергова думка блискавкою сяйнула мені! Рішучим порухом руки я зупинив його.

— Наташо! — вигукнув я. — Покажи-но свій рукав!

— Слідство потребує речових доказів? — в'їдливо запитав Покійник з виглядом покійника. Він усе ще не вірив, що ми виберемося з підвалу.

Я торкнув Наташин рукав. Серце мені закалатало так, що це почули всі й повернулися у мій бік. А може, їм просто було цікаво, що я виявив на її рукаві? Це я подумав пізніше. А тієї хвилини взагалі ніяких думок у мене не було: я тримав її руку в своїй...

— Алику, нема часу, — сказала вона.

Я не хотів квапитися. Але її слова повернули мене на землю.

Вирішували хвилини! До електрички часу лишалося зовсім мало. Зовсім мало! А на Наташу чекала вдома хвора мама...

Думка моя знову запрацювала: "Якщо ця фарба замазала їй рукав, виходить, слова "Небезпечно! Не підходити!" були написані кимось незадовго до нашого приходу: фарба ще не встигла висохнути. Так, так... І Гліб, здається, гукнув тоді: "Не підходьте!.." Значить, треба негайно підійти!"

Я підбіг до фанерного щита, відкинув його. Точніше сказати, відтягнув... Він затуляв собою двері. Я штовхнув їх, і вони знехотя зарипіли. Старі, перехняблені, вони, видно, не замикалися, — в цьому було наше щастя: Племінник не міг замкнути їх. Двері насилу піддалися, відкриваючи нам шлях на волю!

— Прошу! Виходьте! — вигукнув я.

І глянув на Наташу.

Вона відповіла мені поглядом, сповненим вдячності і навіть... Та, може, це мені здалося.

Покійник кинувся до виходу...

Ледь помітним порухом руки я затримав його:

— Нехай перші вийдуть жінки!

"І діти", — мало не додав я за звичкою.

Світло несміливо просочилося в підвал. Мені здавалося, що це світло нашого цілковитого визволення!

Але як часто життя ставить на шляху несподівані перешкоди!

Підвал не хотів випускати нас з своїх чіпких вогких обіймів. Старі двері, оббиті іржавим залізом, не зачинялися, але й не відчинялися. Із скреготом проїхавши трохи по кам'яній приступці, вони наче вросли в неї і не рухались далі. Просвіт між стійкою і дверима був дуже вузький.

— Треба пролізти, — сказав я. — Перші вийдуть жінки…

І вказав на Наташу.

Вона не сперечалася, не пропонувала поступитися місцем іншим, щоб показати, яка вона добра й благородна. Ні, нічого й ніколи вона не робила напоказ!

Тоненька й струнка, вона не "пролізала", не "протискалася" між дверима й цегляною стінкою, а мовби звільнилася, вирвалася з їхнього полону — і опинилася на вулиці. Вона зробила це красиво, не напружуючись і не бентежачись.

— Тепер Миронова! — сказав я.

Навіть тут вона діяла як відмінниця: розважливо, серйозно, не кваплячись. Спершу зміряла уважним поглядом просвіт між стіною і дверима. Потім огляділа свою постать. Щось прикинула, вирахувала собі… А потім підняла руку:

— Можна мені скинути пальто?

Скинула й полізла… Миронова й тут виконувала наказ: вона старанно долала перешкоду і рапортувала мені як начальникові:

— Лишилося тільки півспини… Лишилося плече! Лишилася рука… Все гаразд: нічого не залишилось!

Перший застряв Покійник. Він виявився найтовстіший, як він сказав, — "найкремезніший" серед нас.

— Забагато їси, — сказав я. — А ще поет!

— У мене неправильний обмін. Це хвороба, — повідомив Покійник.

— То скинь пальто.

Він скинув. Але й без пальта знову застряв.

— Я поможу тобі, — запропонував Принц Датський. І заходився обережно проштовхувати Покійника.

— Щось тріснуло! — зойкнув той. — Здається, не пролізаю…

— То я натисну на двері, — сказав Принц,

Він щосили наліг плечем на іржаве мокре залізо. Двері зрушили з мертвої точки, але тільки ледь-ледь. Хоча дитяча сором'язливість поєднувалася в Принцові з неабиякою фізичною силою, він нічого не зміг зробити.

— Скидай піджак, сорочку, штани! — наказав я Покійникові.

— Хіба це можливо? — промимрив він.

— Ми не маємо часу на роздуми!

— Хіба восени роздягаються?

Від хвилювання він заговорив у своїй улюбленій манері: запитаннями.

— Він застудиться, — сказав дбайливий Принц.

— Краще врятуватись застудженим, аніж загинути здоровим! — вигукнув я.

Покійник роздягнувся. Дівчата відвернулися.

Голий Покійник (тобто майже голий: труси залишалися на ньому) проліз крізь вузький отвір.

— Розігрійся! — порадив з підвалу Принц Датський. — Побігай!

Покійник забігав.

— Спершу вдягнися, а потім уже... — сказав добрий Принц.

Від холоду Покійник тремтів і погано розумів, що йому кажуть.

Наташа й Миронова заходилися натягати на нього сорочку, піджак і пальто. Штани він надів сам.

— Тепер Гліб! — сказав я.

— Я потім... Коли через мене... — тихо сказав Гліб. — Адже все це...

— Розслідування закінчимо потім, — пошепки перебив я його (хоч мені дуже кортіло прямо запитати його: "Навіщо ти все це зробив?"). — Зараз з'ясовувати не час, бо дорогий нам час!

Гліб також скинув пальто й проліз. Принц Датський вказав на отвір:

— А тепер уже ти, Алику!

— Я залишу підвал останній! — сказав я так, немовби був капітаном корабля, що потопає: капітани завжди залишають судно останні.

Принц Датський збентежено розвів свої величезні руки:

— Адже мені теж доведеться... Як Покійникові...

Дівчатка відвернулися.

— І ви теж, — сказав Принц мені, Глібові й Покійникові.

Неабияка фізична сила і досі поєднувалася в ньому з дитячою сором'язливістю.

Принц не був гладкий, але м'язи випиналися в нього на руках, на грудях, навіть на животі — і він запросто міг застрягнути у вузькому проході.

По-спортивному швидко він перекинув одіж на вулицю, подолав перешкоду, вдягнувся й сказав:

— Можете дивитися!

Він почав по-спортивному високо піднімати ноги, здійснювати пробіжку по мокрому, порожньому саду. Слідом за ним потюпав Покійник. Вони грілися. А я?..

Я лишився сам один по той бік дверей, у підвалі. З друзями завжди приємніше, спокійніше, а в підвалі й поготів! "А що, коли зараз із других дверей з'явиться Племінник Григорій?" Ця думка підштовхнула мене: я

заквапився, скинув пальто. І тут-таки подумав про інше: "Як я буду продиратися крізь вузьку щілину на очах у Наташі Кулагіної?.."

Я завжди боявся постати перед нею в невигідному світлі, в якому-небудь кумедному вигляді. Перукар сказав якось мамі: "У вашого сина ззаду гарна форма голови. Благородна!" І я намагався частіше повертатися до Наташі потилицею... "А зараз вона побачить, як червонітиму й соптиму я, ледве пролазячи між стіною й дверима". Ця думка примусила мене похолоти. Думаю навіть, що мені було холодніше, ніж Покійникові, коли той залишився в самих трусах, бо я похолов внутрішньо!

До того ж виявилося, що мені треба скидати не тільки пальто, а й куртку: виявилося, що я теж не такий уже й худий. А під курткою була стара сорочка, яку мама заштопала в найвидніших місцях. Вона була тепла, і тому я вдягнув її того дня. Мені не хотілося, щоб Наташа бачила цю сорочку. "А все через того Гліба! Нащо це йому було потрібно? Нащо?! — Я, здається, вперше глянув на нього злісно. — І через Племінника! Як би цьому Племінникові віддячити? Хоч трохи! Хоч чим-небудь!.."

Тої ж миті мені сяйнула ідея!

Я намацав у кишені олівець і кинувся назад у темряву підвалу: мені схотілося залишити дещо на згадку Племінникові, які-небудь рядки, що розлютили б його.

— Куди ти?! — зойкнув Покійник так, наче прощався зі мною назавжди. Він боявся без мене залишатись. Це було приємно!

— Не бійся; повернусь! — заспокоїв я Покійника. Підбіг до старого садового столика — і раптом...

З жахом почув я, що від дверей, замкнених на клямку, долинули кроки. Це спускався Племінник Григорій. Він, мабуть, хотів поглузувати з нас: запитати, як ми себе почуваємо, чи не знудьгувалися тут або щось таке. "Коли йому ніхто не відповість, — подумав я, — він одразу збагне, що ми втекли, і влаштує погоню. Вийде у двір і знову захопить усіх!"

Події з карколомною швидкістю змінювали одна одну!

Серце завмерло в моїх грудях, а може, зупинилося зовсім. Кожний крок за дверима, на сходах трагічно відлунював у мене всередині, наче від жаху там утворилася якась порожнеча...

Так і є.

— Агов, гаврики! Чого це ви мовчите, наче мати рідна не народила? Поснули? — гукнув Племінник.

— Так точно. Всі сплять! — голосно відповів я.

— Це ти, хло'?

— Я!

— Знову лізеш наперед?

Він не знав, що вилізли всі інші, а я лишився.

— Куди ж я вилізу, коли ви двері замкнули?

— Посидьте ще трохи! Гартуватися треба. Ти як гадаєш, хло': треба вам гартуватися?

— Ще б пак!

— Адже ти хотів познайомитися з Дачником?

— Іще як!

— Тепер познайомився?

— Атож!

— Ну, от бачиш! Може, і про тебе колись книжку напишуть.

— Якщо я дійду до його стану!

— Отож!..

Він засміявся дрібним таким смішком, наче монети розсипав по східцях.

"Нащо йому потрібно, щоб ми сиділи в підвалі? — міркував я. — Та нінащо! Просто він виконує чуже прохання". Я знав, чиє саме! Але виконував він його радо: йому приємно було когось помучити. Таку мав вдачу.

Племінник протягло позіхнув, наче завив:

— Піду й собі подрімаю…

"А чи не надумає він перед сном погуляти? Вийти у двір?.." — подумав я. І серце знову завмерло у мене всередині.

Все-таки я не кваплячись дістав з кишені олівець і великими літерами написав на стільниці садового столика:

"Племіннику! Вітай свою тітку!" І підписався: "Алик Детектив".

А потім помчав назад — до вузенької смужки світла!

"Як же мені зробити так, щоб Наташа не побачила заштопану сорочку? — думав я. — Мабуть, як Принц з Покійником, роздягнуся догола і попрошу всіх одвернутися!.."

— Що ти там робив? Куди бігав? — накинулися на мене всі, коли я вистромив голову з підвалу.

Скучили! Це було приємно.

— Відверніться! — наказав я.

Було холодно, звідкись із даху падали краплини... Я тремтів усім тілом, протискаючись назустріч волі.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому події знову з карколомною швидкістю змінюють одна одну

Коли ми нарешті вирвалися на волю, треба було негайно бігти, мчати на станцію, але я наче приріс до землі і мружився, хоч сонця не було і навіть почало вже потроху смеркати. Ми відвикли від світла й раділи йому, мов діти!

Несподівані думки заполонили мою голову. Вони наражалися одна на одну, бо їх було багато. Авжеж, життєві випробування роблять людину мудрішою!

Я думав про те, що коли людина кожного дня має самі тільки радощі, вона, виходить. Їх зовсім не має, І про те, що коли вона з ранку до вечора відпочиває, то, мабуть, від цього стомлюється. І про те, що коли людина кожного дня бачить дерева і небо, вона їх не бачить,

просто не помічає, а от якщо вона посидить у підвалі… Може, я й не зовсім мав рацію, але думки на те й думки, щоб їх можна було брати під сумнів!

Нарешті спокій повернувся до мене, і я загорлав:

— На електричку!!

— Ми однаково не встигнемо, — сказала Наташа.

— Тобто як? Чому?

— Бо лишилося тільки двадцять три хвилини, а до станції — сорок з гаком.

— Я вас… — почав був Гліб.

Але тут пролунав довгий, солідний гудок тепловоза. Електрички гудуть інакше: коротше і якось, я сказав би, легковажніше. І враз у мене майнула думка.

— Глібе! — вигукнув я, намагаючись перекричати тепловоз, який уже замовк. — Глібе! Я відчуваю з гудка, що станція зовсім близько. Ти вів нас найдальшою дорогою… Заплутаною! Ти хотів, щоб ми… — Я не став голосно пояснювати, що саме хотів Гліб: розслідування ще не було завершене. — От що, веди нас короткою дорогою. Найкоротшою!

— Я й сам… Я саме про це…

Ми побігли. Передчуття підказувало мені, що станція вигулькне зразу ж, коли ми оббіжимо сосновий лісок, у який впирався дачний паркан. Але, як я вже, здається, казав, довга дорога може видатися короткою, а коротка страшенно довгою, особливо коли позираєш на

годинника й прислухаєшся, чи не гуде вдалині електричка. "Буває, електричка на якусь хвилину чи дві запізнюється, — міркував я. — Але коли треба, щоб вона запізнилася, то неодмінно прийде вчасно або навіть трохи завчасно..."

Покійник весь час пас задніх. Передчуття підказувало мені, що він може звалитися, впасти: того дня страх украй виснажив Покійника. До того ж йому довелося голому вилазити з підвалу. І це остаточно підтяло його.

Покійник не впав — він незабаром сів на пеньок.

Напевно, серед молодого ліска росла ще недавно могутня, стара сосна, але її через щось зрубали: може, щоб не виділялася, чи з якоїсь іншої причини. Пень був широченний, на ньому вільно могли розміститися всі шестеро. Але Покійник сів посередині, і ніхто крім нього, не вмістився. А втім, відпочивати ми й не збиралися.

У Покійника все дихало: і ніс, і груди, й живіт, і плечі... І навіть ноги дихали. Точніше сказати, тремтіли.

Ми теж зупинилися.

— Залиште мене самого, — сказав Покійник таким голосом, наче був важко поранений. — Киньте мене тут. Нема сили...

— Я понесу тебе! — сказав Принц Датський. І вже намірився взяти Покійника собі на плечі.

Але до них підбіг Гліб:

— І я теж його... Щоб легше...

В цю мить здаля подала голос електричка.

— З міста… — сказав Гліб.

— Авжеж, для нашої ще рано, — погодився Принц Датський.

Наташа глянула на свого годинника.

— Ми ще маємо сімнадцять хвилин. Ні, шістнадцять…

Принц Датський і Гліб хотіли були вхопити Покійника за руки, але той гордо відштовхнув їх:

— Я сам!

— Будь ласка, Гено… — тихо сказала Наташа. — Якщо можеш…

Покійник затремтів: давно вже ніхто з нас не називав його на ймення. Ми просто навіть забули, що його звуть Генкою. Здається, тільки тієї хвилини Покійник по-справжньому зрозумів, як хвилювалася Наташа. І він раптом помчав уперед з такою швидкістю, що ми за ним ледве встигали.

Жодна детективна історія не обходиться без біганини й погоні, і ось ми знову бігли… "Шкода, звичайно, що нема погоні, — встиг я подумати. — Якби за нами слідом гнався Племінник Григорій, а ми б встигли вскочити в електричку і двері під самісіньким його носом зачинилися б, це було б зовсім здорово! Хоч гнати людину, примушувати її мчати вперед що є сили може не тільки погане, а й щось добре, благородне!"

Одних із нас гнала турбота про Наташину маму. А інших, вірніше сказати, іншого, а ще точніше сказати, Гліба, я гадаю, підганяло сумління… Досвідчене око могло майже безпомилково визначити, що

воно в ньому вже прокидалося. А передчуття підказувало мені, що незабаром прокинеться зовсім!

Того дня я весь час про щось думав, щось помічав або передчував… "Коли не відбуваються якісь цікаві події, то й цікаві думки не з'являються, — міркував я. — Бо нема ніяких спостережень… А коли відбувається щось важливе, думки в голові просто снуються. Тому в моїй повісті могло б бути дуже багато ліричних відступів і всіляких роздумів. Але сюжет підганяє мене, і від ліричних відступів доводиться відступатися. Авжеж, саме події породжують розумні думки! Це я відчуваю на собі. Але це також думка! Думка про думки!"

З цією думкою я закляк на місці, став як укопаний.

Ноги мої враз, без будь-якого попередження прикипіли до землі, і хтось наскочив на мене ззаду. Але я навіть не озирнувся й не глянув, хто саме. А на того, хто наскочив на мене, наразився ще хтось… Усе сталося так, як буває на шосе, коли машина несподівано гальмує.

Я дивився вперед, крізь сосновий лісок. Він був молоденький, рідкий, і крізь нього було ясно видно, що електричка підкотила до станції не з міста, а з протилежного боку. "Виходить, та сама… яка в місто. На яку ми квапимося!" я не встиг ще як слід цьому повірити, а електричка знову гукнула й рушила.

О, як часто життя готує нам несподіванки! Події з тією ж карколомною швидкістю змінювали одна одну…

Наташа піднесла годинника до вуха, і я зауважив, що рука її тремтить. Цей дрож ураз передався мені. Але я тремтів внутрішньо, про себе, і не показував цього.

Того дня вже не вперше нас усіх кидало в дрож. Та й було чого подрижати.

— Іде… — сказала Наташа. — Я його вранці по радіо перевіряла.

Вона відірвала годинник від вуха, на яке я дивився. Ніколи досі я не помічав, що воно таке маленьке, акуратне, щільно притиснуте до волосся. Як мені хотілося, щоб воно, це вухо, почуло щось утішне, радісне!

— Трапляється, що електрички приходять раніше, — сказав я. — Особливо, якщо треба, щоб вони затримались… Це я помічав. Але ж не на чверть години! Ну, на якусь хвилину, дві…

— То що ж це було? — тужно вигукнув Покійник. — Як тоді із скелетом? Галюцинація?

— Не мудруй, — сказав я. — Поміркуємо. Сьогодні у нас…

Миронова підняла руку і квапливо, наче боячись, що її хтось випередить, підказала:

— Неділя!

— Отже, виходить…

— Вихідний день! — підказала Миронова.

Я поволі міркував:

— А у вихідні дні бувають…

— Додаткові поїзди! — квапливо закінчила мою фразу Миронова Коли треба було підказати вчительці чи взагалі начальству, вона дуже швидко міркувала.

— Саме так! — погодився я, — Це був додатковий поїзд. Електричка о сімнадцятій нуль-нуль прийде. Я ж сам бачив розклад... На станцію!

Ми знову зірвалися з місця й побігли. Я мчав швидше за всіх: мені хотілося першим переконатися, що це був справді додатковий поїзд, а не найзвичайнісінький, не той, що підлягає щоденному розкладу.

Тільки Гліб намагався мене випередити. Я зрозумів: йому хотілося відзначитися, щоб хоч чим-небудь спокутувати... Все-таки я перший підлетів до віконця каси: прагнення моє здійснилося. Та краще б воно не здійснювалося!.. Біля віконця висів металевий щит з колонками цифр і словами: "щодня", "по неділях", "далі з усіма зупинками..." Щит був розділений на дві половини: "До міста" — "З міста".

Я забігав очима по розкладу.

— Ось... звичайно! Сімнадцять нуль-нуль!

— Це з міста, — почувся за моєю спиною тихий Наташин голос.

— Як? Хіба? Не може бути! — Слова вилітали у мене з рота просто так, од хвилювання. Я й сам бачив, що Наташа мала рацію.

— А нам треба було на шістнадцять сорок п'ять! Саме ця електричка й пішла...

— Хіба? Не може бути! Як же воно...

— Наступна буде через чотири години, — сказала Наташа. — По цій лінії поїзди ходять не часто. Зовсім рідко... Особливе восени. Тому я й просила тебе подивитись... коли ми приїхали...

"Як же це могло статися?! — думав я, тупо дивлячись на розклад. Я соромився обернутися й глянути на Наташу. — Вранці я поквапився... Хотів скоріше виконати її прохання. О, яка мудра народна мудрість, яка вчить нас: поспішиш — людей насмішиш!"

Проте ніхто не сміявся.

— Ми дістанемося додому не раніше одинадцятої, — сказала Наташа. — А я обіцяла мамі о шостій або о сьомій... Не уявляю. Що з нею тепер буде. Не уявляю... Як же це так, Алику?

— Хіба не ясно? Якби він уранці уважніше подивився, ми могли б встигнути, — сказав той самий Покійник, який ще недавно прощався з життям у підвалі. — Ми поспішили б...

Які жорстокі несподіванки часом підсуває нам життя! Тепер виходило, що я в усьому винен. Про Племінника встигли забути. Забули й про те, що я, мов сміливий Данко, освітив усім шлях до Порятунку (це світло влилося в підвал, коли я підійшов до щита з словами: "Не підходити!" — й відкинув його). Забули, що я, саме я вивів усіх з підвалу, подарував усім волю і незалежність! Незалежність від Племінника, який ще невідомо скільки тримав би нас у страшному полоні.

Давно я помітив, що люди пам'ятають лише про твій останній вчинок. Можна здійснити багато великих і прекрасних справ, але якщо остання (навіть найменша!) буде поганою, запам'ятають саме її.

Плутанина з розкладом сталася вранці, але здавалося, що саме це був мій останній вчинок, і помилка, моя випадкова вранішня помилка одразу немовби перекреслила все. Тепер пам'ятали тільки про неї. Відчуття чорної несправедливості боляче ранило моє серце... Проте я не показував виду, що поранений!

Про Гліба ніхто нічого не знав. Це теж було несправедливо: адже якби він не попрохав Племінника замкнути нас, взагалі не було б ніякої страшної історії. Та я не хотів ганьбити його. "Не роби чуже горе підвалинами свого щастя!" — вчить нас народна мудрість. Так сказав тато моєму старшому братові Кості, коли той хотів запросити до театру дівчину, яка подобалась його другові. І Костя не запросив.

Розслідування ще не було завершене. Мотиви злочину ще не були з'ясовані. "Навіщо? Навіщо Глібові знадобилося..." Це запитання жорстоко мучило мене. І все ж я ніяк не виявив, що Гліб чимось завинив. Хоч ділити провину на двох завжди легше, ніж брати її всю на себе! Гліб був поруч і, здавалося, прохав: "Доручи! Доручи мені щось важке!" Він хотів спокутувати...

Наташа стояла біля віконця каси й дивилася на розклад, наче все ще перевіряла, надіялася. Вираз її обличчя був такий, що краплини дощу на її очах здавалися сльозами. Рішучість знову повернулася до мене: "Я мушу тут-таки, не відходячи від каси, щось придумати! І висушити ці краплини! І повернути усмішку її обличчю! Так, я мушу. Тоді і вона, і всі інші знову побачать у мені рятівника: люди пам'ятають про останній вчинок".

І тут... Ідея яскравою блискавкою мигнула в моєму мозкові. Але ніхто не помітив, бо це було в мозкові...

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ,

у якому лунає зойк з підвалу

— У вас тут є пошта? — спитав я Гліба.

— За Станцією, недалеко. По той бік... — Квапливо й старанно, як Миронова, пояснив Гліб; йому хотілося, щоб я забув про його темне минуле!

— Там є телефонна будка? — спитав я. — Для міжміських переговорів?

— Одна будка є…

— Нам досить однієї! — вигукнув я так голосно й радісно, що всі підбігли до нас.

— Я знав, що ти придумаєш… Що ти знайдеш вихід! Такий у тебе талант! — сказав Принц Датський, який усе ще цінував чужі таланти.

— Зараз ми побіжимо на пошту, щоб урятувати Наташину маму і взагалі всіх наших батьків. Подзвонимо й скажемо, що все гаразд: затрималися, але до ночі приїдемо. Гліб покаже дорогу.

— Це велике діло! — сказав Принц, простягаючи свої довгі руки, щоб обняти мене. — І як усе велике, таке ясне й просте: подзвонити, заспокоїти. Це знахідка!

До чужих знахідок він також ставився з великою повагою.

Знову всі подивилися на мене з погано прихованим захватом: люди пам'ятають про останній вчинок.

Раптом Принц спохмурнів.

— Що сталося? — спитав я.

— Зовсім забув: у нас вдома немає телефону… Та це нічого. Мої батьки, на щастя, здорові.

І все-таки я поринув у задуму. Але ненадовго! Коли я починаю щось вигадувати, виникає справжня ланцюгова реакція: одна ідея чіпляється

за другу. Так було й того разу. Я став навшпиньки й обняв благородного Принца:

— Даси мені свою адресу! Я продиктую її своєму старшому братові Кості, а він збігає і заспокоїть твоїх батьків.

В тому, що у Наташі є телефон, я не сумнівався. Я це просто знав. Іноді я набирав її номер і, якщо вона підходила, мовчки дихав у трубку. "Чого ви там дихаєте?" — сказала вона одного разу. Відтоді я перестав дихати.

— Веди нас, Сусаніне! — звертаючись до Гліба, урочисто мовив Покійник.

Я кинув на Гліба швидкий, але гострий погляд; сам того не знаючи, Покійник влучив у ціль: уранці Гліб, мов Сусанін, збивав нас з дороги. Тільки ж Сусанін вчинив так з ворогами, а Гліб із своїми друзями. В цьому була принципова різниця!

Ми побігли за Глібом. Чому ми поспішали, важко було сказати: до наступної електрички залишалося ще багато годин. Просто ми того дня звикли бігати, немовби нас весь час наздоганяла погоня. Але погоні, на жаль, не було! А природа тим часом жила своїм особливим, але прекрасним життям. Подекуди виднілися калюжі, в які ми несхибно потрапляли. Грязюка нагадувала густу сіру кашу, яка апетитно чвакала під ногами. Дощ чимдалі дужчав, приємно освіжаючи в дорозі. Дерева ласкаво простягали до нас свої криві чорні руки...

Гліб біг попереду усіх. І не тільки тому, що ми не знали дороги: він, як і досі, дуже старався.

— О-он там! — на ходу крикнув Гліб, вказуючи на одноповерховий будиночок, над яким була синя, з білими літерами, вивіска: "Пошта. Телеграф. Телефон".

"Іще трохи, — мріяв я, — і Наташа зайде в будку, з якої все буває чутно. І я почую слова: "Мамцю, не хвилюйся!" Потім вона вийде й кине на мене швидкий, але вдячний погляд. А потім і ми будемо дзвонити... Грошей вистачить: адже батьки дали "про всяк випадок", а в підвалі витрачати їх не було на що!"

Вікна будиночка кликали, вабили мене до себе з такою силою, що я випередив Гліба. Ці вікна здавалися мені близькими й рідними до тієї хвилини, коли я побачив, що вони зсередини щільно зачинені віконницями.

Я одразу трохи відстав, і Гліб досяг будиночка перший. Але він не вибіг на ганок, а поступився, щоб я міг пройти. Я вибіг, смикнув за ручку, яка виявилася холодною і мокрою. А двері виявилися зачиненими.

"Вихідний день — неділя", — прочитав я на облізлій табличці.

О, які сумні несподіванки підсуває нам життя!

Усі дивилися на мене. В очах не було й тіні недавнього захвату. Я був на ґанку, а трохи нижче стояли п'ятеро моїх друзів — у порожньому селищі, на мокрій землі, під дощем, біля зачиненої пошти. І вони знову вважали, що я винен: якби я вранці не переплутав, вони б зараз їхали у теплому вагоні до своїх мам і тат. Я переплутав... Це знову стало для них моїм останнім вчинком. А про те, що, якби не я, вони б усі сиділи в підвалі, ніхто уже й не пам'ятав!

Так я думав, поки не помітив у очах Наташі щось інше. Я побачив у них чекання й надію. Як це було вже не раз того дня. Вона ще покладалася на мене!

І знову почалася ланцюгова реакція: ідеї одна за одною полізли мені в голову!

— А якщо побігти до сусідньої станції? Це далеко?

— Півгодини бігу, — відповів Гліб. — Але районна пошта тут… А там немає будок…

— Неділя — для всіх неділя! — похмуро виголосив Покійник. — Ти вважаєш, там уже почався понеділок?

— Навіщо ж так? — несподівано обірвав його Принц. — Навіщо говорити під руку?

— Ну, якщо він думатиме рукою, наші батьки приречені!

— Покійнику, не чіпай Алика! — сказав Принц Датський так само грізно, як говорив колись мені: "Не чіпай Покійника!" У його грудях билося чесне, благородне серце! Підтримка запалила мене:

— А куди ти, Глібе, вчора дзвонив з міжміської? Щоб попередити Племінника… Ну, про те саме… про що, ти знаєш. Куди ти дзвонив?

— На дачу.

— Виходить, там є телефон?

— Так. Його дідусеві… Він виступав на телефонній станції, і йому… Там навіть табличка… На апараті. "Гл. Бородаєву від вдячних читачів…"

— З цього телефону ти, Наташо, й подзвониш! — проголосив я з ґанку, наче з трибуни. — А потім, якщо залишиться час, і ми подзвонимо…

— Ні, — сказав Гліб. — Ти не знаєш Григорія. Він не дозволить… Коли ми його…

Гліб ще не знав головного — він не читав мого напису на столі: "Племіннику! Вітай свою тітку!" А якщо Племінник, на відміну від Гліба, вже прочитав ці слова? Тоді він і поготів не пустить нас до телефону! А то ще й зажене назад у підвал… Зустрічатися з ним страшно!

Так я думав, а вголос сказав:

— Що нам Племінник! Шестеро одного…

— Не ждуть! — підказала Миронова. І вперше в житті підказуючи, не вгадала.

— Не бояться! — поправив я її. І повторив: — Шестеро одного не повинні боятися!

— Ти не знаєш Григорія, — знову сказав Гліб. — Він же сидів… А ми не сиділи… Нам не подужати…

— Побачимо! — вигукнув я. Але, як і досі, стояв на гайкові, поспішати на "стару дачу" якось не дуже хотілося.

На допомогу мені прийшла ланцюгова реакція: нова ідея яскраво спалахнула серед ранніх сутінків!

— Він нас і пальцем не зачепить!

— Пальцем, звичайно, — заскиглив Покійник. — А ти бачив, який у нього кулак?

— Не бачив! І жоден з вас не побачить, — сказав я впевнено. — І самого Племінника ви не побачите!

— Хіба це можливо? — і далі сумнівався Покійник. — Можливо!

— Хіба Племінник щез? Випарувався? — Від страху Покійник знову почав розмовляти запитаннями.

— Коли ви зайдете в дачу, там нікого не буде, — сказав я. — Ви вірите мені?

— Віримо, — сказала Наташа.

Це було мені скромною нагородою.

— Побігли! — гукнув я.

І всі знову побігли.

Якби хтось того дня спостерігав наші переміщення збоку, то вирішив би, що діється щось дуже дивне й підозріле. Спершу ми мчали від дачі до лісу. Зупинилися, помахали руками навколо Покійника й знову помчали. Потім зупинилися на платформі, знову помахали, порадилися і, ляпаючи одне на одного бризками грязюки, побігли до пошти. Знову зупинилися, знову помахали, порадилися і щодуху помчали назад до дачі… Тепер уже я весь час біг попереду, мов вожак, який обов'язково є в кожній зграї — пташиній, собачій і будь-якій іншій. Мені не потрібна була тепер допомога Гліба: я сам знав дорогу.

Повертаючись на дачу, ми кілька разів відпочивали. Кожен по-своєму. Покійник одразу падав на пеньок чи лаву і дихав усіма частинами свого тіла: носом, ротом, животом і плечима. Принц Датський ходив, по-спортивному високо піднімаючи ноги, зводячи і опускаючи руки, глибоко й рівно дихаючи, Гліб починав прогулюватися десь далі від мене: він уникав моїх очей і запитань. Здавалося, він хотів, щоб я забув про його існування. І про розслідування, яке все ще не було завершене: мені бракувало часу. Зненацька він повертав голову, наче за деревами й за кущами його наздоганяли мої болісні сумніви: "Навіщо ти, Глібе, це зробив? Навіщо?!"

Миронова, ледве зводячи подих, все ж піднімала руки й питала: "Треба відпочивати?", даючи зрозуміти, що, коли знадобиться, коли буде наказано, вона тут-таки, не зупиняючись, помчить далі.

Але, загалом, всі мали вигляд змокрілий, захеканий. Навіть я ледь помітним рухом витирав з лоба краплини втоми. І тільки Наташі втома була до лиця. Лише з легкого, ледь помітного рум'янцю та по блиску великих сірих очей, які сліпили мене, можна було здогадатися, що вона трохи стомилася. Я був певен, що не існує в житті таких ситуацій, які б заскочили Наташу зненацька і могли б їй зашкодити. Усе їй було до лиця, і через це мені ставало страшно…

Коли показалася "стара дача", яка зовсім не була старою, мої друзі знову вирішили перепочити. Вони боялися до неї наближатися. Так, гостра спостережливість підказала мені, що вони боялися.

Гліб завжди трохи нахилявся і, здавалося, полюбляв вивчати землю у себе під ногами. Раніше це було від скромності, а того дня, як я вже казав, він боявся зустрітися поглядом зі мною. Зі мною, який багато що зрозумів, багато що знав про нього, але дещо іще не дорозслідував.

Проте на останньому привалі Гліб підійшов і сказав:

— Ти не знаєш Григорія… Його всі тут… Як вогню! Адже він сидів… За бійку… Сидів!

— І ще посидить! — сказав я.

— Де?

— Не там, де раніш, але посидить. Поки що це таємниця.

Всі інші мовчки переступали з ноги на ногу, але очі їхні намагалися зупинити, вдержати мене. "Мудрий в дачу не зайде, мудрий дачу

обійде!" — промовляли погляди друзів. І хоч я того дня переконався, яка мудра народна мудрість, цього разу вона мене не влаштовувала. Я вступав з нею в конфлікт!

Нарешті Принц Датський не витримав і вигукнув:

— Ти сміливий, Алику! Ти найсміливіший з нас!

Він поважав чужу відвагу.

— Я знаю, що мої вірші не приносять нікому особливої радості, — сказав він. — Але я ніяк не можу відвикнути…

— Від чого?

— Висловлювати свої почуття у віршах.

— Чому ти про це заговорив?

— Тому що спали мені на думку деякі рядки. Поки ми бігли. Відійдемо на хвилинку. І я прочитаю. Тобі одному!

Я зрозумів, що нічого поганого Принц про мене скласти не міг. Тому мені схотілося, щоб Наташа теж почула рядки, що спали Принцові на думку. Адже так приємно, коли тебе хвалять у присутності улюбленого створіння!

Я, немовби на прохання Принца, відійшов убік. Але в той, де стояла Наташа. І сказав:

— Прочитай! Не обов'язково мені одному. І не обов'язково тихо. Навіщо ж ставати на горло власній пісні?

Ось що він прочитав:

Я збагнув: не виступи й оцінки

В пам'яті лишаються повік.

Алик в день оцей довів усім нам.

Що ділами славен чоловік!

Ми хвалить тебе завжди готові.

Лиш вертай до нас живий-здоровий!

Але й сам Принц Датський ніколи не був боягузом. Він запропонував:

— Хочеш, я піду разом з тобою?

— І я піду, — сказала Наташа.

У її фразі було тільки три слова. І в двох із них було лише по одній літері. Лише по одній! Але слова ці опекли мене (в позитивному розумінні!).

Я не збирався, як Покійник, говорити, що мрію загинути. Навпаки, після трьох Наташиних слів мені схотілося існувати далі, як ніколи досі!

Але так само, як ніколи досі, я ладен був ризикувати собою в ім'я високої мети: врятувати її маму. І всіх наших мам! Татки, мені здавалося, менше потребували порятунку.

На тому останньому привалі я зрозумів, що кохання може надихнути людину на багато що!

— Я розумію ваше бажання поділити зі мною труднощі, — сказав я. — Повірте: мені дуже не хочеться ставати на горло вашій пісні! І народна мудрість говорить: "Один у полі не воїн!"

Тут я подумав, що уже вдруге за якісь п'ять хвилин заходжу в конфлікт із старою народною мудрістю. "Певно, жодна мудрість не годиться на всі випадки в житті!" — вирішив я. Того дня думки й узагальнення буквально обсідали мене.

— В даному разі, — сказав я, — конче потрібно, щоб воїн був у полі один. Але ви весь час будете поруч мене! — Я глянув на Наташу. — Ну, а коли я не повернуся...

— "Лиш вертай до нас живий-здоровий", — сам себе процитував Принц.

— Постараюся, — відповів я.

— Ти йдеш? — тужливо сказала Миронова: вона боялася залишитись без керівництва. Все-таки командиром був я!

— Що ти замислив? — спитала Наташа. — Може, скажеш? Що ти замислив?..

— Я відкрию вам шлях до телефону! Я усуну Племінника!

— Усунеш? В якому розумінні? Фізично? — злякано прошепотів Покійник. — В якому розумінні?..

— В тому розумінні, в якому треба!

— Усунеш? — розгублено сказав Гліб. — Але ж це... він, знаєш... Його всі тут... Як вогню!

"Ти б уже мовчав!" — хотів був відповісти я Глібові. Але стримався: розслідування не було завершене, і я не мав права при всіх його звинуватити, винести йому вирок.

— Отже, ідеш сам? Остаточно? — спитав Принц.

Я відчував, що друзі хочуть відтягти важку хвилину. Вони дивилися так, наче прощалися зі мною назавжди. Це було над мої сили. І я зробив рішучий крок: скинув з себе пальто.

— Ти застудишся, — сказала Наташа.

— Що поробиш? Це необхідно.

Вона простягла руки і взяла моє пальто.

"Коли що… нехай це буде пам'яттю про мене", — хотів я сказати. Але не сказав.

— Коли що… ти кричи, — попрохав Принц.

Він запропонував це, керуючись найкращими намірами.

Але я глянув на нього з подивом:

— Кричати? Нізащо!

— Що ж нам робити? Сидіти склавши руки?

— Сховатися за деревами й чекати мого сигналу! Коли я вихилюся з вікна й непомітно махну рукою, знайте: з Племінником покінчено!

— Назавжди? — спитав Покійник.

— Назавжди чи на час — хіба не байдуже? Важливо, що шлях до телефону буде вільний! Я вам непомітно махну…

— Чому непомітно? Ти махни якнайпомітніше. Бо ми не помітимо, — сказав Принц.

— Будь обережний, — тихо попрохав Гліб.

"Треба було раніше думати!" — відповів я про себе. І сміливим, рішучим кроком рушив до дачі, назустріч ризикові, подвигові й невідомості!

А природа тим часом жила своїм особливим, але прекрасним життям. Дощ став рясніший. Я знав, що друзі, які пильнували кожен мій рух, бачать, як вітер шарпає мою одежу і як постать моя поступово мовби розчиняється в густій запоні дощу…

Я зайшов у дачу. Серце моє калатало так, що я притримав його рукою. І став підніматися "буркотливо-рипучими" сходами, які не рипіли. Кожен крок наближав мене або до тріумфу, або… Та про це я намагався не думати.

Згори знову долинуло бурмотіння:

— Ах, ви все ще пручаєтеся? В такому разі ми вже вас доб'ємо! Ах, ви так?.. Тоді ми вас — бац! — по карку!

Мені здавалося, що ці слова адресовано мені. І я зупинився. Та лиш на мить. А потім, щоб не залишати собі часу на вагання, швидко вибіг сходами нагору. На порозі колишньої Дачникової кімнати я знову на мить затримався: розстебнув куртку, роздер свою стару сорочку на тих самих місцях, де вона була заштопана, потім і її розхристав, щоб було видно моє голе тіло. І штовхнув двері. Племінник, як і раніше, грав сам з собою "в дурня".

Вигляд у мене був такий мокрий і розтерзаний, що Племінник, мені здалося, в першу мить мене не впізнав. Але потім придивився й підняв своє величезне тіло з-за столу.

— Це ти… хло'?

— Я… — відповів я, дихаючи так, щоб він зрозумів, що я майже задихаюся.

— Крізь стіну пройшов?

— Ні… Я дверима. Тими, що перекосилися й відчиняються тільки трохи-трохи. Скинув пальто і проліз. Бачите, сорочку подер. Але проліз. Інші застрягли й повернулись назад. А я просто до вас!

— Чому ж не ушився?

— Мені вам треба сказати… Повідомити!

— Сміливий ти, я бачу, хло'. А коли я тебе назад туди запхну, як оселедця в банку?

— Запхніть! Будь ласка!.. Я сам охоче запхнуся. Але спершу послухайте. Я мушу вас повідомити…

На його маленькому личку знову не вміщувалося нічого, крім усмішки.

— Я б вас випустив. Трохи згодом. — Він захихикав. — Та коли ви самі хвіст піднімаєте, глядіть мені, гаврики! Адже там написано: "Не підходити!" А ти, хло', підійшов? Начхав, виходить? Запхну я тебе назад. І будеш сидіти тихо, наче мати рідна не народила!

— Запхиіть! Будь ласка! Але спершу послухайте!

— Ну що там?.. — Він махнув на мене, наче на комара.

— Ми знайшли там… винятково цікавий запис! На стільниці. Просто на стільниці, зверху! Ви не помітили, бо цей запис зроблений олівцем і вже трохи стерся. Але зате дуже важливий! І адресований вам особисто!

— Мені?

— Вам особисто! Уявляєте?

— Мені особисто?

— Вам! Не вірите? Можете подивитись!

— На столі?

— Просто на круглій стільниці. Якщо вам за якісь папірці музей оголосив подяку, то вже за стіл з написом… Напевне, портрет ваш у музеї почеплять. І всім екскурсантам розповідатимуть!..

— А може, і грошенятами пахне?

— Заплатять! — упевнено сказав я. — По-перше, за стіл: це ж річ, безпосередньо пов'язана з життям письменника. І його творчістю! Потім, він же лише на трьох ніжках… А в музеї знаєте як? Що старіша річ, що більше поламана, то дужче за неї хапаються. Чули, кажуть: "Музейна рідкість"? Це, значить, щось поламане або роздерте. А по-друге, там же напис, адресований вам! Табличку почеплять: "З особистого архіву…" Я такі читав. І портрет… Ваш портрет!

— Ну, ти не мудруй! Не твого розуму справа, хло'. Веди-но мене. Коли правду кажеш, усіх випущу. А коли набрехав, теж випущу… дух з тебе! Второпав?

Задоволений собою, він розсипав огидний, дрібний смішок. І затопав униз, переступаючи через дві чи три сходинки. Я ледве встигав за ним. "Аби тільки не зірвалося! — думав я. — Ну, а коли зірветься… Я загину в підвалі. І не так, як Аїда і Радамес, що все-таки були удвох. Ні, я закінчу своє життя в темній вогкій самотині! Усе вирішиться буквально через секунду. Ось зараз! Ось зараз…" Я витер з лоба краплини страху. Навіть не дуже досвідчене око могло б безпомилково визначити: я трусився, мов у лихоманці. Як добре, що Наташа була далеко!

Ми зупинилися під дверима, що вели просто у підвал. Племінник ухопився за клямку. Залізо з іржавим скреготом проїхало по залізу. Потім він крутнув головку англійського замка.

— Проходь, хло'…

— Ні, ви перший. Адже ви старший! Я собі не дозволю…

— Чемний ти, хло'! Не люблю чемних.

Він ступив у вогкий морок підвалу.

І ту ж мить двері, які я сміливо й рішуче штовхнув йогою, хряснули. Клацнув замок, до якого ніхто не мав ключа… Про всяк випадок я тут-таки наліг на клямку і закрив її.

— Хло', ти що? — почулося за дверима.

— Не хочу вам заважати, — з погано прихованою зловтіхою відповів я.

— Відчини двері! Відчини-и-и!

— А ви нам відчинили?

— Ну, хло'! Ну. ти в мене…

— Поки що не я у вас, а ви у мене… сидите в підвалі.

— Зараз я твоїх дружків… Я їх усіх! Наче й мати рідна не народила!.. Я їх…

— Спершу знайдіть!

— Та я їх!

— Посидьте удвох із скелетом!

Він загрюкав у двері ногами. Але вони були міцно оббиті іржавим залізом.

— Спробуйте пролізти через інші двері, — порадив я, знаючи, що через них пролізе тільки маленька Племінникова голівка. Або його нога.

— Наб-брехав? Ти мені наб-брехав?

— Ні, я сказав правду. Підійдіть до столу і переконайтеся!

Я почув, як затупотіли його ножиська.

"Ось зараз він зупинився коло столу… — думав я. — А зараз він читає: "Племіннику! Вітай свою тітку!"

— Відчини-и-и! — долинув крик з глибини підземелля, схожий на ревіння циклопа, замкненого в печері.

Почуття законної гордості сповнювало мене! Шлях до телефону відкрито! Наташина мама була врятована!..

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

у якому ми чуємо різні голоси й тупотіння погоні...

— Як тобі вдалося? Як ти це здійснив? Як зробив? Розкажи!

— Головне — результат, — відповідав я на запитання своїх друзів. — Він сидить у підвалі? Сидить! Він репетує в підвалі? Репетує! Все інше, як кажуть, деталі.

— Переможців не судять! І не розпитують!.. — виголосив Покійник.

Йому не хотілося, щоб мною захоплювались, щоб мене розпитували. І хоч наші бажання аж ніяк не збігалися, я теж сказав:

— Нащо оглядатися назад? Краще будемо дивитися вперед!

— Я чув, що у військових заведено аналізувати воєнні операції, що привели до перемог, — сказав Принц Датський. — На них вчаться інші!

Мені не хотілося вголос аналізувати свою "операцію". Адже я перехитрив Племінника... А хитрість, коли дивитися збоку, завжди виглядає не так вигідно, як пряма сутичка, як сміливість, виявлена у відкритому бою. "Коли б вони чули на власні вуха, як Племінник погрожував запхнути мене назад у підвал, наче оселедця в банку, — міркував я, — вони б зрозуміли, що я виявив не тільки кмітливість, а й відвагу. Але вони цього не чули і вже не можуть почути. Нехай же

здогадуються самі. А коли Наташа подумає, що Племінник злякався мене, я не буду з нею сперечатися. На жаль, вона навряд чи може так подумати..."

І хоч я запропонував не оглядатися назад, мені раптом захотілося, щоб вони почули рикання Племінника і зрозуміли, якого противника я переміг!

Усім не терпілося дістатися до телефону, але я запропонував:

— Давайте спустимося на хвилинку!

Спустилися всі, крім Гліба... Він, що намагався першим виконувати мої накази і навіть, подібно до Миронової, наперед угадувати їх, тут наче недочув. Я не став силувати його волю.

Може, він боявся, що я і його теж зажену в підземелля. А може, вважав, що він не має права знущатися з Племінника, який ще недавно був його вірним спільником. Співучасником його злочину! І знову переді мною виникла загадка, яку ще треба було збагнути, розгадати: "Навіщо Гліб дзвонив Племінникові? Навіщо прохав його замкнути нас у підвалі? Навіщо?!"

Ми підійшли до дверей, оббитих іржавим залізом, і я крикнув:

— Ну, як там справи? Який у вас настрій?

Племінник стояв по той бік, біля самих дверей, мов тигр біля металевих ґрат клітки.

— Відчини-и-и! — загорлав він. — Відчиии-и-и!

Усі поточилися від дверей. Але я залишився на місці. Я навіть не ворухнувся. І з погано прихованою насмішкою сказав:

— Ми ж звільнилися власними силами. Без вашої допомоги. От і ви постарайтеся! Виявіть ініціативу, винахідливість. Посидьте, схудніть трохи, — тоді, може, пролізете тими дверима, що й ми…

— Я р-рознесу дачу! — кричав Племінник.

— Тітці це буде дуже прикро, — спокійно відповів я. І звернувся до своїх друзів — Прошу вас нагору! До телефону. Прошу!

Усі тихо мені підкорились.

Ми зайшли в кімнату, яку колись наймав у Племінникової тітки Гл. Бородаєв. Вона переходила просто в терасу, а тераса виходила просто у двір.

Телефону я в кімнаті не побачив. І внутрішньо похолов: невже всі мої старання пішли намарне? Але вже наступної миті я внутрішньо відігрівся. Гліб підняв із столу старий жіночий халат, і виявилося, що телефон ховався під ним.

— Нащо це? — спитав я.

— Тітка дуже боїться… Якщо сусіди, ті, що з інших дач… То завжди проситимуть… Вона ховає, щоб не знали. Адже він прямий.

— Тобто як?

— Одразу з'єднується з містом… Такий тільки дідусеві… На знак вдячності…

До апарата була прибита тьмяна платівка: "Гл. Бородаєву від вдячних читачів".

Поряд лежав папірець, на якому були записані телефони міліції, "швидкої допомоги", "пожежної команди" і ще якийсь.

— Це чий? — запитав я.

— Племінникової тітки... — сказав Гліб. — Вона в місті. Він їй телефонує. Повідомляє...

— Зрозуміло.

Гостра спостережливість підказала мені, що ніхто не наважується першим зняти трубку. А раптом відключили за несплату? Або зіпсований?

Рішучим рухом я підніс трубку до вуха: пролунав гудок. Наташин телефон я знав напам'ять. Але вона не знала, що я його знав, і я не хотів, щоб вона про це здогадувалася: адже я мало не з першого класу дзвонив їй і довго дихав у трубку, а потім перестав дихати.

— Наташо, який у тебе номер?

Вона відповіла. Я набрав... Почувся жіночий голос. Я його чудово знав: досі, почувши його, я одразу ж вішав трубку. Але зараз не повісив, а передав Наташі:

— По-моєму, твоя мама.

— Мамусю, — сказала вона так ніжно, що гостре почуття заздрощів знову проникло мені просто в серце. Якби вона сказала таким голосом

"Алику", я віддав би все найдорожче: новий велосипед (двоколісний!), і кулькову ручку, і більярд з металевими кульками!

Вона вела далі:

— Ні, не з міста... Ми ще тут, на дачі... Запізнилися на електричку. Все гаразд. Ти не хвилюйся. Я буду години об одинадцятій. Попроси, будь ласка, Ганну Петрівну, щоб не йшла. Щоб іще посиділа з тобою... дочекалася мене, коли можна. Попросиш? Слово честі? Ні, все гаразд! Зараз ми на дачі. Ні, не на вулиці. Ти не хвилюйся. Просто спізнилися на електричку. Цілую тебе!

"А цього я вже напевне ніколи не почую!" — з погано прихованим сумом подумав я. І раптом вона сказала:

— Спасибі, Алику!

— Нема за що. Будь ласка... — відповів я і зайшовся кашлем, щоб не почули, як закалатало в грудях моє серце.

Я знову підняв трубку і простягнув її Мироновій: я поступався місцем жінкам!

— Скільки хвилин можна розмовляти? — спитала Миронова.

— Скільки хочеш. Ти ж не в автоматі.

— Хіба не ясно? — поставив запитання Покійник.

— Що? — спитала Миронова.

— Хіба не ясно, що й інші батьки теж хвилюються. І що через це не треба затягувати? Хіба не ясно?..

Він заговорив у своїй улюбленій формі. Миронова швидко набрала номер. Я, як детектив, постарався уявити собі всю її розмову цілком, угадуючи й те, що їй відповідали.

— Валентине Миколайовичу! — закричала Миронова.

— Ти говориш…

— Здалеку! — закричала Миронова.

— Дуже погано…

— Чути! — крикнула вона. — Це тому, що я перебуваю за містом…

— Тобі потрібно…

— Маму! Або тата. Або брата. Або сестру.

Я зрозумів, що Миронова полюбляє підказувати не тільки вчителям, а й сусідам по квартирі. Всім, хто старший за неї. І головніший!

Потім підійшов брат, бо Миронова назвала його на ймення:

— Перекажи мамі, Михайле, що я приїду об одинадцятій. Або об одинадцятій годині десять хвилин. Тому що ми запізнилися на електричку Повтори все це слово в слово.

— Ти приїдеш об одинадцятій. Або об одинадцятій годині десять хвилин, — повторив брат Михайло. — Тому що ти запізнилася на електричку.

— Не я запізнилася, а ми. Ми всі запізнилися! — Суворо поправила Миронова. — Повтори ще раз.

Він повторив. Цього разу без помилок, бо вона повісила трубку. Не сказала ні "цілую", ні "до побачення", а просто повісила.

Я зрозумів, що Миронова вміє не тільки підкорятися, а й наказувати. Тим, хто молодший за неї. Що брат був молодший, я був майже певен, хоч вона й називала його Михайлом. І все-таки, щоб перевірити свій здогад, спитав:

— Це молодший твій брат?

— Він молодший на один рік і сім місяців, — відповіла Миронова.

Гостра спостережливість і цього разу не обманула мене. Щойно Миронова відійшла від апарата, Покійник, не чекаючи мого запрошення, сам кинувся до телефону. Але його номер був зайнятий.

— Хіба не можна було в інший час? Хіба можна так довго? — бурчав Покійник. І зненацька загорлав: — Мамусю, це я! Телефон був так довго зайнятий… Ти дзвонила черговому? Якому? Ах, по місту? До лікарні? І в морг?!

Його мама хвилювалася так, наче Покійник умер.

Потім Покійник навіщось повідомив, що ми на дачі самі, тобто без дорослих. Тут голос його мами стало так добре чути, наче вона була не в місті, а на сусідній дачі. Покійник пояснив:

— Ні, ми не самі… Нам Нінель дозволила!

— Навіщо? Навіщо ти це сказав?! — я смикнув його за рукав.

Та вже було пізно. Мама кричала, що вона народила Покійника не для того, щоб його втратити. Чи щось таке.

Я знову, як досвідчений детектив, уявив собі всю розмову.

— Як могла наша вчителька це зробити? Адже ми її попереджали! — кричала мама.

— Коли попереджали?.. — здивувався Покійник.

І я ще раз зрозумів, наскільки то краще, коли на батьківські збори йдуть не батьки, а йде старший брат: Покійник не знав ніяких подробиць.

— Ну, це вже остання краплина! — кричала мама, немовби з сусідньої дачі. Але всіх слів не було чути, і мені доводилося догадуватись.

— Як то остання? В якому розумінні? — дивувався Покійник.

Я зрозумів, що його мама була серед тих, хто нападав на нашу Нінель.

Гліб похилився так низько, як не хилився ще ніколи.

— Ходи! Твоя черга! — сказав я з погано прихованою злістю.

— Я потім… Після тебе… Я можу потім…

— Ще б пак: адже в тебе вдома ніхто не хвилюється! Ти, звичайно, заздалегідь попередив. Хто-хто, а ти знав…

Ніхто з присутніх нас не зрозумів. Але ми добре зрозуміли один одного: Гліб заздалегідь знав, що ми пізно повернемося. Він зробив для цього все, що міг. І, звичайно, ще вранці попередив, щоб його не чекали.

— Про Нінель Федорівну ти не подумав? — тихо, трохи вгамувавши свій справедливий гнів, спитав я. І погрозливо, але пошепки, щоб інші не чули, додав: — Незабаром я з'ясую все. Всі мотиви! Навіщо це тобі було потрібно?.. Га? Потім поясниш. А зараз дзвони. Мов нічого й не сталося. Інакше всі догадаються раніш, ніж треба.

Він вагався.

— Дзвони, немовби і в тебе вдома хвилюються!

Він підкорився.

— Ми тут... Я пізно... Об одинадцятій... — повідомив він те, що його тато, син письменника Гл. Бородаєва, і так чудово знав.

Я здаля обливав Гліба крижаним струменем зневаги. Але так, щоб цей струмінь не влучив ненароком в інших, тобто щоб мого погляду не перехопили і не здогадались про щось перше, ніж я закінчу розслідування.

Потім я дізнався адресу Принца, записав її й набрав номер свого телефону. Він також довго був зайнятий.

"Може, теж дзвонять у морг? — подумав я. — Або Костя розмовляє з своїми приятелями? А точніше сказати, з приятельками?" Телефон був зайнятий хвилин п'ятнадцять, не менше. Але й не більше, бо я перевірив по годиннику, що був на руці в Наташі. У мене теж був годинник, але я намагався якнайчастіше звертатися до її маленького годинничка. Брав Наташину руку, підносив до самісіньких очей. Це були незабутні хвилини!

Номер був зайнятий, а я радісно усміхався. Усі поглядали на мене з подивом.

— Коли так довго, значить, це напевне Костя, — почав я пояснювати. — Мій брат! Саме він має збігати до батьків Принца. Добре, що він дома!

Нарешті я висловив Кості своє прохання.

— А Нінель Федорівна з вами? — спитав він таким тоном, яким звичайно не запитують про вчителів. — І вона теж просить мене?

— Так! — Я збрехав. Але задля високої мети!

— В такому разі я зроблю це негайно. Перекажи їй моє вітання і повідом, що я ходитиму на всі батьківські збори. Хай якнайчастіше їх скликає. Салют! Я мчу до батьків Круглова!..

Круглов — це було прізвище Принца.

Навіть не дуже досвідчене око могло безпомилково визначити, що у всіх настрій поліпшився: ми вже не хвилювалися за своїх батьків, бо вони вже не хвилювалися за нас.

Моя мама не була так тяжко хвора, як Наташина. Але я часто думав про мамине й татове здоров'я. Одного разу я почув по радіо, що довголіття немовби дістають у спадщину від батьків, від бабусь і дідусів. Одне слово, від предків. Це мене дуже порадувало: мої бабусі й дідусі — всі четверо! — були бадьорі й здорові. Значить їхні діти, тобто мама й тато, теж мали прожити дуже довго.

Один дідусь був навіть такий здоровий, що років десять тому розірвав шлюб з бабусею, яка тоді ще не була бабусею в повному розумінні цього слова, і тому теж змогла вийти заміж удруге. Тепер інколи дідусь (по маминій лінії) приходив до нас у гості, як казали, "з молодою дружиною", а бабуся (теж по маминій лінії) приходила з своїм "молодим чоловіком", який був старший за неї років на п'ятнадцять. Ми завжди зустрічали їх дуже радо. Єдине, за чим треба було стежити, —

це щоб бабуся з чоловіком і дідусь із дружиною не приходили одного й того ж дня, тобто, як казав Костя, "щоб не зустрічалися". Я поцікавився якось прабабусями й прадідусями, — виявилося, що вони також жили на світі довго. Тепер залишалося мріяти тільки про те, щоб лікар, який виступав по радіо, не помилився: я покладав на спадковість великі надії! Я дуже хотів, щоб мама й тато завжди були здорові...

А ще я чув, що діти переносять будь-які хвороби значно легше, ніж дорослі люди. І коли мама чи тато хворіли, я сумував через те, що хвороби всередині сім'ї не можна розподіляти на власний розсуд: я б охоче брав на себе їхні грипи, ангіни, спазми судин. І навіть камені, які десь відкладалися в тата, я б, не вагаючись, узяв і "відклав" де-небудь у себе.

Я знав, що в дорослих від хвилювання підвищується тиск, судини звужуються і відбувається ще багато такого, чого зі мною ніколи не бувало. Одне слово, ми вчасно подзвонили!

Усі дивилися на мене так, немовби хотіли слідом за Наташею сказати: "Спасибі, Алику!.."

І хоч усі наші батьки були вже спокійні, мені здалося, що телефон ми використали не до кінця.

— Давайте подзвонимо кому-небудь з товаришів? — запропонував я.

Почали з Парамонова. Це була людина років дванадцяти з половиною, не більше. Екзальтованість була його яскравою особливістю. Він міг зробити слона не тільки з мухи, а навіть і з комара.

Я знав, що, коли подзвонити Парамонову, він роздзвонить про цей дзвінок на всю школу.

— Парамонов, — проказав я в трубку ледь приглушеним, таємничим голосом. — Привіт тобі просто з старої дачі!

— Ви ще там?

— А де ж нам бути?

— От здорово! З Нінель Федорівною?

— Ні, абсолютно самі.

— Навіть не віриться!

— Приїжджай подивися!..

— Самі в усій дачі?

— Авжеж. Вона цілком у нашому розпорядженні.

— Ну й здорово!

— Ми повернемося пізньої ночі.

— Не може бути!

— Подзвони до мене додому й перевір у батьків. Або до Покійника. Адже батьки неправду не скажуть!

— Чому ж так пізно?

— Ми сиділи в підвалі.

— Довго?

— Чотири з половиною години. А може й більше.

— Ну й здорово! Що ви там робили?

— Розкривали страшну таємницю.

— І розкрили?

— Так, ми розкрили. Таємницю скелета!

— Кого?

— Скелета, скелета… Не дивуйся!

— Справжній скелет?

— А ти думав — іграшковий?

— Чий?

— Важко сказати з абсолютною точністю. Ми не були з ним знайомі…

— Ви в тій самій дачі? Яка описана в повісті? Ну, в тій, у якій зник чоловік!

— Ми теж могли зникнути. Але ми боролись!

— Їх було багато?

— Один чоловік.

— Тільки один? А вас — цілий літературний гурток!

— Якби ти бачив його, ти б зрозумів… Але ми перемогли. Тепер він покараний і перебуває в ув'язненні. Ми посадовили його в підвал!

Потім ми почали дзвонити й іншим своїм однокласникам.

— Слухайте стару Дачу! — говорив я. Або так: — На проводі — стара дача! Ми повернемося пізньої ночі…

Нам заздрили і тому сумнівалися…

— Мабуть, сидите вдома?

— Можете перевірити у наших батьків. Адже батьки неправду не скажуть!

Щоб не здатися Наташі в чомусь нескромним, я говорив: "Ми боролися… Ми розгадали… Ми посадовили в підвал…" Хоч насправді боровся з Племінником я сам і я сам загнав його в підземелля. "Хай для своїх однокласників я залишатимуся поки що безіменним героєм, зате для Наташі назавжди залишуся скромним і чистим!" Ця думка мене втішала.

— Хіба нам не час іти на станцію? — спитав Покійник.

— Вже час, мій друже, час! — зітхнувши, відповів я: ми ще не встигли обдзвонити всіх — у нашому класі навчалося сорок два чоловіки.

Час ми ще мали, але сумніви мене квапили: "А що, коли я знову щось наплутав? А якщо електричка прийде раніше, ніж слід?"

— Побігли! — сказав я. Ходити ми того дня взагалі розучилися.

— Але спершу треба випустити з підвалу Племінника, — сказала Наташа.

— Навіщо його випускати?

— Щоб він там не вмер.

— О, яка ти добра! — вигукнув я і притис руки до грудей.

— Хай сидить "за гратами, в темній в'язниці сирій", — сказав Покійник. — Хіба він не заслужив кари?

— По-моєму, він своє відсидів, — сказала Наташа. І глянула на годинник.

— Ми сиділи значно більше, — заперечив я. — Хоч нічим не завинили. Чому ж він повинен сидіти менше, ніж ми?

Мені не хотілося їй заперечувати. Виконувати будь-яке її бажання — ось що було моєю мрією! "Але ж як нам його випустити? У який спосіб? — подумки міркував я. — Здається, звільнити його в підвалу ще важче, ніж загнати туди!"

Ми вийшли з кімнати й стояли біля сходів: вони вели просто до залізних дверей, які вели просто в підвал.

— Адже він не сам… Це ж я, — тихо почав Гліб.

— Мовчи! — Грізним шепотом я закрив йому рота: ще тільки бракувало, щоб він признався й сам усе розкрив. Ні, це мав зробити я, Детектив!

— Наташа має рацію, — сказав добрий Принц Датський. — По-моєму, племінник Григорій уже усвідомив... Сидить тихо.

Саме в цю мить з підвалу долинуло:

— Відчини-и-и! Чуєш, хло'? Зламаю стіну! Відірву тобі голову!

— Я ладен пожертвувати своєю головою! Але вона ще може придатися вам: слідство не завершено! — крикнув я, перехилившись через поруччя, щоб Племінник почув. — Дещо мені неясно... Слідство буде доведене до кінця! До переможного! І може, я знайду обставини, що пом'якшують провину. Отже, сидіть тихо!

Я глянув на Гліба. Він нахилився, і ніжна, оксамитна шкіра його обличчя вкрилася нервовими плямами. Я пожалів Гліба й не став пояснювати, що саме я з'ясував і що залишилося неясним. Крім того, за всіма правилами я не міг його обвинувачувати, не з'ясувавши мотивів вчиненого злочину. А може, серед сих мотивів справді знайдуться обставини, що пом'якшують провину? Для Гліба і навіть, можливо, для Племінника. Законність! Насамперед законність!..

— Врешті, я можу пожертвувати своєю головою, — повторив я. — Але однієї голови йому буде мало... А вами я ризикувати не можу! — і глянув на Наташу.

— Відчини-и-и! — репетував у підвалі Племінник! — Дачу спалю! Не пожалію себе!

— От бачите: він себе не хоче жаліти. А ви думаєте, що він пожаліє вас. О, які ви довірливі!

— Що ж робити? Час минає, — сказала Наташа. — Де вихід, Алику?

Всі обернулися до мене. І в очах я прочитав надію, якої не міг обманути!

Доля забажала, щоб саме в ту хвилину мій погляд проник просто в кімнату, двері якої були відчинені, й зупинився просто на папірці, що лежав біля телефонного апарата. На ньому (я це запам'ятав!) були написані номери міліції, "швидкої допомоги", "пожежної команди" й Племінникової тітки. Ідея, тут-таки, без будь-якої затримки, блиснула в моєму мозкові!

— Ми подзвонимо тітці, вона завтра вранці приїде і звільнить його!

— Он… На папірці… — підказав Гліб.

— Спасибі, — відповів я таким тоном, наче й справді потребував його підказувань. Мені раптом схотілося самому підкинути Глібові які-небудь обставини, що пом'якшували б провину. Дати йому змогу чим-небудь спокутувати… Хоч кожного разу, коли я поглядав на нього, одне й те саме запитання обпікало мене: "Навіщо? Навіщо він усе це зробив?!"

— До ранку тримати людину в підвалі не можна, — сказала Наташа.

— Людину не можна. Але Племінника…

Вдруге в житті я заперечував їй. Це було нестерпно!

— Жорстокістю не можна перемогти жорстокість, — сказала Наташа.

Я був певен, що цю думку вона повинна неодмінно занотувати в зошит! Хоч я з цією думкою й не був згодний. Добрість до противника — чи не жорстокість це? І чи можна, пожалівши противника, не покарати при цьому себе? Такі сумніви терзали мене й мало не розтерзали остаточно. Я був певен, що й мої думки попадуть до загального

Наташиного зошита, коли він нарешті стане загальним в найпрекраснішому розумінні слова: її і моїм!

Може, Наташині думки були благородніші за мої. Але з благородними думками, як я зрозумів того дня, дуже багато мороки: надто вже вони ускладнюють життя. Подзвонили б тітці — і кран. Та де там: не можна тримати людину в підвалі!

— Звільнити повинен хтось один, — сказав я. — А всі інші мають перед цим щезнути. І в домовленому місці чекати на того, хто піде назустріч небезпеці.

Всі подумали, що назустріч небезпеці неодмінно піду я. В очах друзів я прочитав нетерпляче очікування мого подвигу. Саме мого! Що ж, я сам їх до цього привчив. І раптом Наташа сказала:

— Ти не підеш!

І хоч цього разу я йти на подвиг не мав наміру, проте у відповідь на її слова сумно зітхнув і сказав:

— А чому б мені не піти?

— Тому що тебе він ненавидить більше, ніж нас і саме тобі збирається відірвати голову.

"Виходить, вона дорожить моєю головою!" Ця думка змусила мене спрямувати всі свої сили на пошуки виходу із становища.

Погляд мій почав напружено блукати по кімнаті і несподівано зупинився на Глібові. Він не зігнувся, не сховав очей. Того дня я весь час читав що-небудь в чужих очах. Цього разу я прочитав: "Дай мені змогу допомогти вам і спокутувати..."

Я відвів Гліба убік:

— Чи розумієш ти, що в цьому жахливому становищі ми опинилися через тебе?

— Розумію.

— Я іще з'ясую, навіщо, з якою метою ти це зробив!

— Я сам... Хоч зараз...

— Ні, не зараз. Нізащо не зараз! Зрозумій: вирішують секунди. Ми можемо запізнитися на останню електричку. І тоді... Словом, готовий ти на подвиг?

— Я б... Звичайно... Коли б...

— Ніяких "коли б"! Готовий чи ні?

— Готовий.

— Тоді саме ти спустишся в підвал і звільниш звідти Племінника, тільки тобі одному з нас усіх він нічого не зробить. Адже ви спільники. Співучасники злочину!

— Та він мене... Адже це я його спершу — А потім з вами разом... Він не простить!

— О, який ти наївний! Невже ти гадаєш, що я всього цього не передбачив? Викладаю свій план коротко або, як кажуть, конспективно. Розжовувати ніколи. Для Племінника все повинно мати такий вигляд... Ти не з нами. Ти проти нас! Затямив? Спершу ми силоміць витягли тебе з підвалу, бо ти, як вірний Племінників спільник, хотів там залишитись.

Затямив? Потім ти весь час поривався виконати свій обов'язок спільника злочину й звільнити Племінника з підземелля. Щоб ти так дуже не поривався, ми тебе зв'язали мотузком. А самі побігли на станцію... Тоді ти нелюдським зусиллям волі розірвав мотузки, кинувся на допомогу спільникові й звільнив його! Затямив? Можеш не повторювати: нема часу! Скажи: ти згоден?

— Згоден...

Перед усіма іншими я розкрив лише частину цього плану: адже вони не знали, що Гліб був спільником...

— Мій скромний задум здійснить Гліб Бородаєв! — сказав я. — Щоб наш бідний в'язень не розтерзав його, все матиме такий вигляд... Оскільки Глібів дідусь носив Племінника на руках, Гліб немовби одразу хотів звільнити його з ув'язнення. Але ми не давали. І навіть зв'язали бідного Гліба. Коли ж ми побігли на станцію, він розв'язався і звільнив того, кого дідусь носив на руках. Племінник обніме свого благородного визволителя! А ми чекатимемо на Гліба в лісі, біля того величезного пенька, на якому сидів Покійник. Пам'ятаєте? Так... Тепер залишається його зв'язати!

— Кого? — злякано прошепотів Покійник.

— Гліба, звичайно! Його зовнішній вигляд має промовляти про відчайдушну боротьбу, яку він вів з нами. Синці, подряпини... У тебе нема синяків?

— На жаль, нема... — винуватим голосом сказав Гліб.

— Пошукай! Інколи ми непомітно вдаряємося об щось, а синяки лишаються. Треба, щоб Племінник побачив їх!

Гліб оглядів свої руки.

— А на тілі? Пошукай як слід!

Дівчатка відвернулися.

— Ніде нема… Жодного синяка… — сумно повідомив Гліб.

— І подряпин нема?

— Жодної…

— Дуже шкода. Не дряпати ж нам тебе навмисно! — сказав я голосно. — І додав тихо, на вухо Глібові: — Хоча ти це й заслужив!

— Як же тепер… Що робити? — спитав Гліб.

— Ну, хоча б розстебни сорочку, відірви від неї кілька ґудзиків… Але не викидай їх, а тримай у кулаці: покажеш Племінникові. Це буде речовий доказ!

Гліб одірвав ґудзики просто, як кажуть, з м'ясом: надто вже він хотів добитися обставин, що пом'якшують провину!

— Тепер як слід скуйовди чуба! Так… Добре. А тепер головне: ми перев'яжемо твій тулуб мотузкою. А руки залишимо вільними, і б ти міг відкрити ними англійський замок. Або краще так: прив'яжемо тебе до стільця. І ти із стільцем на спині підеш його випускати. Візьмемо стільця, який легший. Оцього, плетеного.

— Я і важкого… Будь ласка…

Гліб був готовий на все!

— Давайте мотузка! — скомандував я.

Але ніхто мені його не дав. Мотузка не було.

— Може, без нього обійдемося? — сказав Покійник, якому дуже не терпілося якнайшвидше втекти на станцію.

— Не обійдемося! — відповів я. — Подряпин нема, синців нема!.. Ще й мотузка не буде? Треба якнайбільше доказів боротьби, яку вів з нами Гліб. Щоб Племінник повірив. Ми не можемо ризикувати життям товариша! — І тихо шепнув Глібові на вухо: — Хоча твоїм життям можна було б і ризикнути.

Я весь час забував про священне правило: не завершивши розслідування, не висувай обвинувачення! Забував і спохвачувався. Спохвачувався і знову забував…

Але Гліб не ображався. Гостре відчуття провини терзало його.

— Там, на горищі… — сказав він. — Сушать білизну… Значить, мотузки…

— На горищі? — перепитав я.

— Нагорі… Там темно. І взагалі…

— Покажи дорогу!

— І я з вами! — зголосився благородний Принц Датський.

— Ні, залишайся тут, — сказав я. — А що, як Племінник вирветься на волю! Доведеться боронити жінок. Хоч одного мужчину треба залишити!

— А я? — тихо спитав Покійник. — Хіба я…

— Авжеж, звичайно! Ти давно хотів умерти. Ось, може, і випаде нагода…

Ми з Глібом рушили на горище. Коли ми вже виходили з кімнати, нас наздогнав голос, який я не міг переплутати ні з яким іншим на всьому білому світі:

— Обережно!

Одне тільки слово… Але в ньому було все, про що я мріяв: тривога, прохання швидше повернутися і ніжна обіцянка чекати! Так проводжають на подвиг. Що зустріне нас там, на горищі? Цього ніхто не міг сказати.

Спершу ми піднялися на другий поверх, де була кімната, з якої звичайно долинало: "Ах, ви живі? А ми вас — бац! — по карку! Ах, ви ще пручаєтеся? А ми вас по потилиці — лусь!" З кімнати виповзла смужка світла. Я зазирнув… На столі, що був без скатерті і навіть не був вкритий газетою, валялася колода карт. Світилася лампочка без абажура. Далі нагору вели сходи без поруччів.

— Сюди… — сказав Гліб.

Ми почали підніматися ще вище сходами, які буркотливо зарипіли, хоч вони й не були змальовані в повісті Гл. Бородаєва. Над ними звисала брусована стеля без штукатурки. Все тут було якесь голе, немовби невдягнене: стіл без скатертини, лампочка без абажура, стеля без штукатурки, сходи без поруччів…

Ми йшли вперед без страху!

Я спершу намацував у темряві сходинку, а потім уже ступав далі: один необережний крок — і я полетів би без будь-якої надії вхопитися за поруччя, яких не було.

Нарешті ми досягли мети! Горище було збудоване у формі труни, накритої віком. Ми були всередині цієї труни. На мене приємно війнуло гнилизною і вогкістю.

Я знову перебував у рідній детективній обстановці: темно, таємно, крізь трикутне вікно вітер заносив свист і холодні краплини…

Природа, отже, й далі жила своїм особливим, але прекрасним життям: на вулиці, як і досі, йшов дощ.

Вікно було без шибок, а мотузки, протягнуті через горище, без білизни. І тут теж усе було голе, невдягнене, мовби кимось пограбоване. Це мені подобалося!..

Здавалося, з похмурих глухих кутків на нас ось-ось щось накинеться. Та цього, на жаль, не трапилося.

Простягнувши вперед руки, ми пішли нетвердою ходою по нетвердій земляній долівці в глиб горища.

І раптом я побачив людину… Вона висіла під стелею в білій одежі. І гойдалася… Мужність, що цілий день була зі мною, враз мене покинула.

— Що?.. Що це? — прошепотів я і позадкував нетвердою ходою по нетвердій долівці.

Мабуть, слова від жаху застрягали мені в роті, і Гліб їх не чув. Зібравши останні сили, я крикнув:

— Що це?!

— Сорочка, — відповів Гліб. — Григорій виправ… І повісив… Вітер її той… Надимає…

"О, як добре, що Наташа залишилась там! — майнула мені думка. — Як добре, що вона не бачила мого падіння, яке відбулося, хоч я й стояв на ногах!"

Гліб квапливо відв'язував один з мотузків. Він дуже старався: йому треба було набрати якнайбільше пом'якшувальних обставин.

Суперечливі почуття розривали мене і мало не розірвали зовсім. З одного боку, я був вдячний Глібові за те, що він був свідком хвилинного падіння, але не помітив його, — чи то через темряву чи то через те, що був зайнятий мотузком. Але, з другого боку, я розумів: якби не Гліб, мої нерви не розхиталися б і не йшли б до такого жахливого стану. "Навіщо ж він вчинив те, що вчинив? З якою метою?" Це мені ще було неясно.

За кілька хвилин ми спустилися в кімнату Гл. Бородаєва. Онук письменника ніс мотузок, яким ми мали його зв'язати.

— Чуб у тебе такий, як треба: скуйовджений! — сказав я, уважно оглянувши Гліба. — Сорочка теж: без ґудзиків!

— Може, і на пальті відірвати? Два чи три?.. — запропонував Гліб. Він готовий був на все!

— Ні, не треба. Ще замерзнеш! — Я читав, що до підслідних треба виявляти доброту, або, точніше сказати, чуйність.

— Тепер лишилося прив'язати тебе до стільця. До найлегшого, он до того...

Гліб покірливо задер руки, наче здавався в полон. І ми прив'язали його до плетеного стільця. Його спина і спинка стільця були щільно притиснуті одне до одного.

— Запам'ятай: ти так несамовито поривався на допомогу Племінникові, що нам довелося тебе прив'язати! За поспіхом ми не врахували, що стілець легкий і ти можеш бігати по дачі разом з ним. Запам'ятав? І головне: ми давно втекли. Тобто залишили дачу… І поїхали в місто. Щоб Племінник не влаштував погоні. Затямив?

— Затямив.

— Скільки часу потрібно тобі на цю операцію?

— Не знаю… Хвилин десять… Або п'ятнадцять…

— Звіримо годинники!

— Я не маю годинника.

— Ну гаразд. Чекаємо на тебе біля того самого пенька точно чверть години! Будемо звірятися за Наташиним годинником. Наташо, котра зараз година?

Вова простягла мені руку. Я узяв її руку в свою. І довго тримав.

— Що, погано видко? — спитала Наташа.

— Ні… Просто я хочу діждатися, поки буде рівно двадцять годин двадцять хвилин. Добре запам'ятовується: двадцять двадцять!

Вона теж глянула на годинника:

— Але ж треба чекати аж чотири хвилини.

— Нічого, я почекаю.

Рівно о двадцятій двадцять я вигукнув:

— Операція починається! Ти, Глібе, нічого не забудеш? Племінник мусить повірити: ми давно залишили дачу! І поїхали в місто... А насправді чекаємо біля пенька!

— Не забуду...

Я підступив до Гліба й прошепотів:

— Ну, а якщо... Вважай, що ми тебе простили. Проте я сподіваюсь, що ми ще зустрінемося!

— Я теж...

— Тепер усі — на вулицю! Навшпиньки! Щоб Племінник нічого не почув, — скомандував я.

Не тільки Миронова, а й усі інші охоче підкорилися наказу, бо Племінник щосили тарабанив по іржавому залізу і здавалося, що він ось-ось висадить двері.

Гліб залишився сам, із скуйовдженим чубом, з стільцем на спині і в сорочці без ґудзиків.

Ми навшпиньки залишили "стару дачу" і знову побігли.

Природа тим часом, як і досі, жила своїм особливим, прекрасним життям, але вже в темряві. А що може бути сумніше за безлюдне осіннє селище! Та ще ввечері... Кілька разів я жив улітку на дачі. І ось коли наприкінці серпня одна дача за одною пустіли, ставало тоскно й самотньо. Ну, а тут уже в цілому селищі не було ні вогника! І ми весь час потрапляли в калюжі, в ями, в рівчаки.

Ми знову почали оббігати сосновий ліс, який вдень був такий гарний, молоденький, а зараз потемнів і насупився, наче за один день постарів. І всі дерева здавалися мені здаля зловмисниками, що причаїлися…

Ранком я б цьому, звичайно, зрадів. А тут навіть дощ, і болото, і сльота не радували мене. Мені раптом захотілося додому, в теплу кімнату. Але це була тільки хвилинна слабість! Я їй не піддався. Я відкинув її. Точніше сказати, пожбурив!

— Хіба це не мій пеньок? — вигукнув Покійник. І знову вмостився посередині: іншим уже сісти було ніде. І так само, як вранці, все у нього дихало: і ніс, і живіт, і плечі. Я це відчував у темряві.

— Поступися місцем жінкам! — сказав я.

— Хіба ми в трамваї? Чи в тролейбусі? — усміхнулася Наташа. — В лісі чемність ні до чого.

Покійник схопився. Але вона не сіла. І навіть Миронова залишилася стояти.

— А ще лірик! — сказав я Покійникові. — Присвячуєш вірші красуням! — І тихо додав: — Неіснуючим…

— Не треба зачіпати Покійника, — попрохав добрий Принц. Він, як і досі, гадав, що Покійник пізнав уже щастя кохання. А чужі почуття Принц поважав.

— Згоден не будемо сваритися в таку хвилину! — сказав я. — Що там зараз із нашим Глібом?

Я сказав "із нашим", бо, уявляючи собі, якій небезпеці (може, навіть смертельній) піддавав себе Гліб, я ладен був забути його провину, його злочин. "А що, коли Племінник йому не повірить? — думав я. — А коли

він розлютований вискочить з підвалу і накинеться на Гліба? Або заштовхне його в підвал і замкне?"

— Звичайно, можна було б і не випускати Племінника, — сказав я тихо...

— Хіба можна так повестися з людиною? — відповіла Наташа.

Під холодним дощем вона думала про справедливість!

— Котра зараз година? — спитав я у неї.

— В темряві не бачу, — сказала Наташа.

— Дай руку. Я побачу!

Вона простягла руку, і я довго дивився.

Потім я ще три чи чотири рази прохав її дати мені руку і знову довго придивлявся, бо важко було побачити стрілки. І взагалі...

Нарешті я почав хвилюватися! П'ятнадцять хвилин минули. А Гліба все не було.

"Він пожертвував собою і тим спокутував провину, — думав я. — А я був з ним не досить чуйний... Щоправда, я не виявляв брутальності. Але все-таки докоряв йому. А він сам на сам, зв'язаний і скуйовджений, з стільцем на спині, зустрівся в підземеллі з Племінником. Не кожен би на це зважився. Ось Покійник нізащо не пішов би! А я сам?"

На останнє питання мені важко було відповісти. І я, щоб не думати про це, ще раз глянув на Наташиного годинника. Минуло вже двадцять хвилин.

Це було жахливо... "По-перше, очевидно, загинув Гліб, — думав я. — А по-друге, до електрички залишається зовсім мало часу. І якщо ми запізнимося й цього разу, то не дістанемося додому вже до завтрашнього ранку. А як ми повідомимо про це батьків? Ніяк! По телефону подзвонити вже не зможемо: Племінника випущено на волю! Наші мами й татки просто загинуть. Не в прямому розумінні слова, а в переносному. Хоча деякі, можливо, і в прямому. Особливо мами! За татків я потерпаю якось менше. А де ночувати? Не підемо ж ми в гості до Племінника! Може, поїхати без Гліба? Ні, неможливо. Допомогти йому? Як?!"

— З Глібом щось сталося, — з погано прихованою тривогою сказав я.

— Це через мене, — сказала Наташа. — Я винна. Тільки я!.. В лісі, в темряві, під холодним дощем, вона, як і завжди, думала про справедливість!

— О, не картай себе! — вигукнув я пошепки, щоб не чули інші.

Вона з погано прихованим переляком відсахнулася від мене.

— Ти не винна, — вже спокійно, нормальним голосом сказав я. — Це ж я замкнув Племінника у підземеллі. Правда, я не мав іншого виходу. Отже, ніхто не винен. Таке є життя!

— Се ля ві! — вигукнув Покійник. Він любив устрявати в чужу розмову.

Оце "се ля ві" було відоме кожному першокласникові, але Покійник вимовив так, наче знав французьку мову. Взагалі, після втечі з "старої дачі" він посмілішав.

— Ще можлива погоня, — сказав я.

І Покійник одразу заговорив як звичайно.

— Яка?

— Племінник!.. Ну, а якщо Гліб не повернеться, нам доведеться визволяти його!

Покійник замовк.

"Що ж робити? — міркував я. — Чи не піти в розвідку? Але тоді ми напевне запізнимося на електричку. Так, так, так… Де ж вихід? Може, мені самому залишитися, а всім мчати на станцію?"

Я запропонував це. І, затамувавши подих, чекав відповіді: залишатися самому все-таки не дуже хотілося.

— Давай удвох, — запропонував Принц Датський.

— Нехай жінки їдуть! — вигукнув я. Глянув на Покійника й додав: — І ти з ними.

Покійник не заперечував. Але Наташа не погодилася:

— Ще залишаються хвилини. Кілька хвилин… Почекаємо. Самого я тебе не залишу.

Мене! Самого! Хоч і Принц також хотів залишитися… Вона сказала про мене самого! Якби це було не в холодному лісі, а в якійсь іншій обстановці, я б, напевне, вмер від щастя. А так я залишився жити.

Хоч наступної хвилини могло видатися, що всі ми вмерли. Усі п'ятеро! Тому що ми затамували подих, прислухаючись до того, як чиїсь

п'яти шльопали по калюжах і болоту. Вони шльопали дуже дзвінко... І ось з'явився Гліб. Точніше сказати, виник!

— Що у тебе в руках? — спитав я.

— Черевики... Щоб не падати... Швидше! Швидше... Погоня!

— Де?!

Ми помчали!.. Але, навіть задихаючись від бігу, я все-таки умудрився спитати Гліба:

— Він?

— Так... Дуже дякував...

— Дякував?

— Авжеж... Дуже хотів... Мене до станції... А їх, каже, уб'ю! Ну, я й... Поки він плащ...

Гліб, як завжди, не дотягував фрази. Але тут уже важко було його не зрозуміти: скільки він пережив!

"А все-таки, якби не він, взагалі б нічого не сталося! — знову стукала мені в голову на бігу вперта думка. — Виходить, все одно буде дорозслідування. Треба довести до кінця!.."

Гліб тепер був із нами, я вже за нього не хвилювався, і бажання забути все й простити кудись одразу щезло.

Так іноді бувало вдома зі мною... Якщо мама починала мене лаяти, я тікав і довго тинявся вулицями. Або сидів де-небудь у товариша. А коли

повертався, мама знову бралася за мене. І тоді Костя по секрету мені говорив: "Поки тебе не було, вона хвилювалася й називала тебе ласкавими словами й ладна була простити… А от прийшов, заспокоїлася — і знову за своє. О жінки! Хто їх збагне?" Я не був жінкою. Але з Глібом у мене виходило так само, як у мами зі мною. Се ля ві!

На цьому мої роздуми припинилися. Урвалися… Тому що позаду ми почули тупотіння ніг. Важке, гучне…

— Це Григорій… — з жахом, задихаючись від бігу, а може, від страху, прошепотів Гліб. — Він вас… І тебе першого! Він обіцяв…

Я теж не мав сумнівів, що Племінник виконає свою обіцянку. І вб'є мене! Або принаймні відірве голову…

— Треба втекти від погоні! Встигнути! — скомандував я пошепки, щоб Племінник не почув мого голосу.

Покійник біг попереду усіх: він боявся найбільше! Але і я втрачав мужність.

— Швидше! Швидше! — гукнув я на повний голос. Шепотіти було вже ні до чого: Племінник напевне бачив нас. Його гаряче дихання було в нас за спиною.

Я озирнувся. Авжеж, це він! Племінник!.. Величезна темна постать з кожною миттю наближалася, наздоганяла нас…

"Все загинуло! Ми не подужаємо його, — майнула думка. — Але якщо навіть почнеться боротьба і ми несподівано візьмемо гору, переможемо його, електричка все одно за цей час пройде… Та ми й не переможемо! Жінки й Покійник відпадають. Залишаємося ми троє: Принц, Гліб і я. Але як ще поводитиметься Гліб? Невідомо. Адже це він все придумав!.. Все сталося через нього. Отже, можливо, в сутичку

вступимо ми з Принцом удвох… Наташа, звичайно, кинеться мені на допомогу. Але я цього не допущу. "Рятуйся! Тікай!" — крикну я. І закрию Племінникові шлях своїм тілом!"

Усі ці думки промайнули в моїй голові за якусь мить. Тупіт погоні був уже поряд… Зовсім поряд! І гаряче дихання Племінника… що обпікало мені спину. Ось зараз! Зараз усе загине! Всі мої зусилля і знахідки виявляться ні до чого. Ще один його крок… Жахливий, важкий… І він наздожене нас! Уже наздогнав. Уже!..

— Запізнюємося, хлоп'ята? — пролунав поруч схвильований чоловічий голос.

Я повернув голову і побачив (уже не позаду, а збоку!) високого чоловіка в плащі і з портфелем.

— Запізнюємося на електричку? — перепитав він.

— Хіба? — відповів я, ладний обійняти й розцілувати його.

— Побачив, що ви біжите, і теж помчав. Хоч і не можна: серце вистрибує…

"Певно, хворе! Як у Наташиної мами…" — подумав я. Я любив цього незнайомого чоловіка в плащі. Я був у захопленні від нього!

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ,

найкоротший і найостанніший (у цій повісті)

З одного боку до платформи невблаганно наближалася електричка. А з другого — наближалися ми.

"Якби ми встигли, то всі наші батьки лишилися б живі в прямому й переносному розумінні цього слова! Тоді всі мої здогади, знахідки, сумніви й муки були б не даремними!" З цією думкою я вибіг на платформу. Доля забажала, щоб саме в цю мить і електричка теж порівнялася з нею.

— Сідайте! — гукнув Гліб. — А я квитки...

— Не треба! — відповів я.

"Краще нехай усіх нас оштрафують, зате батьки будуть живі-здорові!" Я встиг так подумати, але не встиг пояснити цього Глібові, бо він уже побіг до каси. Він хотів здійснити ще один подвиг: йому потрібні були обставини, що пом'якшували б провину!

Машиніст вихилився з вікна й дивився вздовж поїзда. Ніхто не вийшов, і ніхто, крім нас, не збирався сідати. Чоловік у плащі, виявляється, чекав на електричку з міста і взагалі даремно поспішав.

Провідниця останнього вагона помахала зеленою лампочкою: можна було рушати! На її думку...

Що було робити? Вскочити у вагон і поїхати без Гліба? Покійник ускочив. А всі інші не знали, як учинити. Покійник висунувся й сумовито дивився на всіх нас:

— Хіба не ясно? Вона зараз рушить...

А Гліб усе ще стояв, нахилившись, біля віконця каси.

Двері зітхнули, немовби співчуваючи нам, і повільно почали зачинятися. Голова Покійника все ще стриміла, і здавалося, двері ось-ось затиснуть її з двох боків.

За якусь мільйонну частку секунди у мене блиснула ідея.

— Обережно, дитина! — загорлав я. Я знав, що ці слова: "Обережно, дитина!" — завжди дуже сильно впливають.

Двері не встигнувши причавити Покійника, поповзли назад.

— Де дитина?! — крикнув злий, наляканий машиніст.

— О-он! — непевно відповів я, знаючи, що час невблаганно працює на нас.

— Та де ж?

— О-он!

Я показав на сумовиту пику Покійника, який все ще висувався з тамбура.

— Я думав: він під колесами…

— Велике спасибі! — відповів я машиністові, бо потрібна нам хвилина була остаточно виграна: Гліб мчав од каси з квитками.

Ми вдерлися у вагон!

Двері полегшено зітхнули, наче були раді за нас, поїхали назустріч одні одним, зачинилися… І ми нарешті поїхали в місто, додому!

Ми встигли на останню електричку! Наші батьки були врятовані. Почуття законної гордості сповнювало мене.

— Ось… квитки! Купив… — сказав Гліб, сідаючи поруч мене.

— Чи не сподіваєшся ти так дешево відкупитися? — шепнув я йому. І тут-таки пошкодував, що так необачно вихопився: адже розслідування ще не було завершене. Отже: ніяких грубощів! Я все мушу розкрити до кінця. Тільки чемно, без насильства!

Вагон був порожній… Я пішов аж у кінець, сів на лаву й покликав:

— Глібе, коли хочеш, підійди, будь ласка. Коли хочеш…

Він підійшов і знову сів поруч.

— Ні, сядь напроти, я мушу бачити твоє обличчя. Отже, перейдемо до мотивів.

— Яких? — спитав він, здригнувшись. І пересів.

— Мотивів злочину.

— Ти потім усе Наташі…

— Нізащо! Нікому! Можеш бути абсолютно спокійний. І відвертий, як з рідною людиною!

— Ні, нехай вона неодмінно… Я не хотів, щоб її мама… Я з іншої причини…

Гліб несподівано голосно, просто на весь вагон гукнув:

— Наташо!..

Вона підійшла і сіла біля нього.

— Я думав усе з'ясувати таємно, але Гліб хоче, щоб і ти чула, знала…

— Що чула?

Я вже не злився на Гліба: він дав мені змогу розповісти Наташі про все, що я з'ясував там, у підвалі, про всі свої здогади, знахідки, відкриття. І я розповів… Адже він сам попрохав про це!

— Підемо далі, — сказав я. — Отже, ми встановили, що Нінель не дзвонила. І їхати сюди нам самим не дозволяла. А хто ж дзвонив? Не поспішай. Як слід подумай.

— Моя двоюрідна сестра, — ледве чутно признався Гліб.

— Так, так, так… Так ось чому ти з усіх хвороб вибрав для Нінель саме ангіну: болить горло, голос хрипкий — і не схожий. Зрозуміло, зрозуміло… Нащо ж тобі було треба, щоб ми поїхали без неї? І щоб усі вважали, що Нінель дозволила? Не поспішай. Правду, саму тільки правду! Нічого, крім правди!..

— Мені мама розповіла про збори… Там деякі батьки… За те, що Нінель нам самостійність… Ну, дозволила самим їздити на стадіон і взагалі… Казали, що коли вона ще…

— Стоп! — вигукнув я, бо злякався, щоб Гліб усе до кінця на розкрив, не розповів сам. А тим часом здогад блиснув мені в голові так яскраво, як ніколи раніше! І я міг продовжити його розповідь, остаточно довівши, що прізвисько своє ношу недарма, не просто так. — Стежте за мною! — урочисто сказав я. — Слідству все абсолютно ясно. Звичайно, я мушу все брати під сумнів. Але я не маю сумнівів, що було так… Саме так! І ніяк інакше! Ти, Глібе, вирішив: якщо Нінель ще раз надасть нам самостійність (та ще й яку: дозволить самим їхати за місто!), батьки доб'ються, щоб вона залишила наш клас. Тим більше, що вона молода й чарівна, не має досвіду і так далі. Підемо далі! Всі ми чули, що вона дзвонила. Хоча дзвонила твоя сестра… А якби Нінель і довела, що не дзвонила, їй однаково сказали б: "Ви привчили їх до самостійності, і ось

наслідок!" Знаємо ми наших батьків! Загалом, твоєю метою було: всіх їх розхвилювати! Так, так, так… Склад злочину наявний. Ти хотів, щоб ми не встигли на електричку і попрохав Племінника замкнути нас у підвалі. А наступна електричка — ось ця. Ми повертаємося мало не вночі… Батьки в паніці! Нінель залишає клас. А до тебе, навпаки, усе знову повертається: гурток імені дідуся, куточок імені дідуся… Ти знову виступаєш із спогадами про свого дідуся, знову стаєш почесним членом гуртка! І взагалі найпочеснішим у класі… І навіть у всій нашій школі!

Гліб мовчав. Розслідування було завершено. І тут вже я дозволив собі сказати:

— Це підлість.

Наташа похитала головою.

— Він не такий вже й винуватий.

— Він?!

— Звичайно… Гліб був раніше зовсім інший. А потім не зміг відмовитися від того, до чого ми його привчили. Ми самі! Він любив собак. Але ми змусили його про них забути…

— О, яка ти добра! — вигукнув я.

В порожньому вагоні мін голос гучно залунав, і всі озирнулися. Миронова підняла руку. Але я їй слова не дав.

— Дуже страшна історія… — тихо, щоб ніхто, крім нас трьох, не почув, сказала Наташа.

— Ще б пак: стільки годин просиділи в підвалі!

— Це не так вже й страшно.

— Не так? А що ж тоді страшно?

— Коли починають незаслужено вихваляти людину!

— А як бути з Нінель Федорівною? — спитав я. — А раптом деякі батьки все-таки знімуть галас: "Надала самостійність — і ось наслідок. Приїхали вночі!" Покійникова мама, наприклад...

— Візьмемо мам і тат на себе, — сказала Наташа. — Пояснимо, розтлумачимо! Діти мусять відповідати за батьків.

Це була чудова думка. І все-таки я сказав, кивнувши на Гліба:

— Розслідування завершено. Обвинувальний висновок є. За всіма законами має бути суд.

Хвилювання душило Гліба і трохи не задушило зовсім. Рум'янець вкрив його обличчя, але він вже був не рівний, не оксамитний, а нервовий, плямистий. Плечі його судорожно здригалися.

Передчуття підказало мені, що він ось-ось розрюмсається, або, точніше сказати, розридається.

— Сльозами горю не поможеш, — сказав я. — Так учить народна мудрість!

— Гліб поміг нам не сльозами, — сказала Наташа. — Він сам спустився в підвал до Племінника, який міг би... Невже ти забув, Алику? Адже ти сам це придумав! Як і все інше...

Наташа подивилася на мене таким поглядом, про який я не міг і мріяти! В ньому була вдячність. І навіть… Але, можливо, це мені здалося.

— Усе в твоїй владі! — вигукнув я. — Ти хочеш його простити?

— Ні… Я не знаю. Але в кожному разі, скажу тобі ось що… Якщо квола й обмежена людина жорстока, це огидно. Але якщо розумний і сміливий жорстокий — це страшно. Така людина мусить бути добра. Мусить!..

Розумний і сміливий!

Щоб почути від неї ці слова, я охоче просидів би в підвалі три доби. Чи навіть цілу учбову чверть!

ПІСЛЯМОВА

Доля забажала, щоб на цьому кінчилася моя перша детективна повість. Але передчуття підказує мені, що вона не остання!..